

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Νοέμβριος 2006
τεύχος 149 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε να

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές του

έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324

0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

Κωδικός: 1572

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άξιωματική
άκατανοησία 5

Κατερίνα Λαμπρινού, Άέρινοι πλήν καψουρεμένοι ..7

Άγγελος Έλεφάντης, Καταστολή ή πρόληψη.....10

Άνδρέας Πανταζόπουλος, «Μέ τούς πολίτες
κατά του λαού» 12

Δημήτρης Ι. Κυρτάας, Ό μεγαλύτερος έχθρός
τής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης 16

Νίκος Ροτζώκος, «Έθναφύπνιση και έθνογένεση:
τά όρλωφικά και ή έλληνική ιστοριογραφία 24

Γιάννης Μπαλαμπανίδης, Τί θά ψηφίσουμε,
αλήθεια, στίς γαλλικές έκλογές; 32

Χρήστος Κεφαλής, Ό Κάντ και ή σύγχρονη
κοσμολογία 35

Γιώργος Φουρτούνης, Τά κανάλια και οί γέφυρες
του άλτουσειρισμού 40

Διονύσης Γουσέτης, Οί περιπέτειες
ένός αναγνωστικού. Τό Abecedar 43

Δημήτρης Χασάπης, Τεύκρος Μιχαηλίδης
Πυθαγόρεια έγκλήματα 46

Άγγελος Έλεφάντης, Nicolas Grimaldi
Τό βιβλίό του Ιούδα 48

Σταύρος Κωνσταντακόπουλος, Alexis de Tocqueville
Τό Παλαιό Καθεστώς και ή Έπανάσταση 51

Μαρίνα Κόντη, Μαρία Στεφανοπούλου
Ό βράχος στό σύννεφο 54

Γιάννης Παπαθεοδώρου, «Μά κάτι γαρούφαλλα!»
Ό ποιητής Νίκος Έγγονόπουλος.

Ημερολόγιο 2007 57

Γιάννης Κουβαράς, Γιάννης Τριάντης
Όυτε τύμπανα, όυτε τρομπέτες 59

Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις 50

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Άγγελος Έλεφάντης, Περί κρατισμού
τό ανάγνωσμα 15

Βασίλης Ζουναλής, Όπέρ ενός «μετώπου
μεταρρυθμίσεων» 23

Γιάννης Παπαθεοδώρου, Η έξη τής ανάγνωσης 39

Γιώργος Μαργαρίτης, Ό πλούτος των Έλλήνων ...45

Έξώφυλλο: Άφίσα του 1906 από τό άλμπουμ
FIFA Museum Collection, edition q.

Γιώργος Λαζάνης

Πάει και ο Γιώργος Λαζάνης· μετά τον ιδρυτή του Θεάτρου Τέχνης Κάρολο Κούν και τον Μίμη Κουγιουμτζή πέθανε κι ο τελευταίος του ιστορικού αυτού θεάτρου, αφήνοντας άδεια τη σκηνή και τους θεατές να αναζητούν τό πρόσωπό του, τό ισχυρά ίχνη που άφησε, ίχνη που μαζί με τόσα άλλα συνθέτουν μία όλόκληρη παράδοση.

Θά τό πῶ εὐθέως. Ἀγαπῶ αὐτή τήν παράδοση μέ πάθος, ἀγαπῶ τό τίμιο πρόσωπο τοῦ Λαζάνη που χάσαμε, ὅπως εἶχε πεῖ ὁ Στρατής Τσίρκας γιά τόν Γιώργο Σεφέρη. Τήν ἔχουμε ἀνάγκη αὐτή τήν τιμότητα που ἀναδύει τό ἀδρό, τό σκληρό πρόσωπο τοῦ Γιώργου Λαζάνη, τοῦ ὑποκριτῆ, ἀλλά και τοῦ ἀνυπόκριτου τεχνίτη, τοῦ ἀκάματου δουλευτῆ τοῦ θεάτρου. Ἀντιμέτωπος ἀσταμάτητα μέ τήν δυσκολία τῶν ρόλων —ἤξερε πόσο δύσκολοι ἦταν, τούς μαθητές, τίς μύριες ὄσες ἀνάγκες τῆς βιω-

τῆς. Ἡ ζωή του ἔμοιαζε σάν ἐκείνους τοῦ ἄοπλους στρατιῶτες που τούς ἔχουν ἀφοπλίσει μά αὐτοί συνέχιζαν τή μάχη, τόν πόλεμο, μαχητές ὡς τήν τελευταία στιγμή.

Κουρασμένος ἀλλά πάντα ἐμπνευσμένος γιά τόν ἐπόμενο ἀγώνα, ἐμπνέοντας τούς κοντινούς του, γεμάτος πείσμα, ἐξεγερμένος, φρουρός μοναδικός στίς ἐπάλξεις τοῦ θεάτρου. Ὁ Λαζάνης δέν ὑποκρινόταν τόν

λαϊκό ἄνθρωπο· ἦταν αὐθεντικά λαϊκός, κι ὄχι μόνο γιατί κάποτε ἦταν φορτοεκφορτωτής στή λαχαναγορά. Θά τή θυμόμαστε τή λαϊκότητα τοῦ Γιώργου Λαζάνη, εἶναι ἡ αὖρα που ἀφήνει πίσω του· συμπυκνώνει τόν τρόπο ζωῆς του και δημιουργίας κι ἐκείνες τίς ἀξίες που καλλιέργησαν και τοῦ μετέδωσαν οἱ προηγούμενες γενιές.

Ἀγγελος Ἐλεφάντης

Ἀξιωματική ἀκατανόησις

Κατά τή συζήτηση τῆς 24ης Νοεμβρίου στή Βουλή γιά τήν ἀναθεώρηση τοῦ ἄρθρου 16 τοῦ Συντάγματος, ὁ Γ. Παπανδρέου κατάφερε νά προκαλέσει προβληματισμό καί σύγχυση, ὄχι μόνο στό κόμμα του ἀλλά καί στήν κοινωνία, ἐκφράζοντας ἀφενός τήν πρόθεσή του νά ταχθεῖ τώρα τό κόμμα του ὑπέρ τῆς ἀναθεώρησης τοῦ ἐν λόγω ἄρθρου (μέ συνέπεια ἡ ὅποια κυβέρνησις προκύψει μετά τίς ἐκλογές νά μπορεῖ νά τό ἀναδιατυπώσει μέ ἀπλή πλειοψηφία κατά τό δοκοῦν), ἀλλά ζητώντας ἀμέσως μετά καί τή διεξαγωγή δημοψηφίσματος μετά τήν ἐρχόμενη ἐκλογική ἀναμέτρηση. Σύμφωνα μέ τά λόγια του «τό Κοινοβούλιο πρέπει νά ἀπευθυνθεῖ στόν λαό προκειμένου νά υπάρξει συνολική μεταρρύθμιση στήν Ἐκπαίδευση...».

Δέν θέλω ἐδῶ νά κρίνω τήν οὐσία τῆς ἀποψῆς Παπανδρέου γιά τόν δημόσιο ἢ μή χαρακτήρα τῆς Ἀνώτατης Ἐκπαίδευσης, οὔτε νά σχολιάσω τόν κάπως ἐξωφρενικό καί ἱστορικά ἄτοπο χαρακτηρισμό τοῦ σχετικοῦ συνταγματικοῦ ἄρθρου ὡς «καταλοιπὸ τοῦ ἐμφυλιοπολεμικοῦ κράτους» —ἴσως ἐμπνεύστηκε ἀπό κείμενο τοῦ Ν. Ἀλιβιζάτου στά Νέα (31.10.2006), τό ὁποῖο πάντως δέν ἀναφέρεται στό σύνολο, ἀλλά σέ αὐτό πού ὁ συγγραφέας του ἀποκαλεῖ «σκοτεινὴ πλευρά» τοῦ ἄρθρου 16. Δέν θέλω ἀκόμα οὔτε κἀν νά φαντασθῶ μέ ποιούς πρακτικούς τρόπους θά μπορούσε τό Κοινοβούλιο νά ἀπευθυνθεῖ στόν λαό ὥστε ὁ τελευταῖος νά κρίνει οὐσιαστικά καί νά ἐγκρίνει μιὰ τέτοια «συνολική» μεταρρύθμιση. Θέτω ἀπλῶς τό ἐρώτημα ἂν μπορεῖ μιὰ τυπική λαϊκὴ ἔγκριση ἢ ἀπόρριψη, ἓνα διλημματικό ναι ἢ ὄχι, νά ὑποκαταστήσει ἢ ἔστω καί νά συγκριθεῖ μέ τήν ἐξαντλητικὴ συζήτηση, στό σύνολο καί κατ' ἄρθρο, ἐνός τόσο σύνθετου καί μακροσκελοῦς νομοθετήματος, ὅπως αὐτό τῆς συνολικῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης. Στήν ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία τό δημοψήφισμα ἔχει νόημα εἴτε σέ περιπτώσεις πού τό Κοινοβούλιο καί τά κόμματα δέν ἔχουν, δέν ἐπιθυμοῦν καί δέν αἰσθάνονται ἀρμόδια νά ἔχουν ἀποψη, εἴτε σέ περιπτώσεις ἀπλοῦ διλημματικοῦ χαρακτήρα μέ κεφαλαῖωδη σημασία (βλέπε δημοψήφισμα τοῦ '74 γιά τήν κατάργηση τῆς βασιλευόμενης δημοκρατίας) ὅπου ἡ ὅποια ἔκβαση, γιά νά ἔχει διάρκεια καί ἀποδοχή, ἀπαιτεῖ τήν ἰσχὺ τῆς ἀμεσης λαϊκῆς συγκατάθεσης/ἀπόφασης. Σέ ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις (καί ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ἀνήκει σέ αὐτές) τό δημοψήφισμα εἶναι μιὰ συμπαθῆς ἴσως (στό βαθμὸ πού δέν καταντάει ἐμμονή) ἀλλ' ἐκ τοῦ περισσοῦ ἐνέργεια πού δέν μπορεῖ καί δέν πρέπει νά ὑποκαθιστᾷ τήν κοινοβουλευτικὴ λειτουργία.

Πιό πολὺ ὅμως μέ ἀπασχολεῖ ἐδῶ ἡ προφανῆς ἀντίφαση τῶν δύο διαδοχικῶν θέσεων τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΠΑΣΟΚ: θά μοῦ ἦταν κατανοητὴ (ὡς πρὸς τήν τυπικὴ

της λογική) μιά τοποθέτηση πού θά ἔλεγε —θέτοντας τή διαδικασία, δηλαδή τό δημοψήφισμα, στό κέντρο τῆς συλλογιστικῆς— ὅτι τά ζητήματα τῆς ἀνώτατης παιδείας πρέπει γιά κάποιους λόγους νά ἀντιμετωπισθοῦν μόνο μέ δημοψήφισμα καί γι' αὐτό τό ΠΑΣΟΚ δέν θά διευκολύνει ἀπό σήμερα καμιά μελλοντική κυβέρνηση νά τά χειριστεῖ μονοκομματικά ψηφίζοντας ὑπέρ τῆς ἀναθεώρησης τοῦ ἄρθρου 16, ἐκτός κι ἂν τά (δύο μεγάλα) κόμματα δεσμευθοῦν ἀπό τώρα ὡς πρὸς τή διεξαγωγή δημοψηφίσματος μετά τίς ἐκλογές. Θά ἦταν ἐπίσης κατανοητή μιά ἄλλη τοποθέτηση, ὅπου ὁ ἀρχηγός τοῦ ΠΑΣΟΚ ἀποδεχόμενος τόν ρόλο τῶν κομμάτων στήν ἀντιπροσωπευτική δημοκρατία θά ἔλεγε τά κάτωθι: ἡ ἀποψη τοῦ κόμματός μας εἶναι ἡ ἀκόλουθη, ἡ ἀποψη αὐτή δέν συμφωνεῖ καί δέν ἐξυπηρετεῖται ἀπό τό ἄρθρο 16, θά ἐκτεθεῖ στίς ἐκλογές, ὁ λαός θά ἐπιλέξει κόμμα καί ἐπομένως καί ἐκπαιδευτική πολιτική, συνεπῶς ἡ ἐπόμενη κυβέρνηση θά πρέπει νά ἔχει λυμένα τά χέρια νά ἐφαρμόσει τήν πολιτική πού ἐπέλεξε ὁ λαός. Ὡς ἐκ τούτου τασσόμαστε ἀπό σήμερα ὑπέρ τῆς ἀναθεώρησης τοῦ ἄρθρου 16.

Ἵπάρχει ἄραγε κάποιο ἐπίπεδο στό ὁποῖο νά ἐνοποιοῦνται οἱ δύο προφανῶς ἀντιφατικές τοποθετήσεις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΠΑΣΟΚ; Ἐννοῶ βέβαια κάποιο ἐπίπεδο διαφορετικό ἀπό τό ἀμιγῶς μπακάλικο, ἀπό τήν ἀπλή δηλαδή σκέψη ὅτι ὡς πρὸς τήν οὐσία οἱ ἀπόψεις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τῆς Νέας Δημοκρατίας γιά τήν ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση ταυτίζονται καί ἐπομένως μέ ΠΑΣΟΚ ἢ μέ Νέα Δημοκρατία, μέ δημοψήφισμα ἢ χωρίς δημοψήφισμα, ἡ σωστή δουλειά θά γίνε. Δέν πολυπιστεύω ὅτι ὁ Γ. Παπανδρέου σκέφτηκε μέ τέτοια κυρίαρχη στοχοπροσήλωση. Στό κάτω κάτω ἡ πρότασή του γιά δημοψήφισμα δεσμεύει τουλάχιστον τόν ἴδιο ἢ δέ ἐκβασή του θά μπορούσε νά ἀνατρέψει τόν περιπόθητο στόχο, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι τόν Γ. Παπανδρέου ἐνδιαφέρει μόνο ὁ στόχος (ἡ μεταρρύθμιση). Νομίζω, λοιπόν, ὅτι στόχος καί διαδικασία, μεταρρύθμιση καί δημοψήφισμα, τόν ἀπασχολοῦν τό ἴδιο καί ὅτι ὁ Α. Πανταζόπουλος στό τελευταῖο βιβλίο του («μέ τούς πολίτες κατά τοῦ λαοῦ») μᾶς βοηθάει νά δώσουμε τήν ἀπάντηση στό ἐρώτημα πού θέσαμε. Τό ἐπίπεδο στό ὁποῖο ἐνοποιοῦνται, συνέχονται, ἢ, ἂν θέλετε, ἀπό τό ὁποῖο ἐκπορεύονται, οἱ δύο αὐτές τοποθετήσεις, εἶναι ἡ ἰδεολογική ἀντίθεση τοῦ Γ. Παπανδρέου στήν ἐξουσία τοῦ κεντρικοῦ κράτους, στό ἴδιο τό ἐθνικό κράτος, καί ἡ ἀναζήτηση κυρίως ὑποεθνικῶν ἢ ἐνίοτε καί ὑπερεθνικῶν μορφῶν ὑποκατάστασής του (τοπική αὐτοδιοίκηση, ἰντερνετική δημοκρατία, ὁμάδες πρωτοβουλίας, μὴ κυβερνητικές ὀργανώσεις, τοπικές κοινωνίες, ἰδιῶτες κ.λπ.): τάσsetai δηλαδή ἐναντίον τῆς δημόσιας τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης ἀκριβῶς γιά νά μὴν ἀποτελεῖ αὐτή προνομία τοῦ κράτους καί τάσσεται καί ὑπέρ τοῦ δημοψηφίσματος διότι καί οἱ ἀποφάσεις περὶ ὄλων αὐτῶν τῶν θεμάτων δέν πρέπει νά ἀποτελοῦν προνομία τῶν κομμάτων καί τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας.

Ἄλλ' ἔτσι ἀναδεικνύεται μιά τρίτη ἀντίφαση, ὅτι δηλαδή ὁ Γ. Παπανδρέου εἶναι ἀρχηγός ἑνός κόμματος ἐξουσίας, τῆς ὁποίας τόν θεσμικό καί οὐσιαστικό ρόλο ὁ ἴδιος ἀμφισβητεῖ καί ἀρνεῖται. Καί βέβαια εἶναι τελείως διαφορετικό πράγμα ἡ ἀναγνώριση τῆς κρίσης τοῦ ἐθνικοῦ κράτους στή σημερινή ἐποχή, τοῦ ἀντικειμενικοῦ περιορισμοῦ τῶν ἀρμοδιοτήτων καί τοῦ ὅλου ὀρίζοντα ἐξουσίας του, ἀναγνώριση πού θά μπορούσε νά ὀδηγήσει στήν ἀναζήτηση τρόπων ἀναπλήρωσης γιά ὅλους ἐκείνους τούς τομεῖς πού ἐκφεύγουν τῆς πολιτικῆς καί βρίσκονται ἀποκλειστικά στό ἔλεος τῆς οικονομικῆς ἰσχύος (γιατί αὐτή δέν περνάει καμία κρίση), καί εἶναι ἄλλο ἢ ἰδεολογική ἀποστροφή σέ κάθε μορφή ἰσχύος τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας πού ὀδηγεῖ ἀπλῶς μιά ὥρα ἀρχύτερα στήν ἀποδυνάμωσή της καί μαζί στήν ἀποδυνάμωση τῆς ἴδιας τῆς δημοκρατίας. Εἰσαγόμαστε ἔτσι στήν κύρια ὄψη τῆς κρίσης τοῦ ΠΑΣΟΚ πού στό ἄμεσο μέλλον θά μᾶς ἀπασχολήσει μέ τρόπο ἐπιτακτικό καί ἐπείγοντα.

Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος

Ἄέρινοι πλήν καψουρεμένοι

Επέτειος τῶν 33 χρόνων ἀπό τήν ἐξέγερση τοῦ Πολυτεχνείου καί ὁ ραδιοφωνικός σταθμός *Μελωδία* —σταθμός πού προνομιακά παίξει ἔντεχνο— εἶχε προγραμματίσει ἀφιέρωμα στό πολιτικό τραγούδι· αὐτό ὑποδεικνύει —ἐκούσια ἢ ἀκούσια— ἡ ἡμέρα. Ἀνάμεσα στά πολλά καί διάφορα ἀδόμητα, ἀκούστηκαν καί δηλώσεις γνωστών —λιγότερο ἢ περισσότερο— πού πραγματεύονταν ἂν στό «διά ταῦτα» σήμερα ὑφίσταται ἢ ὄχι τραγούδι πολιτικό. Ἀπό ἀπόψεις ὅτι τό «Ὅλα καλά» τοῦ Ρουβᾶ εἶναι ἄσμα πολιτικό, ἀπλῶς μέ ὄρους διαφορετικούς ἀπό ἐκείνους πού γνωρίζαμε μέχρι σήμερα, μέχρι ἐκεῖνες πού διατείνονταν ὅτι χωρίς κοινωνικές διεργασίες τέτοιο φρούτο δέν δύναται νά εὐδοκιμήσει, μᾶλλον ἡ πλειονότητα τῶν ἐρωτηθέντων ἀτένιζε τό θέμα μέ σχετική ἀπαισιοδοξία, ἐνίοτε καί μέ ὑφέρπουσα νοσταλγία γιά ἐποχές πού ἔχουν παρέλθει ἀνεπιστρεπτί, ὅταν στρατευμένοι βάρδοι ἐπένδυσαν μουσικά στίς κοινωνικές διεκδικήσεις καί τίς πολιτικές κριτικές καί ἔδιναν τό ἔμμετρο ἔναυσμα γιά πάλης ξεκίνημα καί νέους ἀγῶνες. Στά χρόνια πού πέρασαν ἀπό τότε πού εὐφρεῖς τροβαδοῦροι κατέβαιναν στήν Ἀθήνα στήν καρότσα ἑνός φορτηγοῦ ψάχνοντας μιά κατακόκκινη νιφάδα στή συγκέντρωση τῆς ΕΦΕΕ ἄλλαξε ἄρδην τό

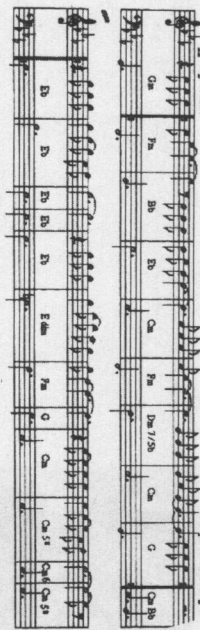

πολιτισμικό σκηνικό τῆς χώρας. Οἱ ἴδιοι καλλιτέχνες, ξέροντας πάντα νά ἐκφράζονται μέ χαρακτηριστικό τρόπο τό κυρίαρχο πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τώρα πιά αἰσθάνονται τῇ μοναξιά πού Ἑλληνες ἐνώνει / καί δέν ἀκοῦν τά κόμματα καί τό μεγάφωνό τους / τό χτύπο μόνο τῆς καρδιάς πού μᾶς βαφτίζει ἀνθρώπους / ὥσπου ἡ δόλια ἢ φωνή νά βρεῖ τῇ ρίζα ἐκείνη / πού χάσαμε καί σύ καί γώ σά φραγκολεβαντίνοι. Ἔτσι, κάνοντας τήν αὐτοκριτική τους γιά τίς «πολιτικοῦρες» πού τάισαν τό κοινό τους ἀποφαίνονται: καί μεῖς πού ἀριστερίσαμε ποιοῦ τάχα ἦταν τό λάθος / ἐφιάλτης ἦταν τό εἶδωλο / μά ἀλήθεια ἦταν τό πάθος / [πού] ξάφνου βγήκε ἀπ' τά κλαδιά τῆς πίστης φωτισμένο. Κάπως ἔτσι τό ἔθνος τῆς ρίζας, τῆς φυλῆς καί τοῦ αἵματος, μετουσιωμένο σέ πάθος, ξαναβάφτισε στήν καθαρική κολυμπήθρα τῆς πίστης τούς κωλοέλληνες σέ ἀπολιτικούς ὀρθόδοξους καί ἡ ζωὴ τράβηξε τήν ἀνηφόρα. Κάπως ἔτσι ἀπόσωσε καί τό πολιτικό τραγούδι καί ἀναδύθηκε τό «έντεχνο» γιά νά καλύψει τό κενό στή δισκογραφία καί στό φιλοθεάμον «ψαγμένο» κοινό. Ἄν ζοῦσε ὁ Χατζηδάκις ἴσως νά μὴν ἀπαγόρευε τά τραγούδια του νά παίζονται σέ πολιτικές συγκεντρώσεις, ὅπως εἶχε πράξει στό παρελθόν, ἀφοῦ σήμερα τίποτα πιά δέν «χαρακτηρίζεται», τίποτα δέν διεκδικεῖται καί δέν ζητᾶ νά διεκδικηθεῖ ἀπό ἕνα πολιτικό ἢ πολιτισμικό χῶρο ἀποκλειστικά.

Ἡ Ἑλλάδα, πού τήν πάει τῇ φεγγαράδα, ἔγινε τό ἐπαναλαμβανόμενο μοτίβο-σκηνικό, μαζί μέ μιά ἐλληνικότητα συνυφασμένη μέ βύσσινο γλυκό, дуόσμο, κανέλλα (ἔχετε παρατηρήσει σέ πόσα τραγούδια ἀκούγονται τά συγκεκριμένα;) καί τοῦ παραδείσου μέ λεμονιές στίς ὄχθες ποταμιῶν ἢ σέ ἀκρογιαλιές τῆς λύπης. Παράδοση, ἀθάνατη ἐλληνική ἐπαρχία, νοσταλγία τῆς παιδικῆς ἀθωότητος, στό βάθος πάντα ἡ Κρήτη καί φυσικά τό ἄυλο μιᾶς ιδιότυπης θρησκευτικότητας, κοινῶς «ταξίδι εἶναι μόνο ἢ προσευχή», πού λέει ὁ Ἀλκίνοος.

Ἄν κάτι χαρακτηρίζει τήν ἐποχὴ τούτη, ἴσως ἀποφανθοῦν οἱ ἱστορικοί τοῦ μέλλοντος, εἶναι ὁ ρομαντισμός, ἡ φυσιολατρία, μαζί μέ μιά αἴσθηση κατατονίας, μοναξιάς καί δυσφορίας. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πού ἀποσιωπήθηκαν οἱ κοινωνικές ἀναφορές καί ἀπέμειναν ὁ τραγουδοποιός καί ὁ ἐσωτερικός πνευματικός του μονόλογος.

Δέν εἶναι τυχαῖο ἄλλωστε ὅτι τό «έντεχνο» σέ μεγάλο βαθμὸ εἶναι καταρχὴν μὴ συμμετοχικό, θά μπορούσα καταχρηστικά νά πῶ ἀντικοινωνικό. Πρόκειται γιά μιά ἐντελῶς προσωπική ὑπόθεση, γιά κάτι γραμμένο καί τραγουδισμένο ἀπὸ ἕναν γιά ἕναν. Σ' ἕνα παρεῖστικο γλέντι, ἀπ' αὐτά, ἄς ποῦμε, πού στήνονται μέ πολύ κρασί καί μιά κιθάρα εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολο νά τραγουδήσεις τραγούδια πού ἔχουν κατηγοριοποιηθεῖ ὡς «έντεχνα». Δέν εἶναι τραγούδια γιά πολλούς μαζί. Στηρίζονται, ἄλλωστε, τόσο ἐμφανῶς στίς φωνητικές καί ἐρμηνευτικές ικανότητες τοῦ καλλιτέχνη καί στό προσωπικό του στυλ, πού σπάνια τραγουδιόνται πέρα ἀπὸ τούς πρώτους στίχους.

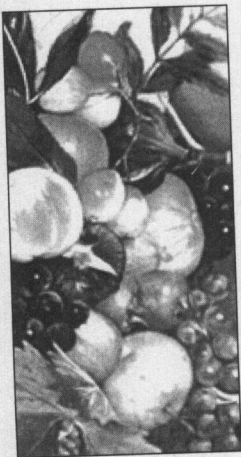

Ἄγνοῦ πότε εἰσῆχθη γιά πρώτη φορά ὁ ὅρος «ἔντεχνο» γιά νά προσδιορίσει ἕνα συγκεκριμένο εἶδος τραγουδιῶν. Φαντάζομαι γύρω στό '90, ὅταν ἡ αἰσθητική παραγωγή ἔνσωματώθηκε πλήρως στή μαζική παραγωγή προϊόντων. Καί ἀφοῦ στά πρῶτα του βήματα τό ἔντεχνο ἐπικρίθηκε ὡς «δῆθεν», τά enfants gatés του ἄρχισαν νά παρελαύνουν στίς σημαιοστόλιστες ἐξέδρες τῶν βραβείων «Ἀρίων» σφραγίζοντας ὡς καθ' ὕλην ἀρμόδια τό ἐνιαῖο καί ἀδιαίρετο τῆς δημιουργίας καί τῆς τέχνης πού δέν κατηγοριοποιεῖται σέ ὑψηλή καί χαμηλή. Ἔτσι κάπως ἀρχίσαμε νά γινόμαστε μονοθεματικοί καί νά τραγουδάμε τήν ἀπώλεια τοῦ ἐρωτικοῦ συντρόφου ἀποκλειστικά. Ἡ καιψούρα ἄλλωστε εἶναι καιψούρα καί τό «πές μου ἂν ἄλλον ἀγαπᾶς / πές μου ἂν σέ χάνω» μπορεῖ, κατά περίπτωση, νά χωρέσει παντοῦ. Σκοτεινοί ἀντιήρωες, εὐτυχεῖς, λυπημένοι καί πότες, πού ἀγαποῦν πολύ καί φεύγουν κάπου πρῖν τό τέλος, πλημμύρισαν τίς μουσικές σκηνές καί τίς δισκοθήκες μας.

Ἄς ποῦμε ὅτι δέν ζοῦμε στήν ἐποχή τῶν μεγάλων ποιητῶν πρὸς μελοποίηση ἢ τῶν εὐφυῶν στιχουργῶν. Ὅλοι τό παραδέχονται. Ἡ θεματογραφία ὅμως γιατί νά ἔρχεται καί νά παρέρχεται; Ἀκόμα καί ὅταν τά ἀμιγῶς πολιτικά τραγούδια, ὅσα τούς ἀποδίδεται τό χαρακτηριστικό τῆς «στράτευσης», περιορίζονταν, ἐξακολουθοῦσαν νά ὑπάρχουν τραγούδια πού μιλοῦσαν γιά μιά ἀπτή πραγματικότητα, μέ περισσότερο ἢ λιγότερο εὐφάνταστο τρόπο. Δέν ζεῖ σήμερα ἡ Μαίρη Παναγιωταρεῶ; Τό φεμινιστικό κίνημα ἔλυσε τό '80 ὅλα τά προβλήματα καί δέν ὑπάρχει κανεὶς στιχουργός (ἄντρας ἢ γυναίκα) νά ἀναφωνήσει στή Ρίτα πού παντρεύτηκε καί ἔγινε μαντάμ «ἄχ μωρέ Ρίτα, κάποτε μιλοῦσες γιά πολλά». Ἡ, ἐν πάσῃ περιπτώσει, κανεὶς δέν δουλεύει σέ γραφεῖο; Στίχοι τοῦ τύπου «μὴν ξαναρθεῖς ἀπ' τῆ δουλειά» ἢ «ἀπόψε λέω νά μὴν κοιμηθοῦμε / νά πᾶμε κατευθεῖαν γιά δουλειά» εἶναι ἐντελῶς ἀνύπαρκτοι. Ὁ χῶρος ἐργασίας ἐν γένει ἀποσιωπᾶται σάν νά μὴν ἀποτελεῖ τόπο ὅπου οἱ ἄνθρωποι κινοῦνται τουλάχιστον γιά ἕνα ὀχτάωρο καθημερινά. Ἄν κάτι δέν χαρακτηρίζει τό ἔντεχνο εἶναι ἡ ἀνάγκη νά ἐκφράσει μιά βιωμένη ἐμπειρία σέ χώρους ὑλικούς καί χρόνους ἀνθρώπινους καί αὐτό ὄχι γιατί ὁ σουρεαλισμός εἶναι τό σουξέ μας. Ὁραῖα, τό πολιτικό τραγούδι τελείωσε. Γιατί ὅμως ὅλα τά τραγούδια πρέπει νά μιλᾶνε γιά ἀερικά, κεχριμπάρια, ἀκροκέραμα, προσκυνητές καί ἀστροφεγγιές;

Δέν ἰσχυρίζομαι ὅτι τό «ἔντεχνο» δέν ἔχει δώσει ἐξαιρετικά δείγματα. Στήν πλειονότητα ὅμως πιά βασίζεται σέ μιά μανιέρα αἰσθητικοποίησης μιᾶς γλυκερῆς μεταφυσικῆς ἐσωτερικῆς ἀναζήτησης πού μοιάζει νά ἐπαναλαμβάνεται. Καί αὔριο ἔντεχνο θά ἀκοῦμε, δέν χρειάζεται ὅμως ὅλα τά τραγούδια νά εἶναι ἴδια μέ ὅσα ἔχουμε ἤδη ἀκούσει. Φαντάζομαι ἄλλωστε ὅτι ὑπάρχουν καί ἄλλα πράγματα νά μιλήσει κανεὶς πέρα ἀπό τίς παραδόσεις, τίς ἐσωτερικές προσευχές καί τ' ἀγόρι μας.

Κατερίνα Λαμπρινοῦ

Καταστολή ἢ πρόληψη

Τὸν παλιό καιρό οἱ ἄνθρωποι στή στεριά ταξίδευαν μέ ἄλογα, μουλάρια, γκαμηῆλες, γαϊδούρια, ἄμαξες, ἔλκυθρα πού τά ἔσερναν σκύλοι ἢ τάρανδοι. Ὑστερα, στά μέσα τοῦ 19ου αἰ., ἦλθε ὁ ἀτμός καί οἱ ἀτμομηχανές ἄρχισαν νά σέρνουν ἀπ' τόν ἕναν τόπο στόν ἄλλο τούς σιδηροδρομικούς συρμούς. Τί εὐτυχία! Ὅπου ἔβαλαν τρένα, ταξίδευαν οἱ ἄνθρωποι φτηνά, γρήγορα καί μέ μεγάλη ἀσφάλεια. Ἀκόμη καί τό μικρό βασίλειον τῆς Ἑλλάδος, χάρη στόν Τρικούπη, ἀπέκτησε τρένα (καί ὡς ἐκ τούτου «δυστυχῶς ἐπτωχεύσαμεν»). Ἐν πάσῃ περιπτώσει πρὶν προλάβει ὁ κόσμος νά χαρεῖ τό τρένο ἔρχεται ἕνα ἄλλο ἀποφασιστικό βῆμα προόδου: καταφτάνει ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης τό Αὐτοκίνητο καί ἀμέσως μετά τό Ἀεροπλάνο (καί τό δίτροχο παπάκι, ἢ πεντακοσάρα καί ἡ χιλιάρα). Νέα ἐπανάσταση: οἱ μηχανές αὐτές καταβροχθίζουν τά χιλιόμετρα: Ἀθήνα-Λονδίνο 3 ὥρες. Κερδίζουμε χρόνο!

Ὡστόσο, ἐκεῖνα τά παλαιά μεταφορικά μέσα, πού ὡς κινητήρια δύναμη χρησιμοποιοῦσαν τή δύναμη τοῦ τετράποδου ὑποζυγίου, δέν ἦταν τόσο ἄκακα ὅσο φαίνονται στίς ζωγραφίες καί τίς ἱστορίες. Τά ὑποζύγια ἀνταπέδιδαν στούς ἀνθρώπους, μέ κλωτσιές καί δαγκωνιές, ἕνα μικρό μέρος τῆς κακίας καί τῆς βαναυσότητος πού τούς ἐπεφύλλασσαν οἱ ἄνθρωποι. Εἰδικοί μελετητές ὑπολόγισαν ὅτι ἀπό τίς κλωτσιές καί τίς δαγκωνιές τῶν ὑποζυγίων ἀχρηστεύονταν περίπου τό 20% τῶν ἀνθρώπων πού ἀσχολοῦνταν μέ τά ἄλογα τοῦ πολέμου (ἵππεῖς, ἐκπαιδευτές, ἵπποκόμοι). Ἐέρουμε ὅτι ὁ μέγας ἐπαναστάτης τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης Νταντόν εἶχε παραμορφωμένο πρόσωπο ἀπό κλωτσιά ἀλόγου. Χώρια ἡ βρόμα καί ἡ δυσσομία ἀπό τίς κοπριές τῶν ζώων μέσα στά κάστρα καί τίς περιτοιχισμένες πόλεις. Τά μηχανήματα αὐτοκίνησης τά ἔδωξαν ὅλα αὐτά. Ἦρθαν ἄλλα ὅμως χειρότερα. Ἦρθε τό τροχαῖον ἀτύχημα κι ἄλλα πολλά.

Ὅποτε οἱ ἀρχές καθιέρωσαν τούς Κώδικες Ὀδικῆς Κυκλοφορίας, γέμισαν τούς δρόμους μέ διάφορα ἀπαγορευτικά σήματα, ἐπέβαλαν ὑποχρεωτικούς κανόνες κίνησης, «ἀπαγορεύεται», πρόστιμα, ἀφαίρεση ἀδειῶν ἀκόμα καί στερητικές τῆς ἐλευθερίας ποινές μέ τίς ὁποῖες προσπάθησαν νά ἀπαλείψουν ἢ νά περιορίσουν τά ἀτυχήματα. Μάταιος ὁ κόπος. Οἱ ἐκκλήσεις στή σύνεση, στό σεβασμό τῶν κανονισμῶν, πᾶνε στό βρόντο ἀκόμα καί σέ χῶρες μέ ὑψηλή κουλτούρα ὁδήγησης.

Λένε ὅτι στήν Ἑλλάδα κατέχουμε τά πρωτεῖα μεταξύ τῶν χωρῶν τῆς ΕΕ. Τά μέτρα καί οἱ κανονισμοί, ὅπως καί ἡ βελτίωση τῶν μεταφορικῶν μέσων, δέν μποροῦν νά ἀναστείλουν τή βουλημία τοῦ ἀνθρώπου γιά μεγάλη ταχύτητα καί βόλεμα.

Μέγα, λοιπόν, τό πρόβλημα, τό κόστος σέ ζωές, τραυματισμούς, ἀναπηρίες, ρύ-

πανση, ἠχορύπανση, χρῆμα, συνωστισμός, ματωμένα σαββατοκύριακα, ὀλοκληρωτική «φραγή» τῶν δρόμων τῶν πόλεων. Τό «μέσον» ὅμως εἶναι πανίσχυρο, δηλαδή ἡ ἰδεολογία τῶν ἀνθρώπων πού χρησιμοποιοῦν τό μέσον.

Τώρα ἀναγγέλλεται ἓνας νέος ΚΟΚ πού φιλοδοξεῖ νά πατάξει τήν ἀνομία τῶν δρόμων ἢ ἔστω νά τήν περιορίσει δραστικά. Βαριές, πολύ βαριές οἱ ποινές πού προβλέπει. Ἄν ὁ ὀδηγός εἶναι ἓνας συνήθης παραβάτης, τά πρόστιμα φτάνουν μέχρι ἓνα μηνιάτικο. Εἰλικρινά λυπᾶμαι πού δέν εἶμαι βουλευτής μόνο καί μόνο γιά νά ψηφίσω, καί μέ τά δυό μου χέρια, αὐτόν τόν αὐστηρό κανονισμό πού ἀναγγέλλεται.

Ὅμως ἀπ' ὅλες τίς μεριές ξεσηκώθηκε μεγάλη ἀμφισβήτηση καί ἐναντίωση γιά τά νέα μέτρα. Ἄλλά ὅλες οἱ ἀμφισβητήσεις συνοψίζονται στό ἐξής: ἡ κυβέρνηση ἐπιβάλλει τά νέα μέτρα γιά λόγους εἰσπρακτικούς. Ἐπομένως, λένε, δέν πρόκειται νά μειωθεῖ ἡ σχετική παραβατικότητα τῶν ὀδηγῶν, ἀπλῶς μέσω παραβατικότητας, θά γεμίζουν τά ταμεῖα τοῦ Ἄλογοσκούφη. Ἴσως ἔχουν δίκιο ὅσοι τά λένε αὐτά, ἴσως γνωρίζουν καλύτερα τά τρίςβαθα τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς. Ὅπως δηλαδή τοῦ Ἑλληνοῦ ὁ τράχηλος ζυγόν δέν ὑπομένει ἔτσι καί ἐμᾶς δέν μᾶς φοβίζονται τῶν φορατζήδων τά βόλια, τῶν κρατιστῶν τά ἄτιμα σπαθιά. Ἐμεῖς θά τήν «κάνουμε» τήν παρανομία μας, κι ἄς πληρώσουμε ἐν ἀνάγκη ὅσο κι ὅσο.

Πιστεύω, ὡστόσο, μαζί μέ τόν νομοθέτη, ὅτι μόνο τό σκληρό πρόστιμο μπορεῖ νά περιορίσει τήν ἀσύδωτη παραβατικότητα. Ἔτσι μόνον θά ἔλθει, ἂν ποτέ ἔλθει, κι ἐκείνη ἡ ἀγωγή χάρη στήν ὁποία οἱ ὀδηγοί θά τηροῦν τούς κανονισμούς χωρίς τόν ἐξαναγκασμό τῆς ποινῆς. Ὑπάρχει βέβαια καί τό ταξικό ζήτημα. Γιά τά βαριά πρόστιμα οἱ κατέχοντες βαριά αὐτοκίνητα σκασίλα τους. Ἐκεῖνος μέ τό 4x4 τῶν 50.000 εὐρώ, σιγά πού θά λογαριάσει τό πρόστιμο τῶν 500 εὐρώ. Γι' αὐτό στή Σουηδία καί τή Γερμανία τό πρόστιμο καθορίζεται μέ βάση τή φορολογική δήλωση τοῦ παραβάτη. Γιά τήν ἴδια παράβαση φτωχός καί πλούσιος δέν πληρώνουν τό ἴδιο. Ἐν πάσῃ περιπτώσει καί ἐκεῖ ἐφαρμόζεται μιᾶ διαφοροποιημένη καταστολή, πάντως καταστολή.

Καταστολή, λοιπόν, ἢ πρόληψη; Καταστολή εἶναι ἡ ἀπάντηση, καταστολή μέ σοβαρή ἀστυνόμευση. Γιατί χωρίς σοβαρή ἀστυνόμευση πρὸς πᾶσα κατεύθυνση τά βαριά ἢ ἐλαφρά πρόστιμα εἶναι ἄνευ σημασίας. Ἄλλωστε ὅποιος ἀντιδρᾷ στήν καταστολή, δηλαδή οἱ πάντες καί οἱ πᾶσες, δέν ἔχουν παρά νά μὴν παρανομεῖ. Ἔτσι, ἀφοῦ ὁ σκοπός τῆς κυβερνήσεως εἶναι εἰσπρακτικός, ὅπως λένε, δέν ἔχει παρά νά μὴν τῆς κάνουν τό χατήρι μέ τόν μόνο τρόπο πού διαθέτουν στήν προκειμένη περίπτωση: μέ τό νά μὴν παρανομοῦν.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

«ΜΕ ΤΟΥΣ ΠΟΛΙΤΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΛΑΟΥ»

Τό ΠΑΣΟΚ τῆς νέας ἐποχῆς

τοῦ Ἀνδρέα Πανταζόπουλου*

Στόχος τοῦ βιβλίου εἶναι νά περιγράψει καί νά ἀναλύσει τό ἐγχείρημα τοῦ Γ. Παπανδρέου, ἀπό τή στιγμή πού αὐτός ἀνέλαβε τήν ἡγεσία τοῦ ΠΑΣΟΚ, δύο μῆνες πρὶν ἀπό τίς ἐκλογές τοῦ 2004. Θά θυμᾶστε, φαντάζομαι, ὅτι τότε, στή διάρκεια τῆς προεκλογικῆς ἐκστρατείας, ὁ Γ. Παπανδρέου ἀναφερόταν διαρκῶς στήν ἀνάγκη τῆς συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν στά κοινά, μιλοῦσε γιά τή συμμετοχική δημοκρατία, γιά τήν ἀποκέντρωση καί τή διαβούλευση. Ἀρκετοί ἦταν αὐτοί πού ἰσχυρίζονταν ὅτι ὅλα αὐτά πού ἐπικαλεῖτο ὁ νέος ἡγέτης τοῦ ΠΑΣΟΚ ἦταν ἕνα τρῦν, ἕνα κόλπο προκειμένου νά κάνει νά ξεχαστοῦν τά προβλήματα τοῦ ἄμεσου παρελθόντος, τῆς σημερινῆς ὀκταετίας, ἰδιαίτερα τῆς δευτέρας τετραετίας (2000-2004), ὅτι ὅλα αὐτά ἐντάσσονταν σέ μία καλοσχεδιασμένη ἐπιχείρηση γοητείας τῶν ψηφοφόρων τοῦ ΠΑΣΟΚ, καί εὐρύτερα τοῦ ἐκλογικοῦ ἀκροατηρίου, σέ μία ἐπικοινωνιακή «μντιακή καταγίδα», ὅπως χαρακτηριστικά λεγόταν. Ὅτι δηλαδή ὅλα αὐτά ἦταν μία «προπαγάνδα» ἢ ὅποια γινόταν γιά νά ξενακερδίσει τό ΠΑΣΟΚ τίς ἐκλογές καί, κατά τά εἰωθότα, νά ξεχαστεῖ ἄμεσα μετὰ ἀπό ἐνδεχόμενη νίκη του.

Τό ΠΑΣΟΚ βέβαια δέν κέρδισε τίς ἐκλογές, ὡστόσο ὅλα ὅσα ἔλεγε ὁ ἡγέτης του συνέχισε νά τά ὑπερασπίζεται καί μετὰ ἀπό αὐτές. Αὐτός ἦταν καί ὁ λόγος γιά τόν ὅποιο προσπάθησα νά δῶ ἀπό πῶς κοντά τήν προσωπική πολιτική διαδρομή τοῦ Γ. Παπανδρέου, τίς κατὰ καιρούς πολιτικές του ἀπόψεις, ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '80, στό φόντο βέβαια τῶν κοινωνικῶν καί πολιτικῶν ἐξελίξεων. Καί τό ἐντυπωσιακό σέ ὅλη αὐτή τή διαδρομή, ἀπό τότε μέχρι καί σήμερα, εἶναι ἡ φανατική, στά ὅρια τῆς ἰδεοληψίας, ἐμμονή του στά ἴδια θέματα: στή συμμετοχή, στήν ἀποκέντρωση, στή διαβούλευση, στό διάλογο, ἐννοίες καί πρακτικές τίς ὅποιες θεωροῦσε ὡς μονόδρομο προκειμένου τόσο

τό ἴδιο τό ΠΑΣΟΚ ὅσο καί τό πολιτικό σύστημα νά ἀνακτήσουν τήν ἐμπιστοσύνη τῶν πολιτῶν. Ἀπό κοινοῦ μέ τήν ταυτόχρονη καί ἀδιάπτωτα ἐπαναλαμβανόμενη ἀρνησίη του στό συγκεντρωτικό καί πελατειακό κράτος, στήν ὑπεράσπιση ἐνός δημοκρατικοῦ, «ἀνοιχτοῦ» κόμματος. Μέ δύο λόγια, ὁ Γ. Παπανδρέου, μέ τόν δικό του τρόπο, ἂν καί κληρονόμος μιᾶς βαριᾶς κληρονομιάς, θέλησε καί ἐπιχείρησε νά τήν ἀμφισβητήσει. Φέροντας στήν ἐπιφάνεια μιᾶ νέα συμμετοχική, «ἀπελευθερωτική» θεματική.

Στό βιβλίο ὑποστηρίζω, μεταξύ ἄλλων, ὅτι ἡ νέα αὐτή θεματική, ὡς στρατηγική ἀνασυγκρότησης τόσο τοῦ ΠΑΣΟΚ ὅσο καί τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, παρουσιάζει μιᾶ σειρά σοβαρῶν ἀποκλίσεων ἀπό τήν ἴδια τήν πραγματικότητα, τόσο αὐτήν τοῦ ΠΑΣΟΚ ὅσο καί τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Ὅτι τά προβλήματα κατανόησης τοῦ τί θέλει, ἐπιτέλους, νά κάνει ὁ Γ. Παπανδρέου, τοῦ τί σημαίνει «Γιῶργο, ἀλλαξέ τα ὅλα», τό γιατί τό ΠΑΣΟΚ δέν ἔχει κοινωνικοπολιτικό στίγμα, ὅλα αὐτά συνδέονται ἄμεσα μέ τόν τρόπο πού ὁ ἡγέτης τοῦ ΠΑΣΟΚ διαβάσει τήν πραγματικότητα. Θά ὑποστηρίξω, συνοψίζοντας, ὅτι τά προβλήματα μέ αὐτή τή νέα συμμετοχική θεματική εἶναι δύο εἰδῶν:

1. Δέν κατόρθωσε νά γίνει εὐκόλα κατανοητή ὄχι μόνον ἀπό τόν ἐκλογικό περίγυρο τοῦ ΠΑΣΟΚ, τούς ἐν δυνάμει ψηφοφόρους του, ἀλλά καί ἀπό πολλά μέλη του, ἀκόμα καί ἀπό ἀρκετά στελέχη του. Ἡ δυσκολία συνίσταται ἀφενός στό γεγονός ὅτι ἡ ἐλληνική πολιτική κουλτούρα εἶναι «συντηρητική». Μέ αὐτό θέλω νά πῶ ὅτι τόσο ἡ ἐλληνική πολιτική ἐλίτ ὅσο καί ἡ κοινωνία τῶν πολιτῶν δέν ἔχουν ἐθιστεῖ σέ συμμετοχικές πρακτικές ἢ, καλύτερα, οἱ ὅποιες συμμετοχικές πρακτικές κατά τή διάρκεια τῆς μεταπολίτευσης περνοῦσαν σχεδόν ἀποκλειστικά μέσα ἀπό τά πολιτικά κόμματα. Ἀφετέρου, αὐτή ἡ μείζων ἀπουσία συνήργησε, μεταξύ καί ἄλλων παραγόντων, στό γεγονός ὅτι τά σημερινά αἰτήματα κοινωνικῆς διεκδίκησης, διαμαρτυρίας, νά εἶναι οὐσιαστικά ἀποσυνδεδεμένα, μέ τήν ἴδια τήν εὐθύνη τῶν «φυσικῶν» ἡγεσιῶν τους, σχεδόν ἀπό κάθε «ποιοτικό» αἶτημα συμμετοχῆς, συναπόφασης. Ἀκόμα καί ἡ προβολή καί ἡ διεκδίκηση θεσμικῶν αἰτημάτων ἀποσυσχετίζεται ἀπό κάθε θεσμική διαδικασία συ-

* Τό παρόν κείμενο ἐκφωνήθηκε στήν ἐκδήλωση γιά τήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀνδρέα Πανταζόπουλου, *Μέ τους πολίτες κατά του λαού. Τό ΠΑΣΟΚ τῆς νέας ἐποχῆς*, ἐκδ. Ἔστια, 2006, πού πραγματοποιήθηκε στήν αἴθουσα τῆς ΕΣΗΕΑ στίς 21/11/2006 μέ τή συμμετοχή τῶν Εὐ. Βενιζέλου, Γ. Βούλγαρη, καί Α. Καρακούση.

ναπόφασης μέσα στή διάρκεια, διαδικασία ἡ ὁποία ἀπό κοινοῦ μέ τή σύγκρουση πού προϋποθέτει, ἐπιβάλλει, ταυτόχρονα, καί τήν ἀποδοχή τοῦ συμβιβασμοῦ ἀνάμεσα στους παράγοντες οἱ ὁποῖοι καλοῦνται νά συναποφασίσουν. Μέ τήν ἔννοια αὐτή, τό πασοκικό αἴτημα-πρόταγμα τῆς «εὐθύνης», τῆς λεγόμενης «κοινωνικῆς συνευθύνης», τό ὁποῖο μάλιστα θεωρεῖται καί ὡς ἡ ἔδρα ἐνός νέου διαδικασιακοῦ «πατριωτισμοῦ», δέν μπορεῖ νά γίνει κατανοητό. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι νά προσλαμβάνει μιά καθαρά ἠθικιστική συνδύλωση, ἀφοῦ ἀδυνατεῖ ὡς μία ἐκ τῶν ἄνω ρητορική ἐκφορά νά ἐπενδυθεῖ σέ ἐκ τῶν κάτω προερχόμενες κοινωνικές πρακτικές. Ἐδῶ, αὐτή ἡ ἀδυναμία κοινωνικῆς κατανόησης καί ἐνεργητικῆς πλαισίωσης μιάς νέας πολιτικῆς προτάσεως ἀποδεικνύει ὅτι δέν ἀρκεῖ ἡ ὁποία ἐνδεχόμενη ὀρθότητά της προκειμένου αὐτή νά πετύχει στήν υλοποίησή της, ἀλλά αὐτό πού χρειάζεται εἶναι νά μπορεῖ νά ἐπιφέρει πραγματικά ρήγματα σέ ἕνα παραδοσιακό, ἕνα κληρονομημένο πλέγμα κοινωνικῶν καί πολιτικῶν πρακτικῶν: χρειάζονται, μέ ἄλλα λόγια, κοινωνικές δυνάμεις πού θά πάρουν πάνω τους τήν ὑπόθεση τῆς «συνευθύνης», καί τέτοιες δυνάμεις ἀπουσιάζουν. Οἱ διαδόχτες μὴ κυβερνητικές ὀργανώσεις, καθῶς καί τά κοινωνικά κινήματα, μέσα στό πλαίσιο τῆς «ἀδύναμης» ἑλληνικῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν, εἶναι οὐσιαστικά, δηλαδή πολιτικά, ἀνύπαρκτες, προκειμένου νά ἐνσαρκώσουν μέ τό ἀπαιτούμενο εἰδικό πολιτικό βάρος μιά ἀξιόπιστη διαδικασία θεσμικῆς ἀνανέωσης, τουλάχιστον ἔτσι ὅπως τήν φαντάζεται ὁ ἡγέτης τοῦ ΠΑΣΟΚ. Σέ κάθε περίπτωση, ἡ ὁποία διακεκομμένη, ἀφανῆς τους ὑπαρξή δέν ταυτίζεται μέ τήν ἐκφραση μαζικῶν κοινωνικῶν συμφερόντων. Μποροῦμε, στό σημεῖο αὐτό, νά ἐντοπίσουμε, μέ σχετική ἄνεση, ὅτι ἡ ἐκ τῶν ἄνω, ἐκ μέρους τοῦ Γ. Παπανδρέου, βολονταριστική προαγωγή τους ὡς προνομιακῶν κοινωνικῶν ὑποκειμένων τοῦ μετασηματισμοῦ τῶν πολιτικῶν κομμάτων καί τοῦ πολιτικοῦ συστήματος προσκρούει σέ μιά θεμελιακή παραβίαση τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητας. Διατείνομαι ὅτι εἶναι αὐτή ἡ παρανόηση, ἡ ὁποία ὀφείλεται στήν ἰδεολογική ἐμμονή σέ ἕνα «μοντέλο», αὐτό τῆς «συμμετοχικῆς δημοκρατίας», ἡ ὁποία ἐξηγεῖ τή μὴ κατανόηση τῆς συμμετοχικῆς θεματικῆς ἀπό τήν ἐν δυνάμει κοινωνική βάση τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἀλλά καί ἀπό τά μέλη καί πολλά ἀπό τά στελέχη του.

2. Ἀλλά μιά παρανόηση δέν ἐπιτρέπεται νά ἀποκρύψει μιά ἄλλη. Τό δεύτερο καί ἐξίσου σημαντικό πρόβλημα μέ αὐτή τή νέα θεματική περί συμμετοχικῆς δημοκρατίας (ὅπως καί ἂν αὐτή κάθε φορὰ μετονομάζεται: ἀπλή συμμετοχή, κοινωνική συνευθύνη, κοινωνική λογοδοσία, εἰδικό βάρος πού ἀποδίδεται στήν ἀποκέντρωση καί τήν Αὐτοδιοίκηση, εἰδικό βάρος πού ἀποδίδεται στίς τοπικές κοινωνίες τῶν πολιτῶν, στίς ΜΚΟ καί στά κοινωνικά κινήματα, στήν ἠλεκτρονική τους δικτύωση κ.λπ.) ἀφορᾷ τίς προϋποθέσεις της στό πλαίσιο τῆς παγκοσμιοποίησης. Ἐξηγοῦμαι: Ὁ Γ. Πα-

πανδρέου ξεκινᾷ ἀπό ὀρισμένες βασικές παραδοχές: ὅτι οἱ παραδοσιακές λειτουργίες καί ὁ ρόλος τοῦ ἔθνους-κράτους (ὅπως π.χ. ἡ ἀσκηση κοινωνικῆς πολιτικῆς) μπροστά στήν παγκοσμιοποίηση ἔχουν σέ πολύ μεγάλο βαθμό ὑπονομευτεῖ ὅτι πλέον λόγω παγκοσμιοποίησης εἴμαστε ὅλοι πολίτες ἐνός πλανητικοῦ χωριοῦ, ὅπου τά ἔθνη δέν παίζουν σημαντικό ρόλο· ὅτι, γι' αὐτόν τό λόγο, δέν ἔχει νόημα νά παλεύουμε γιά τή «λαϊκή κυριαρχία», γιά τήν «ἐθνική ἀνεξαρτησία», ὅπως τίς ἐννοοῦσαμε στό παρελθόν· ὅτι οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες καί οἱ κοινωνικές συγκρούσεις δέν εἶναι πλέον ἐθνικές ἀλλά διεθνικές, πλανητικές· ὅτι οἱ συγκρούσεις αὐτές δέν εἶναι ταξικές, δέν ἀντιπαραθέτουν τή μιά τάξη ἐναντι τῆς ἄλλης, τούς «φτωχοῦς» ἐναντία στους «πλουσίους», ἀλλά μᾶλλον διαταξικές, ἐγκάρσιες καί ἀξιακές, ὅπου τά συμφέροντα ὑποκαθίστανται βαθμηδόν ἀπό τίς ἀξίες· ὅτι σήμερα δέν ὑπάρχουν μεγάλα καί συμπαγή συλλογικά σώματα, ὅπως οἱ τάξεις ἢ ὁ «λαός», ἀλλά μόνον ἡ κυρίως ἄτομα τά ὁποῖα συμμετέχουν ταυτόχρονα σέ πολλές κοινότητες καί ταυτότητες. Κάποιος, παραδείγματος χάρι, εἶναι ἐργάτης στό ἐπάγγελμα, μουσουλμάνος στό θρήσκευμα, ὅπου δέν εἶναι σίγουρο ποιά ἀπό αὐτές τίς ταυτότητές του εἶναι ἡ πλέον ἰσχυρή, αὐτή ἡ ὁποία τόν εἰσαθητοποιεῖ καί τόν κινητοποιεῖ περισσότερο. Κάποιος ἄλλος, ἢ κάποια ἄλλη, εἶναι γυναίκα, ἐργαζόμενη καί μητέρα, ὅπου τά προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει δέν εἶναι μόνον ἢ δέν εἶναι τόσο μισθολογικά, ἀλλά σχετίζονται μέ τό φύλο της ἢ μέ τίς ὑποχρεώσεις της ὡς μητέρας. Οἱ παραδοσιακές ταυτότητες ἔτσι φαίνονται νά ἔχουν ἀλλάξει, τά αἰτήματα νά ἔχουν διαφοροποιηθεῖ, καί ἐπιπλέον ὁ καθένας προσπαθεῖ νά βρεῖ ἕναν ἀτομικό τρόπο γιά νά τά πραγματοποιήσει, δέν βλέπει δηλαδή τό ἄτομο τήν προσιδία ἐξέλιξή του μέσα ἀπό τή γενικότερη, τή συλλογικότερη ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς ὁμάδας ἢ τάξης στήν ὁποία ἀνήκει. Ἄν σέ ὅλα αὐτά προσθέσουμε, βέβαια, καί τήν κρίση τήν ὁποία διέρχεται ἡ πολιτική, ἂν προσθέσουμε τήν πολιτική ἀδιαφορία, τήν ἀποψη δηλαδή ὅτι «ὄλοι οἱ πολιτικοὶ ἴδιοι εἶναι», πράγμα τό ὁποῖο συνιστᾷ βασικό στοιχεῖο μιάς ἀνιούσας κοινωνικῆς ἀπονομοποίησης τῆς αντιπροσωπευτικῆς πολιτικῆς, τότε βρισκόμαστε μπροστά στό σύνολο τῶν αἰτιῶν πού ἐπικαλεῖται ὁ πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ. Αἰτίες οἱ ὁποῖες, κατ' αὐτόν, ἐπιβάλλουν τήν ἀνάγκη νά μεταρρυθμιστεῖ τό πολιτικό σύστημα, οἱ θεσμοί, τά κόμματα (πού πρέπει νά πάψουν νά εἶναι ἡγετοκεντρικά καί νά γίνουν πλουραλιστικά, νά ὀργανωθοῦν δικτυακά μέ τή βοήθεια τοῦ Διαδικτύου), τά συνδικάτα, νά συντριβεῖ τό συγκεντρωτικό καί παλαιοκαπιταλιστικό κράτος καί νά εἰσέλθουν νέοι καί ἀφθαρτοὶ παράγοντες ὅπως οἱ ΜΚΟ, οἱ ἀνθρωπιστικές ὀργανώσεις καί τά κοινωνικά κινήματα γιά νά τό ἀνανεώσουν. Μέ δυό λόγια, ἡ ἑλληνική κοινωνία πρέπει νά πάψει νά εἶναι «κλειστή» καί «φοβική», νά γίνει μιά «ἀνοικτή» κοινωνία, μιά κανονιστικά συγκροτημένη «πολυπολιτισμική» κοινωνία τῶν πολιτῶν, νά μὴ φοβᾶται τό νέο καί τό διαφορετικό, τόν μετανάστη κ.λπ.

Σέ όλα αυτά υπάρχει μία δόση αλήθειας. Πράγματι, αρκετά πράγματα αλλάζουν λόγω παγκοσμιοποίησης. Και σέ ό,τι αφορά τίς λειτουργίες του έθνους-κράτους και στή σχέση των πολιτών μέ τήν πολιτική, μέ τά κόμματα και μέ τούς θεσμούς. Ώστόσο, αυτό πού κατά τή γνώμη μου δέν αλλάζει ή, έστω, μέχρι τώρα δέν έχει ακόμα αλλάξει, είναι τό γεγονός ότι οί κοινωνικές διαιρέσεις και οί κοινωνικές συγκρούσεις εξακολουθούν νά υπάρχουν και νά εκδηλώνονται μέσα σέ έθνικό πλαίσιο, μέσα στό πλαίσιο του έθνους-κράτους οί πολίτες κατανοούν τήν έκφραση και διεκδίκηση των συμφερόντων τους και είναι αυτά τά τελευταία, τά συμφέροντα, τά κοινωνικά συμφέροντα (οί αύξήσεις, ή άνεργία, ή φτώχεια) πού συνεχίζουν νά αποτελούν τή βάση τής πολιτικής και όχι κάποιες άφρημένες, και άποκομμένες από συμφέροντα, ανθρωπιστικές «άξίες» (ή ανθρωπιά, ή άλληλεγγύη). Θέλω, δηλαδή, νά πώ ότι ακόμα εξακολουθούν νά υπάρχουν κοινωνικές τάξεις, ότι εξακολουθεί νά υπάρχει «λαός», ότι ένας ολόκληρος κόσμος θέλει νά αισθάνεται και νά είναι προστατευμένος από ένα αποτελεσματικό κράτος και από πολιτικούς πού ενδιαφέρονται γι' αυτόν. "Οτι γιά πάρα πολλούς, γιά τούς περισσότερους, οί «άξίες» πού επικαλείται ό ήγέτης του ΠΑΣΟΚ έχουν νόημα μόνον όταν γίνονται «πολιτική», όταν αυτή ανταποκρίνεται σέ ύπαρκτές κοινωνικές ανάγκες.

Αντίθετα, γιά τόν Γ. Παπανδρέου, όπως είπα πρίν, και πολιτικά μιλώντας, ούτε τάξεις, ούτε λαός ύφίστανται. Αυτό πού υπάρχει δέν είναι ό εργάτης, ό αγρότης, ό μικροαστός, κ.λπ., αλλά ό πολίτης, ένα άτομο δηλαδή τό όποιο υπάρχει υπερβαίνοντας τά όποια προσωπικά του συμφέροντα, τά συμφέροντα τής κοινωνικής ομάδας στήν όποία ανήκει, προσδιορίζεται και από άλλες ασχολίες του και ανάγκες του: ό πολίτης αυτός τό πρωί εργάζεται στό σπίτι του μπροστά στόν προσωπικό του ηλεκτρικό ύπολογιστή, τό απόγευμα ασχολείται μέ τίς δραστηριότητες μιάς μη κυβερνητικής όργάνωσης και τό βράδυ κρατά έναλλάξ μέ άλλους γείτονές του στό σπίτι του τά παιδιά τής γειτονιάς όταν οί γονείς τους εργάζονται. Θέλω νά πώ ότι τέτοιος πολίτης δέν υπάρχει, δέν υπάρχει, έννοω, ως κρίσιμο κοινωνικό μέγεθος, ό όποιος νά μοιράζει τόν χρόνο του ανάμεσα στήν προσωπική του εργασία, τή φιλανθρωπική δραστηριότητα και τήν κοινωνική ευθύνη. Άλλά και άν ακόμα υπήρχε, ό πολίτης αυτός ποτέ, κατά τή γνώμη μου, δέν μπορεί νά πάψει νά αναζητά τήν κρατική μέριμνα, τήν κρατική κοινωνική πολιτική, αναθέτοντάς την στή φιλανθρωπία, σέ μία κοινοτιστικής ύψης φιλανθρωπία.

Γιατί ή φιλανθρωπία ένδέχεται νά είναι καλό πράγμα, νά είναι μία «άξια», μία «ήθική» στάση, ώστόσο, ή φιλανθρωπία, στή γλώσσα του Γ. Παπανδρέου: ή «ανθρωπιά», ή «άλληλεγγύη», δέν μπορεί νά αντικαταστήσει τήν πολιτική, γιά παράδειγμα τήν ευθύνη του κράτους (στήν υγεία, στήν παιδεία), τή δημόσια μέρι-

μνα έναντι όλων των πολιτών. Ούτε τά κόμματα μπορούν, ούτε και πρέπει θά έλεγα, νά μετεξελιχθούν σέ έντενέτ-καφέ: τά κόμματα υπάρχουν γιά νά εκφράζουν αντίθετα και αντίπαλα κοινωνικά συμφέροντα, μέσα από τέτοια κόμματα λειτουργεί ή δημοκρατία. Τά κόμματα, οί κομματικές όργανώσεις δέν είναι φιλανθρωπικές όργανώσεις, ούτε «σχολεία» πού δίνουν μόρφωση στόν πολίτη, δέν είναι Κέντρα Έπαγγελματικής Κατάρτισης στίς νέες τεχνολογίες. Τά κόμματα, αλλά και ή δημοκρατία, ζούν μέσα από συγκρούσεις διαφορετικών ιδεολογιών και προγραμμάτων, όχι από μία γενικευμένη συναίνεση και μεταξύ τους σύγκλιση, ακόμα και έξομοίωση. Η σημερινή κρίση τής πολιτικής και των πολιτικών όφείλεται έως έναν σημαντικό βαθμό, ακριβώς, σέ αυτή τή σύγκλιση, στήν άνυπαρξία αξιόπιστων έναλλακτικών λύσεων μπροστά σέ σημαντικά προβλήματα. Όταν δέν υπάρχουν οί διαφορές ανάμεσα τους, τότε όρισμένοι σπεύδουν νά επινοήσουν νέες ύποτιθέται μεθόδους, νέες διαδικασίες γιά τήν επίλυσή τους: μιλάνε γιά συμμετοχή του πολίτη, γιά τή συνευθύνη του στή λύση των προβλημάτων, και στήν πραγματικότητα έννοούν ότι επαφίεται στίς πρωτοβουλίες τής λεγόμενης κοινωνίας των πολιτών νά ύποκαταστήσει τό μεγάλο κενό πού αφήνει ή απόσυρση του κράτους, θά έλεγα ή αύξανόμενη ιδιωτικοποίηση του κράτους. Αναρωτιέμαι: άν δέν θά έπρεπε νά αναζητήσουμε και εδώ, σέ αυτή δηλαδή τή διαδικασιακή συναινετική σύγκλιση ανάμεσα σέ άριστερά/δεξιά, βασικούς λόγους γιά τήν άνοδο φαινομένων πολιτικού κυνισμού και άκροδεξιού λαϊκισμού, πού έχουν ήδη κάνει τήν εμφάνισή τους και στήν Ελλάδα, πού θά έπρεπε νά τούς αναζητήσουμε; Στήν κακία των ανθρώπων;

Νομίζω ότι τό βασικό πρόβλημα μέ τή νέα αυτή θεματική του Γ. Παπανδρέου είναι ότι και πάλι διαβάξει λάθος τήν πραγματικότητα, έθνική και διεθνή, σέ κοινωνικό αλλά και πολιτισμικό επίπεδο. Πράγματι πολλά πράγματα έχουν αλλάξει τά τελευταία 10-15 χρόνια, ώστόσο, ή φτώχεια, ή άνεργία, οί κοινωνικές ανισότητες ύποχρεώνουν έναν ολόκληρο κόσμο νά συνεχίζει νά λειτουργεί και νά συμπεριφέρεται σέ μεγάλο βαθμό όπως παλιότερα, γιατί όχι μόνον όλος αυτός ό κόσμος προσδιορίζεται από τίς ανάγκες του, αλλά αυτές, και αυτό είναι τό σημαντικότερο, συγκροτούνται, εκφράζονται και άπευθύνονται μέσα σέ μία γνωστή πολιτική δομή πού είναι αυτή ή όποία περιορίζεται από τό έθνος-κράτος, και όχι τό «πλανητικό χωριό», ούτε τήν Τοπική Αυτόδιοίκηση. Ο κοινωνικός αυτός κόσμος δέν προσδιορίζεται κυριαρχικά από τά ένδεχόμενα ενδιαφέροντά του ή τίς όποιες κορυμμένες άξίες του. Και είναι οί ανάγκες αυτές, μαζί μέ τήν έκφρασή τους, αλλά ακόμα και οί όποιες μικρές σήμερα προσδοκίες, οί όποιες είναι πολλές και οί όποιες συνεχίζουν νά ένώνουν τούς ανθρώπους. Ο λόγος του Γ. Παπανδρέου περιγράφει μία κοινωνική κατάσταση ή όποια άπευθύνεται σέ μία κοινωνική μειοψηφία, είναι ένας λόγος ό όποιος, έτσι όπως εκφέρεται, στίς σημε-

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Περί κρατισμοῦ τό ἀνάγνωσμα

Γιώργος Παπανδρέου: «Θά ἔλεγα μάλιστα ὅτι ἡ Δεξιὰ εἶναι ἡ πιό κρατικιστική παράταξη στό νεοελληνικό κράτος, διότι αὐτή ἐφτιαξε τό κράτος. Δέν εἶναι ἕνα κράτος πού διαμορφώθηκε ἀπό ἀριστερές καί προοδευτικές δυνάμεις. Τό κράτος στό ὁποῖο ζοῦμε ἀποτελεῖ ἀπόρροια ξένων ἐπεμβάσεων, ἐμφυλίων...».

Τά προηγούμενα τά εἶπε ὁ κ. Γ. Παπανδρέου σέ μία συνέντευξη στό *Βῆμα* (10 Δεκ.) ἀπ' ἀφορμή τό ἄρθρο 16 καί ὄχι σέ κάποια πραγματεία γιά τό ἑλληνικό κράτος καί τήν ἱστορία διαμόρφωσής του. Τά εἶπε ἐν παρόδῳ. Τό ὅτι μίλησε, ὅμως, γιά τό ἑλληνικό κράτος ἐν παρόδῳ δέν σημαίνει ὅτι δέν πιστεύει αὐτά πού εἶπε. Τά λόγια του εἶναι ἡ ἱστορική αἴσθηση καί γνώση πού ἔχει περί ἑλληνικοῦ κράτους. Ὅτι δηλαδή τό ἑλληνικό κράτος τό ἐφτιαξαν ἡ δεξιὰ, οἱ ξένες ἐπεμβάσεις, οἱ ἐμφύλιοι. Ὁ ἐγνωσμένος κρατισμός, συγκεντρωτισμός, αὐταρχισμός τοῦ κράτους πού ζοῦμε (καί ὑφιστάμεθα) εἶναι ἀποκλειστικά ἔργο δικό τους. Ἀλλά οἱ δυνάμεις τοῦ βενιζελισμοῦ δέν ἔβαλαν τή σφραγίδα τους σ' αὐτό τό σύγχρονο νεοελληνικό κράτος; Τά ἐφτιαξε ὅλα ὁ Τουρκοδασίλης; Οἱ δυνάμεις τοῦ κέντρου εἶναι ἀμέτοχες; Οἱ δυνάμεις τοῦ κέντρου δέν εἶναι αὐτές πού διεξήγησαν τόν Ἐμφύλιο; Δέν ἦταν τό ΠΑΣΟΚ, ἐπί μία εἰκοσαετία, ἡ ἡγετική δύναμη αὐτοῦ τοῦ κρατικιστικοῦ κράτους; Δέν ἦταν αὐτό πού διαμόρφωσε τά μετά τό 1986 ἑλληνικά Συντάγματα; Δέν ἦταν αὐτό πού προώθησε τό θύσανο τῶν ἰδιωτικοποιήσεων στήν ὀκταετία τοῦ Σημίτη; Μέ δύο λόγια: ἂν τό κράτος αὐτό εἶναι κρατικιστικό (καί εἶναι ὅσο δέν παίρνει ἄλλο) μπορούμε νά στερήσουμε ἀπό τό ΠΑΣΟΚ τή μερίδα τοῦ λέοντος πού τοῦ ἀναλογεῖ σ' αὐτό τό δημουργημα; Καί ἐντέλει: δέν εἶναι μέ τούς νόμους, τίς ἀποφάσεις καί τίς ἐπιλογές τοῦ ΠΑΣΟΚ πού φτιάχτηκε τό σημερινό Πανεπιστήμιο καί τό Σχολεῖο ἀπό τή Μητροπόλεως στήν ὁποία ἐνοικοῦσαν ὀκτώ ὑπουργοί τοῦ ΠΑΣΟΚ μεταξὺ τῶν ὁποίων καί ὁ ἴδιος;

Στό ἀρχαῖο δράμα πάροδος ἦταν τό πρῶτο χορικό ἄσμα πού ἐψάλλε ὁ χορός κατά τήν εἰσοδὸ του στήν ὀρχήστρα. Δέν ἔλεγε ὁ χορός ὅ,τι τοῦ κατέβαινε οὔτε τά ἄσματά του ἦταν τερψιλαρύγγια γιά ν' ἀνοίγει ἡ ὄρεξη τῶν θεατῶν. Εἰσαγωγή στό θέμα, στήν τραγωδία ἔκανε προῖδεάζε τό κοινό γιά ὅσα θά ἀκολουθοῦσαν. Ὁ ἐν παρόδῳ προῖδεασμός τοῦ κ. Παπανδρέου εἶναι πλήρης φενακισμός καί δημαγωγική πλαστογραφία ὅλης τῆς ἱστορίας τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους καί τοῦ ἴδιου τοῦ ΠΑΣΟΚ. Περί κρατισμοῦ τό ἀνάγνωσμα.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ρινές συνθήκες στή χώρα μας, ἀφορᾶ πρωτίστως μερίδα, περισσότερο ἢ λιγότερο μικρή, τῆς μεσοαστικής τάξης, δέν μπορεῖ νά συγκινήσει ἢ ἔστω νά ἀποσπάσει τήν ἐνεργητική ἐμπιστοσύνη μιᾶς μεγάλης λαϊκῆς πλειοψηφίας. Ὁ λόγος τοῦ ἡγέτη τοῦ ΠΑΣΟΚ εἶναι ὑπεραισιόδοξος, εἶναι ὑπέρμετρα προοδευτικός, εἶναι ἡ ἐκούσια θετική δεξίωση τῆς παγκοσμιοποίησης, θέλει νά ξεκόψει ἀπό τό ὅ,τιδήποτε θυμίζει τό παρελθόν. Ἡ χρήση τοῦ τελευταίου, ὅταν ἐπιχειρεῖται, εἶναι ἐπιλεκτική, ἐργαλειακή, ἀποκοινωνικοποιημένη καί ταυτόχρονα ἀποϊστορικοποιημένη, πάντα γιά νά νομιμοποιῶνται οἱ πρωτοβουλίες τοῦ παρόντος. Καλῶς ἢ κακῶς δέν εἶναι αὐτή ἡ σημερινή ἑλληνική πραγματικότητα, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι ἐξακολουθοῦμε νά βρισκόμαστε στό 1974, στό 1981 ἢ καί στό 1989. Αὐτή εἶναι καί ἡ βασική αἰτία γιά τήν ὁποία δέν γίνεται ὁ λόγος αὐτός κατανοητός. Γιατί δέν ἀντιστοιχεῖ στήν πραγματικότητα. Δέν ἔγινε ὅλη ἡ κοινωνία, ὄχι μόνο ἡ ἑλληνική ἀλλά καί ἡ εὐρωπαϊκή, μιᾶ ἀπέραντη «μεσαία τάξη», οἱ ἐθνικές κοινωνικές διαιρέσεις ἐξακολουθοῦν νά εἶναι οἱ πιό σημαντικές, γύρω ἀπό αὐτές συνεχίζει νά συγκροτεῖται ἡ πολιτική, οἱ ὁποῖες ἄλλες διαιρέσεις πού ἀφοροῦν «ἀξίες» εἶναι, θά λέγαμε, κατά κάποιον τρόπο, καί μέ κίνδυνο νά σοκάρουμε, δευτερεύουσες, εἶναι «ἐντάσεις» οἱ ὁποῖες ἐπικάθονται πάνω σέ ἤδη συγκροτημένες ἐθνικές διαιρέσεις, οἱ ὁποῖες βέβαια καί αὐτές μεταλλάσσονται, ὡστόσο συνεχίζουν νά συνιστοῦν τήν ἕδρα ἀνασυγκρότησης τῆς πολιτικῆς: δέν μπορεῖ, παραδείγματος χάρι, νά ἐπανιδρυθεῖ ἕνα κόμμα ἢ νά ἀναμορφωθεῖ ἕνα πολιτικό σύστημα μέ ἐξ ἄμωνος συνθήματα πού ἐπικαλοῦνται τήν ἀνθρωπιά, τόν σεβασμό τοῦ «διαφορετικοῦ», τόν διάλογο, ἀκόμα καί τήν ἀποκέντρωση, ὅπως κάνει ὁ πρόεδρος τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἡ «δικαίη κοινωνία», πού ὁ Γ. Παπανδρέου ἐπικαλεῖται, θά ἔπρεπε νά σημαίνει μιᾶ κατ' ἀρχήν ἐπιλογή συμφερόντων: μέ ποιούς εἶσαι, μέ ποιές κοινωνικές ομάδες, μέ ποιές τάξεις, χωρίς, ὡστόσο, μιᾶ τέτοια ἐπιλογή νά φυλακίζει τόν φορέα τῆς σέ σχεταριστικές καί ξεπερασμένες πρακτικές. Μιᾶ τέτοια ἐπιλογή, ἐπιπλέον, πρέπει νά γίνεται κατανοητή ἀπό τήν κοινωνία, ἀπό τούς συγκεκριμένους ἀνθρώπους στούς ὁποίους ἀπευθύνεται: νά προτείνει συγκεκριμένες λύσεις σέ συγκεκριμένα θέματα, χωρίς, ταυτόχρονα, νά στερεῖται μιᾶς «γεύσης τοῦ μέλλοντος». Ὁ πολιτικός καί ὁ κομματικός λόγος δηλαδή ὀφείλουν νά ἀντιστοιχοῦν καί νά ἐπηρεάζονται καί ἀπό τά «πάθη καί ἀπό τά συμφέροντα». Ἀλλά γιά νά συμβεῖ αὐτό, ὁ κομματικός λόγος ὀφείλει νά ἀντανακλᾷ καί νά οἰκειοποιεῖται διαλεκτικά τά πάθη, νά μὴν τά στιγματίζει μέ συνοπτικές διαδικασίες καί νά μὴν παραγνωρίζει τά συμφέροντα. Μόνον μέσα σέ ἕνα τέτοιο πλαίσιο μπορεῖ καί ἐπιβάλλεται νά γονιμοποιῶνται οἱ «ἀξίες», ὁ σεβασμός τοῦ «ἄλλου», τοῦ «διαφορετικοῦ», τῶν «μεταναστῶν» κ.λπ. Ἡ γλώσσα τῆς πολιτικῆς πρέπει νά εἶναι σαφῆς καί γειωμένη στήν πραγματικότητα, μιᾶ πραγματικότητας ἢ ὁποία δέν εἶναι καί τόσο πολὺπλοκη ὅσο ἰσχυρίζονται ὀρισμένοι. ■

Ο ΜΕΓΑΛΥΤΕΡΟΣ ΕΧΘΡΟΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗΣ

του Δημήτρη Ι. Κυριάτα

Η κατάσταση στην ανώτατη εκπαίδευση ασφαλώς δεν δείχνει καλή. Κρίνοντας μόνο από τα συμπτώματα, είναι σαφές ότι επικρατεί γενική δυσαρέσκεια, τόσο από την πλευρά του αρμόδιου υπουργείου, όσο και από την πλευρά διδασκόντων και φοιτητών –συνακόλουθα, από ολόκληρη την κοινωνία, τους γονείς αλλά και τους μελλοντικούς εργοδότες. Προφανώς οι εκτιμήσεις για τό είδος και τό μέγεθος των προβλημάτων ποικίλουν –και έτσι οι προτεινόμενες λύσεις αποκλίνουν ή συγκρούονται ευθέως μεταξύ τους. Αλλά η γενικευμένη δυσαρέσκεια καλεί σε συζητήσεις, οργανωμένες ή άτυπες, δυναμικές ή λανθάνουσες, πού μπορούν, τουλάχιστον, νά φωτίσουν τήν αίτια του κακού και τήν ουσία του προβλήματος.

Ήδη, παρά τίς έντονες διαφωνίες, έχει γίνει και πάλι αντιληπτό τό αυτονόητο. Ένώ καμία ουσιαστική αλλαγή δεν μπορεί νά επιβληθεί από τήν πανεπιστημιακή κοινότητα, ακόμα και αν ή ίδια όμονοούσε, χωρίς νέους νόμους, χρηματοδότηση και στήριξη από τήν πολιτική ήγεσία, καμία νομοθετική παρέμβαση, μεταρρυθμιστική ή απλώς ρυθμιστική, δεν έχει ελπίδες επιτυχίας, αν θρίσκει αντίθετη τήν πλειονότητα των διδασκόντων ή των φοιτητών πού θά κληθούν νά τήν υλοποιήσουν.

Τό ένθαρρυντικό είναι ότι ο διάλογος, ιδίως ο αυθόρμητος και άτυπος, αποδίδει καρπούς. Κυκλοφορούν έτσι προτάσεις οι όποιες παράγονται, όχι μόνο από έπιτροπές και έντεταλμένα όργανα, αλλά μέσα από τό ίδιο τό σώμα των διδασκόντων. Η αναλυτική εισήγηση του άριστερου όμίλου προβληματισμού ΑΡΣΗ μάλιστα (βλ. www.arsh.gr και δημοσιεύματα στον Τύπο), ή πληρέστερη και συνθετικότερη από όσες έχουν έως σήμερα διατυπωθεί, διαθέτει ένα πρόσθετο πλεονέκτημα. Μαζί με πολλές νέες ιδέες πού περιλαμβάνει, ένοποιεί και συσχετίζει μεταξύ τους γνωστούς προβληματισμούς και αίτήματα πού είναι ώρμα από καιρό. Μολονότι άρκετά θέματα τής εισήγησης χρειάζονται έπειγόντως

μεγαλύτερη έπεξεργασία, για πρώτη ίσως φορά από τήν έφαρμογή του νόμου πλαίσιο τό 1982, υπάρχει πλέον διαθέσιμος ένας όδηγός από τό Α έως τό Ω.

Η νέα εισήγηση έκκινεί από μία σαφώς διατυπωμένη φιλοσοφική τοποθέτηση. Μολονότι δεν υπάρχει κανένας ιδιαίτερος λόγος νά συζητηθεί εκτενώς –όπως είναι γνωστό, ή φιλοσοφία διχάζει ακόμα και τους φίλους– είναι χρήσιμο νά γίνει κατανοητή, διότι διατρέχει ολόκληρο τόν κεντρικό κορμό τής εισήγησης. Η φιλοσοφική αυτή τοποθέτηση έχει δύο σκέλη. Υποστηρίζει πρώτον ότι ή γνώση είναι αυτοσκοπός, μέ δική της, έσωτερική αναπαραγωγή). Και δεύτερον ότι ή παραγωγή, διάχυση και αξιοποίησή της αποτελούν θεμελιώδεις μηχανισμούς για τήν ανάπτυξη τής κοινωνίας.

Η τοποθέτηση αυτή αντιτάσσεται ευθέως σε αντίληψεις πού γνωρίζουν σήμερα ευρύτατη διάδοση. Σύμφωνα με αυτές, ή γνώση είναι μέσον, όχι αυτοσκοπός. Μπορεί νά τεμαχιστεί (και νά τεμαχίζεται διαρκώς) σε πολλά, ανεξάρτητα μεταξύ τους αντικείμενα πού δεν έπηρεάζουν τό ένα τό άλλο και δεν διαθέτουν συνοχή. Κάθε αντικείμενο παράγεται και αναπαράγεται αυτότελως. Η ανάπτυξη πάλι τής κοινωνίας βασίζεται στην ικανότητά της νά διαχειρίζεται μικρούς και αυτόνομους γνωστικούς κλάδους.

Οι διαφορές ανάμεσα στις δύο αντιλήψεις επηρεάζουν τήν εκπαίδευση στό σύνολό της. Περισσότερο όμως τίς ανώτατες βαθμίδες, επειδή σε αυτές ακριβώς παράγεται και, κυρίως, διδάσκεται νέα γνώση. Όπως είναι φανερό, διαφορετικού τύπου ιδρύματα είναι κατάλληλα για τήν προαγωγή μικρών γνωστικών ένοτήτων και διαφορετικού τύπου για τήν προαγωγή γνώσεων πού εκκινούν από έναν ένιαίο κορμό και διακλαδίζονται προς διάφορες κατευθύνσεις, διατηρώντας πάντα άρρηκτους δεσμούς μέ τήν άφετηρία τους.

Ὅσοι ὑποστηρίζουν τὴν ἀνάγκη κατάτμησης τῆς γνώσης σέ αὐτοτελῶς ἀξιοποιήσιμες καὶ μετρήσιμες ἐνότητες προβάλλουν ὡς ἐπιχείρημα τὴν οἰκονομικότερη παραγωγή τῆς καὶ τὴν ταχύτερη κυκλοφορία τῆς. Τὰ χρόνια τῶν σπουδῶν μποροῦν νά μειωθοῦν καὶ οἱ νέες ἀνάγκες εὐκόλα νά καλυφθοῦν ἀπὸ θεομούς ἐπιμόρφωσης, ἀναμόρφωσης, συνεχοῦς μόρφωσης ἢ, ἀπλῶς, ἐνημέρωσης, ὅπου καὶ ὅταν αὐτό εἶναι ἀναγκαῖο. Τὰ ἴδια τὰ πανεπιστημιακά πτυχία ὀφείλουν νά κατοχυρώνουν ὅλο καὶ περισσότερους, ἀπολύτως ἐιδικευμένους τομεῖς. Κάθε γνωστικό ἀντικείμενο, ὅσο περιορισμένο κι ἂν εἶναι, δικαιουῖται τό πτυχίο του. Γιά τὴν ἀπόκτησή του ἄλλωστε δέν χρειάζεται παρά ἡ συγγέντρωση μονάδων (ἢ credits), τίς ὁποῖες κατοχυρώνουν οἱ φοιτητές κινούμενοι μέ τὴ μεγαλύτερη εὐκολία ὀριζοντίως καὶ καθέτως στὰ ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα.

Ἀντιθέτως, ὅσοι ἐπιμένουν στὴν ἐνότητα τῆς γνώσης καὶ τὴν ἐσωτερικὴ τῆς ἀξία, ὑπερασπίζονται πρῶτα καὶ καλύτερα τὸν ἐγκύκλιο χαρακτήρα πού πρέπει νά ἔχουν ὅλες οἱ σπουδές. Θεωροῦν τὴν εἰδίκευση κατάληξη μιᾶς πορείας καὶ ὄχι ἀφετηρία τῆς. Δέν βλέπουν τὰ πτυχία ὡς ἀθροίσματα μονάδων ἀλλὰ ὡς ἐπιστεγάσματα προγραμμάτων μέ συνοχή, βαθμίδες καὶ ἱεράρχηση. Ἐπιπλέον, θεωροῦν ὅτι τὰ ἀνώτατα ἰδρύματα δέν πρέπει νά περιλαμβάνουν αὐθαιρέτως ἀνεξάρτητα τμήματα, ἀλλὰ ὁλοκληρωμένες σχολές πού συμπληρώνουν ἢ μία τὴν ἄλλη. Ὁ τεμαχισμός τῆς γνώσης, ἰσχυ-

ρίζονται, ἐνδέχεται νά ἐξοικονομῆ βραχυπρόθεσμα πόρους, θέτει ὅμως σέ κίνδυνο τὴ δημιουργικὴ ἀναπαραγωγή τῆς καί, σέ τελικὴ ἀνάλυση, τὴν ἴδια τὴν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας. Μπορεῖ οἱ μικρές μονάδες νά πωλοῦνται ταχύτερα καὶ εὐκολότερα, ἀλλὰ μόλις ἐξαντληθοῦν τὰ ἀποθέματά τους θά ἀφήσουν πίσω δυσαναπλήρωτα κενά. Τό ἴδιο τό πανεπιστήμιο θά εἶναι ἀνίκανο νά ἀναπαραχθεῖ καὶ ἐλάχιστα ἱκανό νά ἐπιζήσει. Οἱ πανεπιστημιακοὶ ὀφείλουν κατὰ συνέπεια, πρῶτοι αὐτοί, νά ὑπερασπίζονται τὰ ἰδρύματά τους, ὄχι μόνο ὡς διδακτικά κέντρα, ἀλλὰ καὶ ὡς μοχλοὺς διαρκοῦς ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας.

Τέσσερα χαρακτηριστικά παραδείγματα ἐπιτρέπουν νά ἀντιληφθοῦμε κάποιες ἀπὸ τίς πρακτικὲς ἐπιπτώσεις πού ἔχουν οἱ διαφορετικὲς αὐτὲς φιλοσοφικὲς τοποθετήσεις. Πρῶτο ἔρχεται τό πρόβλημα τοῦ Λυκείου πού θά ὀφείλε νά ἀποτελεῖ ἰδιαίτερη ἐκπαιδευτικὴ βαθμίδα. Σκοπὸς τοῦ Λυκείου εἶναι νά ἀπολύει τοὺς μαθητὲς ὡς ὁλοκληρωμένες προσωπικότητες, μέ καλὰ ἐφόδια σέ ὅλους τοὺς βασικοὺς γνωστικούς τομεῖς – καὶ ἴσως ὄχι μόνο τοὺς βασικοὺς. Ἀντιθέτως, τό σημερινό Λύκειο ἔχει ὡς κύριο προορισμό τὴν εἰσαγωγή ὀρισμένων μαθητῶν στὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα, καταρτίζοντάς τους ἀποσπασματικά καὶ ἐπιλεκτικά σέ θέ-

ματα, ο αριθμός των οποίων αύξομειώνεται άπροειδοποίητα και άναυτιολόγητα. Τό άποτέλεσμα είναι ότι τό Λύκειο δέν παράγει άνθρωπος μέ σφαιρική και έπαρκή γενική μόρφωση. Έπιπλέον εισάγει στά άνώτατα ιδρύματα φοιτητές άνέτοιμους για άνώτερες σπουδές.

Δεύτερο έρχεται τό πρόβλημα του ένιαίου χώρου έρευνας και εκπαίδευσης, μέσα από τόν όποιο θά προάγεται ή έρευνα και θά διδάσκει ή γνώση. Σήμερα, ή άνώτατη εκπαίδευση είναι άπολύτως διαχωρισμένη από τά (λιγοστά άλλωστε) έρευνητικά κέντρα. Μέρος του ίδιου προβλήματος άποτελεί και ή αυθαίρετη κατανομή άνώτατων ιδρυμάτων, αλλά και τμημάτων των ίδιων ιδρυμάτων σέ όλόκληρη τή χώρα. Τά διάφορα ιδρύματα περιλαμβάνουν άλλοτε λίγα και άλλοτε πολλά τμήματα, πού άλλοτε συνδυάζονται μεταξύ τους για νά συγκροτήσουν σχολές (συνήθως χωρίς μεγάλη έσωτερική συνοχή) και άλλοτε δέν συνδυάζονται μεταξύ τους. Έτσι, από τή μία πλευρά «καθαρή» έρευνα και «καθαρή» διδασκαλία δέν άλληλοσυμπληρώνονται και δέν άλληλοστηρίζονται, ένώ από τήν άλλη καταργείται, σέ πολλές περιπτώσεις, ή ίδια ή έννοια του πανεπιστημίου ως εκπαιδευτικού θεσμού. Στή θέση του λειτουργούν συχνά αυτόνομα τμήματα άπολύτης ειδίκευσης, πού δέν έπικοινωνούν μεταξύ τους, είτε επειδή δέν έχουν τίποτα κοινό είτε λόγω γεωγραφικής διασποράς.

Τρίτο προβάλλει τό πρόβλημα των ΤΕΙ πού ιδρύθηκαν ως ιδιαίτερα ιδρύματα αλλά ουδέποτε βρήκαν τόν προορισμό τους. Κανένας νομοθέτης δέν φαίνεται νά φαντάστηκε ότι ύπηρετούν (ή ότι θά έπρεπε νά ύπηρετούν) πλευρές και βαθμίδες γνωστικών άντικειμένων πού είναι ήδη ένταγμένα σέ άλλα ιδρύματα. Η λεγόμενη «άνωτατοποίησή» τους άσφαλώς χειροτέρεψε τήν κατάσταση. Τά άποξένωσε όριστικώς από τήν άρχική, άνεκπλήρωτη άλλωστε άποστολή τους, χωρίς νά επιτρέπει τήν πραγματική τους ένταξη στην άνώτατη εκπαίδευση. Τά ΤΕΙ παραμένουν πάντα άνεξάρτητα ιδρύματα δευτέρας κατηγορίας, χωρίς σαφή προορισμό και χωρίς έλπίδα ουσιαστικής αναβάθμισης.

Τό τέταρτο πρόβλημα είναι ότι διδασκόμενοι και διδάσκοντες έντάσσονται από τήν άρχή σέ συγκεκριμένα ιδρύματα και τμήματα χωρίς σχεδόν καμία δυνατότητα μετακίνησης. Οί διδασκόμενοι επιλέγουν ήδη από τό Λύκειο ένα άκριβές γνωστικό άντικείμενο και γνωρίζουν άκριβώς ποιο πτυχίο άποσκοπούν νά λάβουν. Οί διδάσκοντες εκλέγονται για τή διδασκαλία ενός πολύ συγκεκριμένου γνωστικού άντικειμένου και όφείλουν νά τό ύπηρετούν σχεδόν έως τή συνταξιοδότησή τους. Η ειδίκευση είναι (αυθαίρετη) προεπιλογή και όχι κατάληξη μιās διαδικασίας. Φυσικά ούτε οί διδάσκοντες ούτε οί διδασκόμενοι έχουν τή δυνατότητα νά θητεύσουν σέ έρευνητικά ιδρύματα. Ούτε άλλωστε δίνεται ή δυνατότητα σέ έρευνητές νά διδάξουν.

Η όμαδοποίηση αυτή επιτρέπει εύκολα νά φανεϊ γιατί όρισμένα σημαντικά προβλήματα όχι μόνο δέν επιλύονται αλλά, άπεναντίας, διογκώνονται. Οί αιτίες

πού τά προκάλεσαν είναι ιστορικές και συγκυριακές. Άλλες άνάγονται στο μακρινό και άλλες στο πρόσφατο παρελθόν. Ουδείς όμως θά ίσχυριστεί ότι έχουν οιαδήποτε σχέση μέ τήν άλαζονεία των πανεπιστημιακών ή τήν ιδιοτέλεια των φοιτητών. Για τά προβλήματα αυτά, ή πανεπιστημιακή κοινότητα δέν έχει καμία άπολύτως ευθύνη. Ουδέποτε ρωτήθηκε και ουδέποτε άποφάνθηκε.

Τό ένδιαφέρον είναι ότι οί εκάστοτε πολιτικές ήγεσίες έχουν πειραματιστεί πολλές φορές μέ τά προβλήματα αυτά. Οί άλλαγές στον τρόπο πρόσβασης των μαθητών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι μόνιμο μέλημα σχεδόν κάθε ύπουργού παιδείας. Παρομοίως σχεδόν κάθε ύπουργός παιδείας έχει βάλει τήν ύπογραφή του στην ίδρυση νέων πανεπιστημιακών τμημάτων. Ουδείς έξήγησε άλλωστε τή λογική μέ τήν όποία τά πανεπιστήμια πολλαπλασιάζονται, τεμαχίζονται και κατανέονται ανά τήν επικράτεια.

Ο λόγος για τόν όποιο δέν σημαίνεται καμία πρόοδος στα θέματα αυτά είναι άσφαλώς ή λογική μέ τήν όποία σχεδιάζουν τήν εκπαιδευτική πολιτική οί άρμόδιοι παράγοντες. Ο τρόπος μέ τόν όποιο εισάγονται οί μαθητές στα άνώτατα ιδρύματα τό επιβεβαιώνει. Τό τελευταίο τέταρτο του αιώνα ουδείς από τούς έπιτελείς δείχνει νά φαντάστηκε ότι σκοπός του Λυκείου είναι ή διάπλαση όλοκληρωμένων προσωπικοτήτων μέ πλούσιες και σφαιρικές γνώσεις. Όλες οί πολλές μεταρρυθμίσεις πού επιβάλλονται ή μία μετά τήν άλλη στηρίζονται στη λογική τής τεμαχισμένης γνώσης. Οί μαθητές μαθαίνουν από πολύ νωρίς ότι τό μόνο πού ένδιαφέρει είναι οί επιδόσεις σέ μεμονωμένα μαθήματα, τά όποια δέν συνδέει άλλωστε μεταξύ τους καμία έσωτερική λογική.

Κατανοητή είναι επίσης ή εύκολια μέ τήν όποία πολλά χρόνια τώρα, οί εκάστοτε πολιτικές ήγεσίες σπέρνουν πανεπιστημιακά τμήματα και τμήματα ΤΕΙ ανά τήν επικράτεια. Έκκινώντας από τή λογική ότι ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα είναι μιá διοικητική ένότητα, μιá έπιχείρηση, και όχι μιá ακαδημαϊκή ένότητα, δέν τίς άπασχολεί διόλου ή άποκοπή ενός γνωστικού κλάδου από τό φυσικό του περιβάλλον. Άπεναντίας μοιάζει νά φαντάζονται ότι χωρίς περισπασμούς ένας έπιστήμονας διαμορφώνεται ταχύτερα, άπομονωμένος και άφοσιωμένος στο άυτοτελές, μικρό του πεδίο.

Αυτοί πού σχεδιάζουν τήν εκπαιδευτική πολιτική τής χώρας, ούτε πού φαντάζονται τήν άνάγκη έπικοινωνίας έρευνας και διδασκαλίας. Οί γνωστικές τους ένότητες παράγονται, διακινούνται και άνταλλάσσονται, όπως τά έμπορεύματα. Κανείς δέν φαίνεται νά άντιλαμβάνεται ότι ή γνώση παράγεται από άνθρωπος πού πρέπει νά βρίσκονται σέ διαρκή έπικοινωνία μεταξύ τους. Ούτε ότι ή παραγωγή και μετάδοση τής γνώσης άποτελούν όψεις μιās ένιαίας διαδικασίας. Σύμφωνα μέ τόν κρατικό σχεδιασμό, ή έρευνα είναι άρμοδιότητα του ύπουργείου ανάπτυξης και ή διδασκαλία του ύπουργείου παιδείας.

Είναι, κατά συνέπεια, αδύνατον να βρεθεί λύση και στο πρόβλημα των ΤΕΙ. Ήδη ο τίτλος τους υποδηλώνει την ύπαρξη μιας αποκομμένης τεχνολογικής εκπαίδευσης, για την οποία βεβαίως ποτέ κανείς δεν κατάφερε να επινοήσει σαφή προορισμό. Όλες οι πολλές νομοθετικές ρυθμίσεις ασχολούνται με τον τρόπο εισαγωγής σε αυτά νέων φοιτητών και την επαγγελματική ισοτιμία των πτυχίων που παρέχουν, καμιά με το περιεχόμενο των σπουδών. Η ιδέα ότι ο απόφοιτος ενός τεχνολογικού ιδρύματος πρέπει να είναι πρωτίστως ολοκληρωμένος άνθρωπος μοιάζει παντελώς χωρίς σημασία. Η άπιστευτη διαπίστωση ότι στα ιδρύματα αυτά εισάγονται, κυρίως, φοιτητές που δεν τό επιθυμούν και ότι η απόκτηση πτυχίου ενδιαφέρει ελάχιστους από αυτούς παραμένει πάντα άκατανόητη και, κατά συνέπεια, αφήνει τό πρόβλημα άλυτο. Τό αποτέλεσμα είναι ότι πολλά ΤΕΙ υπάρχουν άπλως για τήν έγγραφη φοιτητών και όχι για φοίτηση ή αποφοίτηση. Για να επιτελέσουν αυτόν τό σκοπό άσφαλώς δεν χρειάζονται ουσιαστική χρηματοδότηση – ούτε καν αξιόλογη κτιριακή ύποδομή.

Ο νομοθέτης χρεώνει τούς διδάσκοντες στα άνώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα με ένα συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο και τούς θεωρεί υποχρεωμένους να τό υπηρετήσουν σέ όλόκληρη τή θητεία τους. Η άλλαγή γνωστικού αντικειμένου καταγράφεται ως περιπλοκή πού σπαταλά χρόνο και δυσχεραίνει τήν εκπαιδευτική διαδικασία. Εφόσον ή γνώση άποτελεί μετρήσιμη ένότητα, ό μετασχηματισμός της, ή εξέλιξη της, ή συμπλήρωσή της ή ή αντικατάστασή της είναι κάτι πού πρέπει να άποθαρρύνεται και να άποφεύγεται. Με λιγοστές εξαιρέσεις, άπαγορεύεται ή μετακίνηση από ίδρυμα σέ ίδρυμα ή από εκπαιδευτικό ίδρυμα σέ έρευνητικό.

Άκόμα χειρότερη είναι ή κατάσταση με τούς φοιτητές. Έχοντας επιλέξει ένα γνωστικό αντικείμενο ως μαθητές στα 16 χρόνια τους, καλούνται να του άφοσιωθούν έως τήν όλόκληρωση των σπουδών τους. Είναι έτοι εντελώς άπαραδέκτη ή σκέψη ότι ό φοιτητής εισάγεται σέ ένα άνώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα για να άνακαλύψει τόν εαυτό του, τά ταλέντα και τά ενδιαφέροντά του. Δέν του παρέχεται καμία δυνατότητα άναζήτησης ή μετακίνησης, άκόμα και όταν αυτό είναι άκαδημαϊκά εύκολο. Η μόνη νέα ιδέα πού έχει παραχθεί είναι να επιλέγει ό φοιτητής διδακτικές μονάδες από διαφορετικά τμήματα και ιδρύματα, όχι γιατί έτσι θα άνακαλύψει τήν άλληλουχία των γνωστικών πεδίων, άφου κανένας δέν θα έχει σχεδιάσει τό τελικό αποτέλεσμα, αλλά για να όλόκληρώνει τίσ σπουδές του ταχύτερα και να ανταποκρίνεται με εύκολία στίς ειδικευμένες άπαιτήσεις των εργοδοτών. Τό ίδιο τό πτυχίο κινδυνεύει να μετατραπεί σέ άθροισμα αυτόνομων και άνεξάρτητων γνωστικών μονάδων.

Οι σκέψεις αυτές μας επιτρέπουν να άντιληφθούμε γιατί βασικά προβλήματα τής άνώτατης εκπαίδευσης παραμένουν, χρόνια τώρα, άλυτα. Αυτοί πού τά χειρίζονται άναζητούν λύσεις στή λάθος κατεύθυνση. Τό

άποτέλεσμα είναι ότι με κάθε νέα νομοθετική παρέμβαση ή κατάσταση χειροτερεύει αντί να καλύτερεύει. Ένώ τό επίπεδο των πανεπιστημιακών άσφαλώς άνεβαίνει και τό ενδιαφέρον για άνώτατη μόρφωση στήν ελληνική κοινωνία αυξάνει, τά προβλήματα μοιάζουν να διογκώνονται. Μπροστά στήν κατάσταση αυτή, αρκετοί είναι αυτοί πού πείθονται όλο και περισσότερο ότι ή ρίζα του κακού βρίσκεται στο άρθρο 16 του Συντάγματος. Τά ιδιωτικά πανεπιστήμια εμφανίζονται ως διέξοδος στα άδιέξοδα τής δημόσιας παιδείας.

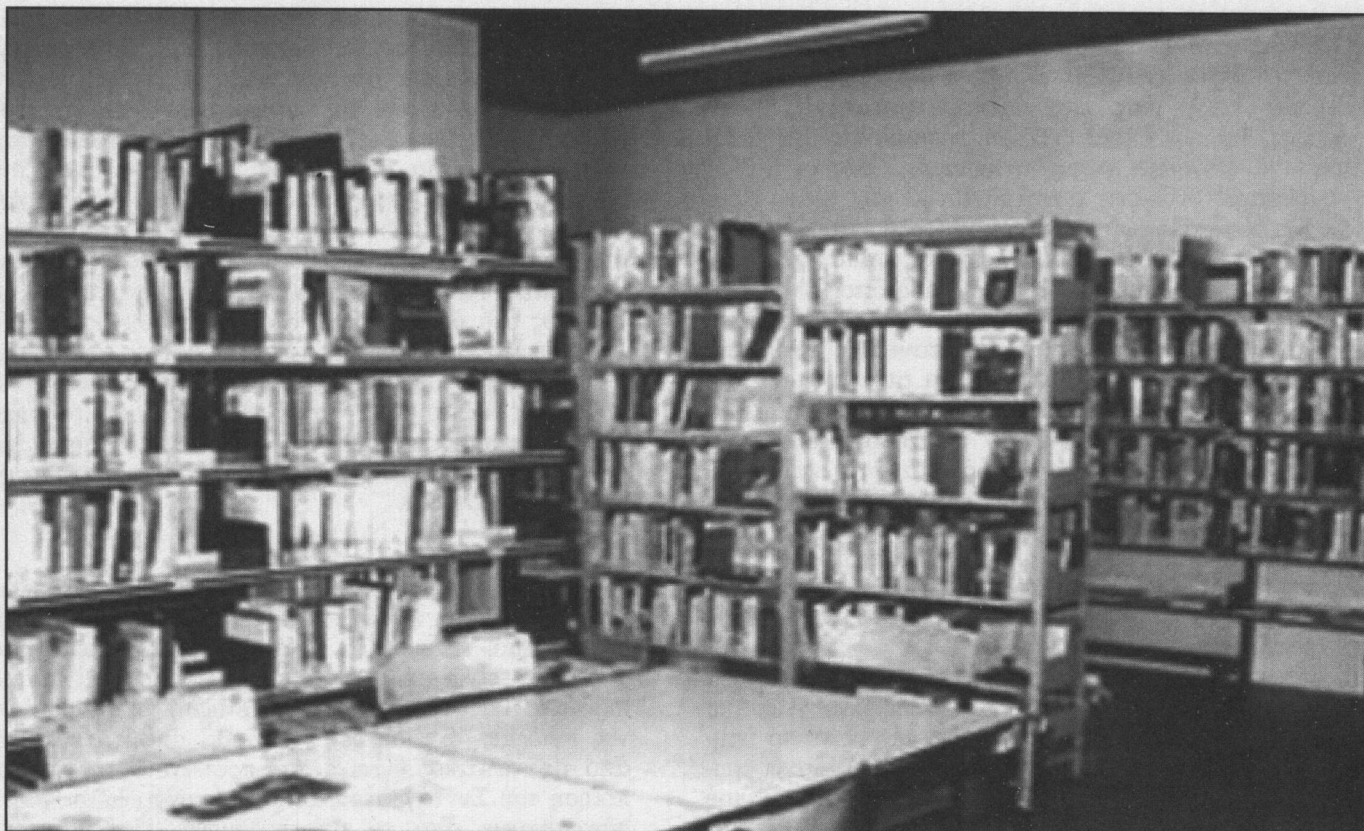
Οι συζητήσεις γύρω από τήν αξία και τίσ άρετές των ιδιωτικών πρωτοβουλιών στο χώρο τής άνώτατης εκπαίδευσης αφήνουν να φανεί ότι εκτός από τό ευρύτερο ζήτημα τής φιλοσοφικής άντίληψης ύπάρχει και ένα δεύτερο ζήτημα πού περιπλέκει τήν κατάσταση άκόμα περισσότερο.

Η πίεση για τή δημιουργία ιδιωτικών πανεπιστημίων προέρχεται από πολλές κατευθύνσεις και είναι, έως έναν βαθμό, εύλογη. Τό έρώτημα πάντως πού ενδιαφέρει εδώ είναι με ποιόν ακριβώς τρόπο τά ιδιωτικά ιδρύματα θα συμβάλουν στή βελτίωση τής παρεχόμενης παιδείας. Έπειδή δέν έχει δοθεί σαφής άπάντηση από τίσ πολιτικές ήγεσίες πού προτείνουν τήν τροποποίηση του Συντάγματος, είμαστε υποχρεωμένοι να τή συναγάγουμε από τά συμφραζόμενα. Πράγματι, τά ιδιωτικά πανεπιστήμια φαίνεται ότι προτείνονται ως λύση έπειδή θα επιτρέψουν τόν άνταγωνισμό και έτσι θα συμπαρασύρουν τά δημόσια σέ καλύτερες έπιδόσεις. Από τή φύση τους, τά ιδιωτικά θα λειτουργήσουν με κίνητρο τήν άποτελεσματικότητα, τήν ταχύτητα, τήν οικονομία και, τελικώς, τήν επιτυχία. Εάν τά δημόσια δέν διδαχτούν κάτι από όλα αυτά θα μαραζώσουν και θα περιθωριοποιηθούν. Έτσι είτε τά δημόσια θα κερδίσουν από τόν άνταγωνισμό, είτε ή κοινωνία θα υποχρεωθεί να καταφύγει, πρωτίστως, στα ιδιωτικά. Και στίς δύο περιπτώσεις, τό όφελος για τήν ελληνική κοινωνία είναι προφανές.

Ύπάρχει ένδεχομένως μία λογική σέ όλα αυτά αλλά και ένας παραλογισμός. Διότι οι ίδιες οι πολιτικές ήγεσίες πού προτείνουν ως λύση τή λειτουργία ιδιωτικών πανεπιστημίων άρνούνται συστηματικώς στα δημόσια κάθε δυνατότητα εύελξίας, έπινοητικότητας, πρωτοτυπίας και διαφορετικότητας. Η πολιτεία έναγκαλίζεται τά δημόσια εκπαιδευτικά και έρευνητικά ιδρύματα με έναν τρόπο άσφυκτικό. Έλέγχει άπολύτως τήν ίδρυση τους καθώς και τήν ίδρυση των έπιμέρους τμημάτων τους, τούς τίτλους πού παρέχουν, τόν αριθμό και τό επίπεδο των νέων φοιτητών, τόν αριθμό των διδασκόντων, τή διαδικασία έκλογής και εξέλιξης τους, τή χρηματοδότηση των ιδρυμάτων, τίσ κτιριακές τους ύποδομές, και πάρα πολλά άλλα. Ο νόμος είναι άλλωστε κοινός όχι μόνο για όλα τά ιδρύματα αλλά και για όλες τίσ έπιστήμες. Προβλέπεται έτσι ό ίδιος αριθμός δημοσιευμάτων για τήν έκλογή ενός γιατρού και ενός

αρχιτέκτονα, ο ίδιος χρόνος προϋπηρεσίας για την προαγωγή ενός γυμναστή και ενός γεωπόνου.

Τό ζήτημα αυτό είναι καθοριστικό για την ποιότητα των παρεχόμενων σπουδών. Ένω απαιτείται επεγόντως ή διοικητική αυτοτέλεια των ιδρυμάτων και ή ρύθμιση όλων των ακαδημαϊκών θεμάτων με εσωτερικούς κανονισμούς που θα επιτρέπουν να λαμβάνονται υπόψη ιδιαιτερότητες και διαφορές, καμιά σκέψη δέν γίνεται από την πολιτική ήγεσία για τέτοιου είδους αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο. Άπεναντίας, μέ τόν χρόνο, ό έλεγχος γίνεται άυστηρότερος.

Τά άνώτατα ιδρύματα έλέγχονται όχι μόνο για τή νομιμότητα των πράξεών τους αλλά και για τή σκοπιμότητα των έπιλογών τους. Μέλη του διδακτικού προσωπικού που ύπηρετούν σέ συλλογικά όργανα διώκονται σήμερα άτομικά μέ έξοντωτικούς καταλογισμούς εκατοντάδων χιλιάδων ευρώ έπειδή έφήρμοσαν άποφάσεις συγκλήτων για τή διάθεση ίδιων πόρων - οι όποιοι συγκεντρώθηκαν μάλιστα μέσα από μή κρατική χρηματοδότηση. Έκλογές διδακτικού προσωπικού αναπέμπονται ή άπορρίπτονται, έπειδή οι εισηγητές δέν είχαν, σύμφωνα μέ τήν Έφημερίδα τής Κυβερνήσεως, τίτλο άκριβώς όμοιο μέ τόν τίτλο του κρινομένου. (Φυσικά οι ύπουργοί υπάλληλοι δέν ένδιαφέρονται και δέν μπορούν άλλωστε να έλέγξουν τήν πραγματική συνάφεια των γνωστικών άντικειμένων κρινομένων και κριτών.) Ίδρύονται νέα τμήματα σέ πανεπιστή-

μα των όποιων οι σύγκλητοι άποφαίνονται όμοφώνως ότι είναι άσύμφορα. Διαιωνίζεται μία διαδικασία έκλογής των διοικητικών όργάνων που τά καθιστά όμήρους κομματικών, φοιτητικών παρατάξεων και τούς στερούν τή δυνατότητα άσκησης άνεξάρτητης πολιτικής. Η πολιτική ήγεσία άποφασίζει όχι μόνο πόσες θέσεις διδακτικού προσωπικού θα δοθούν στα διάφορα ιδρύματα αλλά και πώς θα κατανεμηθούν στα τμήματά τους. Παρόμοιες παρεμβάσεις είναι διαρκείς. Ύπάρχει όμως ένα σημαντικότερο θέμα.

Η πολιτική ήγεσία ρυθμίζει όλους τούς κανόνες λειτουργίας των άνώτατων ιδρυμάτων και έποπτεύει στήν έφαρμογή τους. Μέ άυξανόμενους ρυθμούς ώστόσο άθετεί όλα τά συμφωνημένα. Καθορίζει μόνη και άυθαίρετως τούς προϋπολογισμούς των ιδρυμάτων αλλά τήν τελευταία στιγμή προβαίνει σέ περικοπές. Καθυστερεί ύπερβολικά τίσ προβλεπόμενες πληρωμές ώστε να μήν ύπάρχουν χρονικά περιθώρια άπορρόφησης των κονδυλίων. Ορίζει τόν αριθμό του διδακτικού προσωπικού που χρειάζεται ένα τμήμα αλλά δέν προκηρύσσει τίσ προβλεπόμενες θέσεις. Προκηρύσσει αλλά δέν διορίζει. Διορίζει αλλά καθυστερεί τίσ πληρωμές διδακτικού προσωπικού για περισσότερο από έναν χρόνο. Έγκρίνει τήν ίδρυση εργαστηρίων αλλά άπαγορεύει τήν πρόσληψη φυλάκων. Ίδρύει νέα τμήματα αλλά άπαγορεύει τήν πρόσληψη διοικητικού προσωπικού. Προβλέπει τή λειτουργία βιβλιοθηκών αλλά δέν προβλέπει τήν πρόσ-

ληψη βιβλιοθηκονόμων. Ὁ κατάλογος αὐτός δέν ἔχει τέλος. Τό ἐνδιαφέρον ὅμως εἶναι ὅτι οἱ πολιτικές ἡγεσίες θεωροῦν αὐτές τίς αὐθαίρετες παρεμβάσεις ἀπολύτως φυσιολογικές. Δέν αισθάνονται τήν ἀνάγκη νά δώσουν οἰαδήποτε διευκρίνιση καί δέν ἀναλαμβάνουν οἰαδήποτε δέσμευση γιά τό μέλλον.

Ὁ παραλογοσμός εἶναι σαφής. Οἱ ἴδιες πολιτικές ἡγεσίες πού ἐπιμένουν στήν ἴδρυση ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων ἀντιμετωπίζουν τά δημόσια ὡς κρατικές υπηρεσίες μέ τή στενή σημασία τοῦ ὄρου. Ἐκθειάζουν τήν πρωτοβουλία ἀλλά τήν ἀπαγορεύουν, ἀπαιτοῦν τήν ἀποτελεσματικότητα ἀλλά τήν ὑπονομεύουν, προκρίνουν τήν εὐελξία ἀλλά ἐπιβάλλουν τήν ὁμοιομορφία καί τή γραφειοκρατία.

Εἶναι ἔτσι ἀπολύτως φανερό ὅτι ὅσοι εἰσηγοῦνται τή λειτουργία ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων τά φαντάζονται νά ὑπηρετοῦν ἀποκλειστικῶς τή δική τους λογική. Ἐάν πρόκειται τά ἰδιωτικά νά συμπαρασύρουν τά δημόσια μέ τόν ἀνταγωνισμό τους, θά τά συμπαρασύρουν στή λογική τῆς ταχύτητας, τῆς κατάτμησης τῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων, τῆς ἀπόλυτης ἐξειδίκευσης, τῆς ἱκανοποίησης βραχυπρόθεσμων καί μεταβαλλόμενων ἀπαιτήσεων ἐργοδοτῶν. Ὁ ἐλεύθερος ἀνταγωνισμός ἔχει ἤδη προκαθορισμένη κατάληξη: τά δημόσια πανεπιστήμια θά ἔχουν τήν ἐλευθερία νά ἐπιλέξουν αὐτό τό ὅποιο ἔτσι καί ἀλλιῶς, πολλά χρόνια τώρα, προσπαθοῦν νά ἐπιβάλλουν οἱ πολιτικές ἡγεσίες.

Ὁδηγοῦμαστε ἔτσι στό ἐπίκαιρο ζήτημα τῆς ἀξιολόγησης. Ἡ πανεπιστημιακή κοινότητα ἔχει ἀντιδράσει ἐντονότατα στήν ἐφαρμογή ενός πολύ ἐιδικοῦ νόμου πού ἐπιδιώκει τόν αὐστηρότερο ἐλεγχό καί τή μεγαλύτερη ὑποταγή τῶν ἰδρυμάτων στήν κρατική ἐξουσία. Ἡ πραγματική καί οὐσιαστική ἀξιολόγηση παραμένει ὄχι μόνο ἐπιθυμητή ἀλλά καί ἀπολύτως ἀναγκαία.

Ἐνα πανεπιστημιακό τμήμα πού ἰδρύεται μοναχικό καί χωρίς καμία ἐπιστημονική εἰσήγηση σέ μιά ἐπαρχιακή πόλη, στεγάζεται σέ ἀκατάλληλο κτίσμα, δέν διαθέτει βοηθητικό προσωπικό, λειτουργεῖ μέ ἐλάχιστους διδάσκοντες καί χωρίς βιβλιοθήκη, δέχεται σχεδόν ἀποκλειστικῶς φοιτητές οἱ ὅποιοι ἀπέτυχαν σέ ὅλα τά ἄλλα τμήματα καί γιά τό ὅποιο ἔχει προβλεφθεῖ ἕνας πενιχρός προϋπολογισμός δέν μπορεῖ παρά νά ἐναποθέτει ὅλες τίς ἐλπίδες του σέ μιά οὐσιαστική ἀξιολόγηση. Μόνον ἕνας συστηματικός ἐλεγχος δεδομένων καί πεπραγμένων θά ἀποκαλύψει ὅτι ὅλα τά σοβαρά ζητήματα γιά τά ὅποια ἕνα ἀνάτατο ἴδρυμα ὀφείλει νά ἀποδώσει λογαριασμό καθορίζονται ἀπό τήν πολιτική ἡγεσία. Μέ τά σημερινά δεδομένα, ἀξιολόγηση τῶν ἀνάτατων ἰδρυμάτων σημαίνει, πρωτίστως, ἀξιολόγηση τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας πού τά ἰδρύει καί τά ἐποπτεύει. Γιά νά φτάσει ἡ ἐπιθυμητή στιγμή τῆς κρίσης τῶν ἰδίων τῶν ἰδρυμάτων πρέπει πρῶτα νά τοῦς δοθοῦν κάποιες ἐλάχιστες δυνατότητες πραγματικῶν ἐπιλογῶν. Ἄλλιῶς κάθε σύγκριση ἀνάμεσα σέ ἕνα

τμήμα πού (ύπο)λειτουργεί αυτόνομημένο στην έπαρ-
χία και ένα τμήμα πού λειτουργεί από τόν 19ο αιώ-
να στό πλαίσιο του Πανεπιστημίου Άθηνών ή τό Με-
τοόδιο Πολυτεχνείο είναι παντελώς χωρίς νόημα.

Σοβαρές εϋθύνες έχουν φυσικά γιά τήν ποιότητα τών
άνώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων οι ίδιοι οι πανε-
πιστημιακοί, οι διοικητικοί υπάλληλοι και οι φοιτητές.
Υπάρχουν καταγγελίες γιά πλημμελή εκτέλεση καθη-
κόντων και ήσσονα προσπάθεια, γιά παρανομίες και
αϋθαιρεσίες. Τά συλλογικά όργανα πολλές φορές δέν
άσκοϋν τόν έλεγχο τούς ρόλο ή συγκαλύπτουν τά
προβλήματα. Έκτός από τόν έλεγχο στή λειτουργία
τών ιδρυμάτων είναι άσφαλώς άναγκαίος ό αϋστηρό-
τερος έλεγχος διδασκόντων, υπαλλήλων και διδασκο-
μένων. Άλλά τά διοικητικά και τά άλλα συλλογικά
όργανα είναι δέσμια συμφερόντων. Στην Ελλάδα, οι
φοιτητές δέν έχουν μόνο τό μεγαλύτερο ποσοστό συμ-
μετοχής στην εκλογή οργάνων από όλες τις άλλες
χώρες της Δύσης, αλλά συμμετέχουν στην εκλογική
διαδικασία μέσω τών παρατάξεών τους. Αυτό σημαί-
νει ότι, παρά τό μεγάλο ποσοστό συμμετοχής, πλήθος
φοιτητών δέν έχει καμία δυνατότητα νά εκφράσει τή
γνώμη του. Σέ πολλές περιπτώσεις, τά όργανα διοίκη-
σης δέν διαθέτουν ούτε σχετική πλειοψηφία στό σώμα
τών διδασκόντων. Φυσικά, τά όργανα αυτά δέν έχουν
ούτε τό κύρος ούτε τή διάθεση νά άσκήσουν οϋσιαστι-
κό έλεγχο. Απομένει έτσι ή άτομική πρωτοβουλία και
ή άγαθή προαίρεση.

Τά τελευταία χρόνια, ώστόσο, παρατηρείται κάτι
όξυμωρο. Μεγάλες μερίδες της πανεπιστημιακής κοινό-
τητας πιέζουν γιά τήν έφαρμογή του θεσμού της λεγό-
μενης πλήρους και άποκλειστικής άπασχόλησης τών με-
λών του διδακτικού προσωπικού. Τό φαινόμενο είναι
μοναδικό σχεδόν στην ελληνική κοινωνία. Μιά επαγ-
γελματική ομάδα ζητά από τήν πολιτεία νά της άπα-
γορεύσει τήν άσκηση άλλων επαγγελμάτων ώστε νά
άφοσιωθεί στό έργο της και ή πολιτεία, μέ διάφορες
υπεκφυγές και δικαιολογίες, τό άρνεΐται. Οι πιέσεις
πού δέχεται ή πολιτεία είναι και πάλι πολλές. Πολλοί
γιατροί, δικηγόροι και μηχανικοί δέν επιθυμούν νά
έγκαταλείψουν τά έπικερδή τους επαγγέλματα.

Η λύση θά ήταν ίσως νά γίνει άποδεκτή ή πολυτυ-
πία. Δέν υπάρχει κανένας λόγος νά λαμβάνουν οι πά-
ντες τόν ίδιο μισθό και νά έχουν τις ίδιες υποχρεώ-
σεις. Οι γιατροί, όπως είναι σαφές, έπιτελούν ένα λει-
τούργημα τελείως διαφορετικό από τούς φιλόλογους.
Αϋτή όμως δέν είναι ή λογική της πολιτικής ήγεσίας
πού θέλει τούς ίδιους ίσοπεδωτικούς κανόνες γιά τούς
πάντες. Τό άποτέλεσμα είναι ότι οι πάντες σχεδόν κα-
λούνται νά άσκήσουν παράλληλα επαγγέλματα γιά νά
συμπληρώσουν τούς άνεπαρκείς τους μισθούς.

Οι μισθολογικές αύξήσεις είναι θέμα άπαγορευμένο

γιά τις πολιτικές ήγεσίες. Ό λόγος πού προβάλλεται εί-
ναι δημοσιονομικός. Όστόσο, ή αυθαίρετη ίδρυση νέων
πανεπιστημίων, διασπαρμένων σε πόλεις και χωριά,
άσφαλώς δέν πείθει ότι ή οικονομία είναι τό βασικό
κριτήριο τών πολιτικών ήγεσιών στό ζήτημα της ανώ-
τατης εκπαίδευσης. Τά αυτόνομα τμήματα είναι απεί-
ρωσ δαπανηρότερα από αυτά πού είναι ήδη ένταγμένα
σε ένιαία ιδρύματα. Τό περιεργο είναι ότι μεγάλη με-
ρίδα της πανεπιστημιακής κοινότητας έχει υποδείξει
και άλλους τρόπους έξοικονόμησης πόρων, ισχυρίζομε-
νη ότι όχι μόνο δέν θά βλάψουν αλλά θά άφελήσουν
τήν ποιότητα τών παρεχόμενων σπουδών. Πρόκειται
γιά τό πολυσυζητημένο θέμα τών συγγραμμάτων.

Η σύγχυση πού επικρατεί στις σχετικές συζητήσεις
επιβάλλει νά γίνει μία σημαντική διευκρίνιση. Τό
πραγματικό έρώτημα δέν είναι εάν οι φοιτητές θά δια-
βάξουν ένα ή πολλά συγγράμματα. Αυτό δέν είναι
υπόθεση της πολιτείας. Είναι ένα άκαδημαϊκό θέμα
πού δέν επιδέχεται μία γενική άπάντηση γιά όλους
τούς γνωστικούς κλάδους, ούτε άλλωστε γιά όλα τά
έπίπεδα σπουδών. Τό πραγματικό έρώτημα είναι εάν
θά διαιωνιστεί ένα άμαρτωλό σύστημα παραγωγής και
κυκλοφορίας συγγραμμάτων (τό όποιο έχει επιβληθεί
από τήν πολιτεία, γιά τήν ακρίβεια τή δικτατορία, και
όχι τά άκαδημαϊκά ιδρύματα), πού πληρώνονται από
τόν κρατικό προϋπολογισμό και διανέμονται δωρεάν,
χωρίς νά υπάρχει οϋσιαστική έγγύηση ποιότητας.

Τό ένδιαφέρον είναι ότι οι πολιτικές ήγεσίες ικανο-
ποιούν μονίμως τό αίτημα όσων διαμαρτύρονται γιά
τό ένδεχόμενο άπώλειας ενός σημαντικού πρόσθετου
εισοδήματος και ποτέ τό αίτημα αυτών πού έπιζητούν
τήν κατάργηση αυτού του πρόσθετου εισοδήματος. Δί-
νεται έτσι ή έντύπωση ότι πρόκειται γιά άτυπη (και
άντικειμενική) εισοδηματική πολιτική. Τήν ίδια
στιγμή, πολλές πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες δέν είναι
σε θέση νά ανταποκριθούν ούτε στοιχειωδώς στις ανά-
γκες τους. Μέ τά χρήματα τών δωρεάν συγγραμμάτων
θά λειτουργούσαν άριστες βιβλιοθήκες, μέ δανειστικά
παραρτήματα.

Η συζήτηση πού έχει ανοίξει γύρω από τό μέλλον τών
άνώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων άσφαλώς θά συ-
νεχιστεί. Πάντως, ή συνολική θεώρηση της κατάστα-
σης, όπως, γιά παράδειγμα έπιτυγχάνεται μέ τήν εισή-
γηση πού έχει καταθέσει ή ΑΡΣΗ, διορθώνει μία πα-
ραπλανητική έντύπωση πού έχει δημιουργηθεί σε με-
γάλη μερίδα της κοινής γνώμης. Διεκδικητής μιάς με-
ταρρυθμιστικής πολιτικής δέν είναι ή πολιτική ήγεσία
του ύπουργείου έθνικής παιδείας και θρησκευμάτων
άλλά ή ίδια ή πανεπιστημιακή κοινότητα, μέσα από
τούς κόλπους της όποίας παράγονται διαρκώς θεσμι-
κά αίτήματα και θέσεις. Πολλά από αυτά τά όποια
προτείνονται γιά μία άκόμα φορά σήμερα θά μπο-

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Υπέρ ενός «μετώπου μεταρρυθμίσεων»

Η δημόσια παιδεία είναι πολύ σοβαρή υπόθεση για να αφηθεί στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Υπουργείου Παιδείας και των συνδικαλιστών του «εκπαιδευτικού κινήματος». Αυτό επιβεβαιώνεται και από τα γεγονότα του τελευταίου εξαμήνου: οι ασύμβατοι μονόλογοι, οι άγονες μετωπικές τους συγκρούσεις, εξόρισαν την ελπίδα για καλύτερες ημέρες σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Αν και η κύρια ευθύνη για την πρόσφατη επιδείνωση της κρίσης στην παιδεία βαρύνει το υπουργείο και την κυβέρνηση, η πλειοψηφία των συμπολιτών μας, αδυνατώντας να συλλάβει τις αιτίες των εκφυλιστικών φαινομένων, μέμφεται την εκπαιδευτική κοινότητα και όχι την κ. Γιαννάκου.

Επείγει, κατ' αρχάς, η διάλυση των όποιων ψευδών έντυπώσεων που διευκολύνουν την κυβερνητική απραξία ή και τον εγχώριο νεοφιλελευθερισμό. Επείγει μία αποτελεσματική πρωτοβουλία των προθύμων για ουσιαστικό διάλογο που θα συγκεκριμενοποιήσει ποιές από τις επιθυμητές μεταρρυθμίσεις είναι άκρως απαραίτητες και έφικτες σήμερα.

Ευτυχώς, ούτε στο μηδέν βρισκόμαστε ούτε όλα πρέπει να ξεκινήσουν από την αρχή. Αναπτύχθηκε ήδη ένας πλούσιος προβληματισμός και διατυπώθηκαν συγκεκριμένες προτάσεις —ως και προσχέδιο νόμου— για την αναβάθμιση του δημοσίου πανεπιστημίου και από ad hoc ομαδοποιήσεις πανεπιστημιακών και από όμιλους ευρύτερου χαρακτήρα και από νυν/πρώην πρυτάνεις και άλλους, μη εξαιρουμένης της ΠΟΣΔΕΠ.

Ας μην πάνε στράφι αυτές οι θετικές εξελίξεις. Ας γίνει και το επόμενο βήμα δημιουργίας ενός μετώπου μεταρρυθμίσεων για τα πανεπιστήμια (και για τις λοιπές βαθμίδες της εκπαίδευσης αργότερα). Στο πλαίσιο αυτού του μετώπου φαντάζει πλέον έφικτη η κωδικοποίηση των συγκλινοσών προτάσεων σε ένα προσχέδιο νόμου-πλαίσιο συντόμως. Θα καταπέσει, έτσι, το ψευδο-μεταρρυθμιστικό προσωπείο της κυβέρνησης και οι πολιτικές δυνάμεις του τόπου θα εξαναγκασθούν να αντιμετωπίσουν με τη δέουσα σοβαρότητα και θετικά την αναβάθμιση του δημοσίου πανεπιστημίου.

Βασίλης Ζουναλής

ροῦσαν να έχουν έπιλυθει από καιρό, όχι μόνο χωρίς αντιδράσεις, αλλά με τή σύμφωνη γνώμη μεγάλης μερίδας τής πανεπιστημιακής κοινότητας. Παρά τις διακηρύξεις, ο μεγαλύτερος έχθρος τής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης είναι ή λογική με τήν όποία, χρόνια τώρα, οι πολιτικές ήγεσίες αντιμετώπιζουν τήν ανώτατη εκπαίδευση.

Έκει ακριβώς φαίνεται ότι βρίσκεται ή ρίζα του προβλήματος. Τά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα δέν αντιμετώπιζονται από τήν πολιτεία ως όργανισμοί αρμόδιοι για τήν παραγωγή γνώσης και τήν ανάπτυξη τής κοινωνίας. Έκείνο που ενδιαφέρει είναι να εισαχθούν σε αυτά πλήθος μαθητές, ώστε να έκτονωθεί ή κοινωνική πίεση και ή απαίτηση για ανώτατες σπουδές. Έπιπλέον να περιοριστεί ή έξαγωγή φοιτητικού συναλλάγματος. Παρέχεται έτσι ή δυνατότητα μαζικής πρόσβασης κυρίως σε τμήματα χαμηλού κόστους έστω και αν δέν οδηγούν σε πτυχία με πραγματική αξία και επαγγελματική ζήτηση. Τά τμήματα ιδρύονται συνήθως χωρίς σχεδιασμό και χωρίς τις αναγκαίες προϋποθέσεις καλής λειτουργίας. Μέ τή διασπορά τους δέν ασκείται εκπαιδευτική πολιτική αλλά πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης. Για να έπιτελέσουν τόν προορισμό αυτό δέν χρειάζεται να είναι τίποτα περισσότερο από κρατικές υπηρεσίες.

Μεγάλη μερίδα τής πανεπιστημιακής κοινότητας ισχυρίζεται ότι αγωνίζεται για τή διαφύλαξη του δημόσιου χαρακτήρα των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Για να τό έπιτύχει αυτό θεωρεί ότι τό κύριο εμπόδιο είναι ή ίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων. Στην πραγματικότητα, τό δημόσιο πανεπιστήμιο παραμένει ένα ζητούμενο, δέν αποτελεί μιá κατάκτηση ή όποία πρέπει άπλως να διαφυλαχθεί. Για να καταστεί πραγματικά δημόσιο, ικανό να προσφέρει τις υπηρεσίες του στην κοινωνία, πρέπει πρώτα απ' όλα να απεγκλωπιστεί από τόν κρατισμό. Έάν τό έπιτύχει, στίς σημερινές συνθήκες κανένα ιδιωτικό ίδρυμα δέν θά είναι σε θέση να τό ανταγωνιστεί. Στο βαθμό που θά έπιτραπεί ή λειτουργία τους, τά περισσότερα από τά λεγόμενα ιδιωτικά πανεπιστήμια θά είναι μικρές ή μεγάλες υπηρεσίες ή έπιχειρήσεις με περιορισμένους στόχους. Στόχος τους αποκλείεται να γίνει ή συνολική παραγωγή γνώσης και ή ανάπτυξη τής κοινωνίας. Πραγματικό πανεπιστήμιο θά είναι μόνο τό δημόσιο. Αρχεί να του δοθεί ή δυνατότητα ύπαρξης και αυτόνομης λειτουργίας.

Όσο δέν αλλάζει ή κρατική αντίληψη για τόν ρόλο τής ανώτατης εκπαίδευσης, κάθε νέα μεταρρύθμιση θά είναι ένα άκόμα βήμα προς τόν κρατισμό. Μέ τήν ίδρυση μάλιστα ιδιωτικών πανεπιστημίων, ο κρατισμός θά γίνεται έντονότερος, αφού τά λεγόμενα δημόσια πανεπιστήμια θά έχουν τή δυνατότητα να τά ανταγωνιστούν μόνο προς τήν κατεύθυνση που έχει εκ των προτέρων επιβάλει ή πολιτική ήγεσία. Μέ όλα τά ουσιαστικά θεσμικά ζητήματα άνοικτά, χρειάζεται άρρωγε να γίνει λόγος για έλλιπή χρηματοδότηση των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων; ■

«ΕΘΝΑΦΥΠΝΙΣΗ ΚΑΙ ΕΘΝΟΓΕΝΕΣΗ: ΤΑ ΟΡΛΩΦΙΚΑ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ»

(Προδημοσίευση)

τοῦ Νίκου Ροτζώκου

Ο ρωσο-όθωμανικός πόλεμος 1768-1774 ἐντάσσεται στην προσπάθεια τῶν Ρώσων νά ἐλέγξουν τήν Κριμαία καί τή Μαύρη Θάλασσα καί νά ἀποκτήσουν πρόσβαση στό Αἰγαῖο, σέ περιοχές δηλαδή πού βρισκόνταν ὑπό ὀθωμανική κυριαρχία. Ἡ παρουσία ὀρθόδοξων χριστιανικῶν πληθυσμῶν στίς εὐρωπαϊκές κτήσεις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας διευκόλυνε τή ρωσική ἐπεκτατική πολιτική. Πρόκειται οὐσιαστικά γιά ἕνα παλιό σχέδιο, πού κατέστη ἐπίσημη κρατική πολιτική ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Μεγάλου Πέτρου τουλάχιστον (1672-1725). Ὡστόσο, οἱ πολιτικές διαστάσεις καί οἱ προσανατολισμοί πού τό σχέδιο θά προσλάμβανε ἔκτοτε ἔμελλαν νά προσδιορίζονται κάθε φορά ἀπό τήν ιδιαίτερη ιστορική συγκυρία. Τήν ἐποχή τῆς Αἰκατερίνης (1729-1796), τό ρωσικό ἐπεκτατικό σχέδιο, πού ἀπέβλεπε στήν ἀλλαγὴ τῶν σχέσεων πολιτικῆς κυριαρχίας στή νοτιοανατολική Εὐρώπη καί τὰ ὀθωμανικά Βαλκάνια, ἀπέκτησε ἰδεολογικά χαρακτηριστικά σύμφωνα μέ τίς ἀρχές καί τίς ἀξίες τῆς τότε ἀναδυόμενης «φωτισμένης» Εὐρώπης. Σέ αὐτή τή συγκεκριμένη ιστορική συνάφεια, λοιπόν, οἱ ἐπαναστατικές διακηρύξεις τῶν Ρώσων, πού καλοῦσαν τοὺς χριστιανούς νά ξεσηκωθοῦν στό ὄνομα τῆς «πίστης», τῆς «πατρίδας» καί τῆς «ἐλευθερίας», καθώς ἐπίσης καί ὁ

* Τό παρόν κείμενο εἶναι προδημοσίευση ἀπό τό ὑπό ἔκδοση ἔργο τοῦ Ν. Ροτζώκου, *Ἐθναφύπνιση καί ἐθνογένεση: τὰ ὀρλωφικά καί ἡ ἑλληνική ιστοριογραφία*, ἐκδ. Βιβλιόραμα.

γενικός ξεσηκωμός τῶν Πελοποννησίων, τό 1770, προκάλεσαν τό ἐνδιαφέρον τῶν Εὐρωπαίων, τῶν λογίων καί τῆς ἐγγράμματης κοινῆς γνώμης «πολλῶ μᾶλλον πού ὁ ἀγώνας ἐναντίον τῆς ὀθωμανικῆς-μουσουλμανικῆς “τυραννίας” διεξαγόταν στά χῶματα τῆς «Ἀρχαίας Ἑλλάδας». [...]

Ἐναν αἰῶνα ἀργότερα, ἀπό τὰ μέσα δηλαδή τοῦ 19ου αἰῶνα, ἡ ἐν τῇ γενέσει τῆς ἑλληνικῆς ιστοριογραφίας ἐπρόκειτο νά ἀσχοληθεῖ μέ τὰ ἐπαναστατικά σχέδια καί κινήματα τοῦ προηγούμενου αἰῶνα πού εἶχαν συνδεθεῖ μέ τήν παρέμβαση τῆς Ρωσίας. Ἐκτοτε, τὰ Ὀρλωφικά, καί γενικότερα οἱ προσδοκίες γιά ἀπελευθέρωση χάριε στοὺς Ρώσους, ἀποτελέσαν ἀντικείμενο ἔρευνας καί διαλόγου – εἴτε στό πλαίσιο ιστορικῶν συθέσεων (ὅπως εἶναι, λόγου χάριν, τό ἔργο τῶν Κωνσταντίνου Σάθα καί Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου τόν 19ο αἰῶνα καί τοῦ Ἀπόστολου Βακαλόπουλου τόν 20ό) εἴτε σέ εἰδικές μονογραφίες (ὅπως τὰ βιβλία τῶν Παντελῆ Κοντογιάννη, στίς ἀρχές τοῦ προηγούμενου αἰῶνα, καί τοῦ Τάσου Γριτσόπουλου στή δεκαετία 1960). Σέ αὐτά τὰ ἔργα θά πρέπει νά προσθέσουμε καί τή μελέτη τοῦ Μιχαῆλ Σακελλαρίου γιά τήν Πελοπόννησο στά χρόνια τῆς δεύτερης ὀθωμανικῆς κατάκτησης, ἔργο στό ὁποῖο τό ζήτημα πού ἐξετάζουμε κατέχει σημαντική θέση. [...]

Τό κίνητρο πού καθοδηγεῖ ὅλα αὐτά τὰ ιστοριογραφικά ἔργα εἶναι ἐκεῖνο τῆς συγγραφέως (ἑλληνικῆς) ἐθνικῆς ιστορίας: κεντρικό, ἀν ὄχι ἀποκλειστικό, ἀντικείμενο μελέτης εἶναι ἡ «ζωή τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους». Εἰδικότερα σέ σχέση μέ τό ὀθωμανικό παρελθόν, κε-

ντρικό αντικείμενο μελέτης είναι οι «άπελευθερωτικοί άγώνες του υπόδουλου έθνους», εκείνοι πού προηγήθηκαν του Εικοσιένα και πού όδήγησαν σ' αυτό – τό όποιο παρουσιάζεται έτσι ως τό πλαίσιο αναφοράς και τό κριτήριο άποτίμησης των προηγούμενων άγώνων του έθνους για έλευθερία.

Σέ μιά τέτοια λογική βεβαίως, ή έθνική ιστοριογραφία ήταν επόμενο νά αντιμετώπισει και τά 'Όρλωφικά ως έθνικοαπελευθερωτικό άγώνα, παρόμοιο μέ εκείνον του Εικοσιένα. Για αυτόν του τύπου τήν ιστοριογραφία, οι προσδοκίες άπελευθέρωσης τόν ύστερο 18ο αιώνα, ή έπικοινωνία των Ρωμίων μέ τούς Ρώσους και οι λόγοι για τούς όποιους ξεσηκώθηκαν τό 1770 θεωρούνται ζητήματα δεδομένα και άυταπόδεια. Έκλαμβάνονται δηλαδή άυτονόητα ως ταυτόσημες προσδοκίες και ως πανομοιότυποι στόχοι μέ εκείνους για τούς όποιους έμελλε τελικά νά ξεσηκωθούν και οι άπόγονοί τους τό 1821: για τή διεκδίκηση του δικαιώματος του έθνους στην πολιτική του άυτοδιάθεση.

Η έν λόγω ιστοριογραφική προβληματική άντλησε από τόν 19ο αιώνα, ό όποιος είχε ήδη ένσωματώσει τις πολιτικές άρχές τής έθνικής ιδεολογίας στην όπτική του για τό παρελθόν. Στο πνεύμα αυτό, ή έλληνική ιστοριογραφία άρχισε νά προβάλλει συνολικά στό όθωμανικό παρελθόν τήν πολιτική άρχή των έθνικών κινήματων, δηλαδή τό *ιδεώδες τής έθνικής άνεξαρτησίας* – τήν πολιτική ιδεολογία στην όποία ήδη είχαν προσχωρήσει οι φορείς του έλληνικού έθνικού κινήματος τόν άρχόμενο 19ο αιώνα και ή όποία έμελλε νά επικρατήσει έκτοτε ως καθολική πολιτική άρχή νομιμοποίησης τής συλλογικής δράσης και όργάνωσης των σύγχρονων κοινωνιών. Η έθνική ιστοριογραφία έρμήνευσε έτσι, στό ίδιο πάντοτε διαχρονικό πνεύμα και μέ βάση τις άρχές άυτής τής ιστορικά μεταγενέστερης πολιτικής ιδεολογίας, και τά άπελευθερωτικά σχέδια και κινήματα πού είχαν συνδεθεί μέ τή Ρωσία. Ίδωμένα μέσα από τό ιδεολογικό αυτό πρίσμα, τά 'Όρλωφικά έντάχθηκαν άναδρομικά στό συνεχές του Εικοσιένα άφού δέν θά μπορούσαν νά έρμηνευθούν ως τίποτε άλλο παρά ως εκδήλωση του πάγιου και άναλλοίωτου έθνικοαπελευθερωτικού φρονήματος του υπόδουλου έθνους. [...].

Πώς είναι δυνατόν όμως νά καταστούν αντικείμενο μελέτης και νά υποβληθούν σέ κριτική ιστοριογραφικά έργα πού άνήκουν σέ τόσο διαφορετικές έποχές; [...] Οι ιστοριογράφοι δέν έχουν, ως γνωστόν, τά ίδια διανοητικά εργαλεία: οι μεταγενέστεροι ένσωματώνουν στις μελέτες τους τήν όπτική των προηγούμενων, τήν όποία εμπλουτίζουν μέ νέα έρωτήματα, άφού τήν επεξεργάζονται μέ τά διανοητικά εργαλεία τής δικής τους έποχής.

Όλων τά έργα όμως πηγάζουν από μιά κοινή ιδεολογική μήτρα, άφού συνιστούν άφηγηματικές παραλλαγές ή, άκριβέστερα, άναβαθμούς τής ίδιας έθνικής μυθοπλασίας – τής ιδεολογίας τής *έθναφύπνισης*, βάσει τής όποίας έχει συντεθεί (και) τό έλληνικό έθνικό

άφήγημα. Στο πλαίσιο αυτό, τά άπελευθερωτικά όράματα, σχέδια και κινήματα τής έποχής πού μελετάμε (άλλά και παλαιότερα) παρουσιάζονται ως διαφορετικές αλλά άλληλένδετες έκφράσεις του ίδιου θέματος: τής «άφύπνισης του υπόδουλου έλληνικού έθνους». Πρόκειται για τή «στιγμή» τής άπόκτησης πολιτικής άυτοσυνειδησίας από μέρους μιάς καθ' όλα δεδομένης και άναλλοίωτης όντότητας, πού τήν όδηγεί, σχεδόν νομοτελειακά, στη διεκδίκηση τής πολιτικής της άυτοδιάθεσης. Στα έργα πού εξετάζουμε, οι παραλλαγές άυτού του έθνικού μύθου, ό όποιος μπορεί νά συμπυκνωθεί στον μύθο τής «ώραίας κοιωμένης», έχουν νά κάνουν μέ τόν χρόνο και τόν βαθμό τής «άφύπνισης του έθνους», πού του επιτρέπουν νά συγκροτήσει τό αίτημα τής πολιτικής του άυτοδιάθεσης. Σύμφωνα μέ τά κριτήρια άυτά, τό έλληνικό έθνος τήν έποχή τής ρωσικής επέμβασης είτε είχε φτάσει σέ τέτοιο βαθμό άυτοσυνειδησίας (άφύπνισης) ώστε νά είναι σέ θέση νά διεκδικήσει τήν πολυπόθητη άνεξαρτησία του, είτε δέν ήταν άκόμη τότε άρκούντως συνειδητοποιημένο (άφυπνισμένο), όπως θεωρείται ότι ήταν τό Εικοσιένα. Άυτή είναι, σέ γενικές γραμμές, ή λογική βάση τής όποίας παρουσιάστηκαν και άποτιμήθηκαν από τήν έθνική ιστοριογραφία τά 'Όρλωφικά και οι σημασίες τους. [...].

Ό κόσμος όμως των Ρωμίων τήν έποχή τής ρωσικής επέμβασης, άυτός ό μεταβατικός κόσμος του 18ου αιώνα, ό μεταιχμιακός άνάμεσα στην παράδοση και τή νεωτερικότητα, μέ τις αρχαιότητες πού κληρονομούσε, αλλά και μέ τούς νεωτερισμούς πού άφομοίωσε και κυφορούσε, δέν παύει νά άνήκει σέ μιά έποχή προγενέστερη τής άνάδειξης και τής κατίσχυσης τής Έθνικής Ίδεάς και των έθνικών επαναστάσεων. Οι σύγχρονοι των 'Όρλωφικών [...] νοηματοδότησαν και έρμήνευσαν τά γεγονότα πού έζησαν μέσα στό κλίμα τής έποχής τους χρησιμοποιώντας δηλαδή διανοητικά και ιδεολογικά εργαλεία μέ τά όποια είχαν μάθει νά κατανοούν και νά έρμηνεύουν έναν κόσμο στον όποιο άνοίγονταν πολλές καινούργιες δυνατότητες και προοπτικές. Έναν κόσμο, πού υπέκειτο ήδη σέ ραγδαία έκκοσμίκευση και υπερέβαινε τήν παράδοση, αλλά στον όποιο δέν είχαν άποκρυσταλλωθεί και έμπεδωθεί οι πολιτικές άρχές τής έθνικής ιδεολογίας. Χρησιμοποιώντας μιά κάπως «νομοτελειακή» γλώσσα, θά μπορούσαμε νά πούμε πώς έδώ, ένω βρισκόμαστε σίγουρα σέ φάση έθνογένεσης, έξίσου βέβαιο είναι ότι δέν έχουμε άκόμη φθάσει στην φάση του έθνικού κινήματος καθεαυτό.

Βεβαίως, λίγες μόνο δεκαετίες άργότερα, σέ μιά έποχή πού ό κόσμος των σύγχρονων έθνών είχε πλέον κρυσταλλωθεί, ή έλληνική ιστοριογραφία θά άρχιζε νά μελετά τις προαναφερθείσες πηγές (τις άντιλήψεις και τις έρμηνείες των σύγχρονων μέ τή ρωσική επέμβαση και τά 'Όρλωφικά Ρωμίων και Ρώσων) και νά τις έρμηνεύει μέ άποκλειστικό πλαίσιο αναφοράς τό έθνοκρατικό περιβάλλον μέσα στό όποιο ή ίδια άναπτυσσόταν, και τό όποιο συννοικοδομούσε μέ τά έργα της και τήν έν γένει παρουσία της στον έθνικό δημόσιο

χώρο. Τά ερωτήματα πού ἔθεσε στίς πηγές (στίς ἐρμηνείες δηλαδή τῶν γεγονότων στίς ὁποῖες εἶχαν ἤδη προβεί οἱ σύγχρονοι τῶν Ὁρλωφικῶν) καί οἱ ἀπαντήσεις πού ἀναζήτησε, ἦσαν λοιπόν τά ερωτήματα μιᾶς ἐποχῆς διαφορετικῆς ἀπό ἐκείνη στήν ὁποία εἶχαν ζήσει καί γιά τήν ὁποία εἶχαν γράψει οἱ ἄνθρωποι τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 18ου αἰώνα.

Ἀνάμεσα στίς δύο ἐποχές (τῆς ἐμφάνισης τῶν Ρῶσων στή Μεσόγειο καί τῆς ἐμφάνισης τῆς ἑλληνικῆς ιστοριογραφίας) μεσολάβησε τό ἑλληνικό ἐθνικό κίνημα, πού ἐπρόκειτο νά ἀλλάξει συνολικά τή συνείδηση τῶν Ρωμῶν γιά τόν ἑαυτό τους, τήν ἀντίληψή τους γιά τό παρελθόν καί τήν ἱστορία τους καί, βεβαίως, τούς προσανατολισμούς τους πρὸς τό μέλλον. Ἀνάμεσα στά Ὁρλωφικά καί τό Εἰκοσιένα, τό ὄραμα τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπό τήν ὀθωμανική κυριαρχία θά προσλάμβανε νέες σημασίες, ἀκολουθώντας καινοφανεῖς καί καινοτόμες ἰδεολογικές καί πολιτικές διαδρομές.

Μέ τή Γαλλική Ἐπανάσταση, καί κυρίως μέ τούς ναπολεόντειους πολέμους, ἕνα νέο πολιτικό πρόταγμα συγκροτήθηκε στούς λόγιους καί ἐμπορικούς κύκλους τῶν Ρωμῶν, τό ὁποῖο θεμελιωνόταν στήν Ἐθνική Ἰδέα. Ἐπρόκειτο γιά σύγχρονη πολιτική ἰδεολογία, μέ πραξιολογικό περιεχόμενο, ἡ ὁποία καί θά ἐπόπτευε, ἀπό τόν ἀρχόμενο 19ο αἰώνα, τή διαδικασία ὀργάνωσης τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ κινήματος, μέ σκοπό τή διεκδίκηση τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. Τό ἰδανικό τῆς ἀνεξαρτησίας συνιστᾶ ρηξικέλευθη καί καινοτόμο ἱστορική δημιουργία τῆς ἐποχῆς τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας. Καί τοῦτο, διότι, σύμφωνα μέ τήν ἐθνικὴ ἰδεολογία, προϋπόθεση γιά τή διασφάλιση τῆς ὑπαρξῆς καί τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἔθνους ὡς ἱστορικά ἰδιαιτέρως καί μοναδικῆς πολιτισμικῆς ταυτότητας εἶναι ἡ πολιτική του αὐτοδιάθεση, ἡ κατοχύρωση δηλαδή τῆς θεσμικῆς του ἀθυπαρξίας στό πλαίσιο ἑνός ἀνεξάρτητου καί κυρίαρχου ἐθνικοῦ κράτους. Σύμφωνα μέ μιᾶ τέτοια λογική, αὐτονόητη πλέον στίς συνθήκες τῆς νεωτερικότητας, ἡ ἐπίτευξη τῆς πολιτικῆς αὐτοδιάθεσης τοῦ ἔθνους δέν εἶναι δυνατή, χωρὶς τήν ἐκ μέρους του ἀνάληψη αὐτόβουλης δράσης, χωρὶς τή συνειδητή καί ἐνεργητική συμμετοχή τῶν μελῶν του. [...]

Στούς κύκλους τῶν λογίων ἡ Ἐθνική Ἰδέα προέβλεπε ἀρχικά τή συστηματικὴ προσπάθεια διάδοσης καί ἐμπέδωσης μιᾶς ἐκκοσμηκευμένης, ἑλληνικῆς ιστορικῆς συνείδησης μεταξύ τῶν Ρωμῶν. Αὐτὴ ἡ «ὑψηλή» ιστορικὴ κουλτούρα ἀντλοῦσε ἀπὸ μιᾶ πλούσια παράδοση, τήν ἀρχαιοελληνικὴ γραμματεία, ἡ ὁποία εἶχε διασωθεῖ καί ἀποτελοῦσε ἤδη κτῆμα μιᾶς ἐξελληνισμένης βυζαντινῆς λογιόσυνης. Στούς περιορισμένους αὐτούς κύκλους, ἡ νεοελληνικὴ ἱστορικὴ συνείδηση καί ταυτότητα εἶχε ἀρχίσει ἤδη νά καλλιεργεῖται τόν 18ο αἰώνα, ὅταν εἶχαν ἐπίσης ἀνακαλυφθεῖ καί ἀναδειχθεῖ οἱ πολιτικές καί φιλοσοφικές ιδέες καί ἀξίες τῆς ἑλληνικῆς κλασικῆς ἀρχαιότητας στό πλαίσιο τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καί ὁ πολιτισμὸς τους ἀποτελοῦσαν τό σημεῖο ἀναφορᾶς στίς ιστοριο-

γραφικὲς καί φιλολογικὲς ἐπιδόσεις τῶν λογίων, στήν προσπάθειά τους νά ἀποκαταστήσουν δεσμούς ιστορικῆς πολιτισμικῆς συνέχειας (καταγωγή, γλῶσσα) μέ τήν «προγονικὴ» ἀρχαία δόξα, νά καλλιεργήσουν καί νά συγκροτήσουν στή βάση αὐτῆ τῆ συλλογικὴ τους ἱστορία καί ταυτότητα ὡς ἔθνος.

Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ νεωτερικῆς ὑφῆς συλλογικὴ ιστορικὴ συνείδηση καί ταυτότητα (προῖόν, ὅπως προαναφέρθηκε, μιᾶς ἐγγράμματης, «ὑψηλῆς» κουλτούρας), ὄχι μόνο δέν ἦταν ἀκόμη τότε κυρίαρχη, ἀλλὰ οὔτε κἀν διαδεδομένη ἔξω ἀπὸ τόν περιορισμένο λόγιο κύκλο πού τήν καλλιεργοῦσε καί τὰ ὀλοένα καί διευρυνόμενα κατὰ τόν 18ο αἰώνα ἐμπορικά-ἀστικά στρώματα πού κατεχοχὴν τήν ἐγκολπώνονταν. Ἄλλες, διαφορετικῆς ὑφῆς καί ἐμβέλειας, μορφές συλλογικῆς συνείδησης καί ἀλληλεγγύης (ὅπως ἡ θρησκεία, ἡ συγγένεια καὶ ἡ ἐντοπιότητα) ἦταν ἐκεῖνες πού συνέιχαν τούς κατακτημένους χριστιανικοὺς πληθυσμούς – σ' αὐτές πρωτίστως ἀναγνώριζαν τόν ἑαυτό τους καί σ' αὐτές ἀπέδιδαν κατὰ περίπτωση νομιμοπροσῆνη.

Ἐπίσης, γιά τίς ἐγγράμματες ἐλίτ, ἡ συνείδηση τοῦ ἀνήκειν σέ μιᾶ ἱστορικὰ ἰδιαιτέρη καί μοναδικὴ πολιτισμικὴ κοινότητα, σέ μιᾶ «ἑλληνικὴ πατρίδα», δέν συνδεόταν ἐξαρχῆς καί αὐτονόητα μέ τήν ἰδέα τῆς πολιτικῆς αὐτοδιάθεσης τοῦ ἔθνους. Γιά καιρὸ, ἡ «ἑλληνικὴ πατρίδα» συνδήλωνε τὰ ιδεώδη ἑνός θρησκευτικοῦ οὐμανισμοῦ ἢ, πάλι, ἑνός κοσμοπολίτικου Διαφωτισμοῦ, ἦταν δηλαδή πρωτίστως στοιχεῖο πολιτισμικῆς διάκρισης καί διαφοροποίησης τοῦ κατακτημένου Γένους ἀπὸ τόν μουσουλμάνο κατακτητὴ, πού ἀντιπροσώπευε τόν ἀνατολικὸ δεσποτισμὸ. Ἦταν ἐπίσης στοιχεῖο σύνδεσής του μέ τόν «πολιτισμένο» εὐρωπαϊκὸ κόσμον καὶ πάντως δέν ἀναφερόταν στή σύγχρονη ἔννοια τοῦ ἔθνους ὡς μονάδας πολιτικῆς αὐτοδιάθεσης. Τὴν ἐποχὴ τῆς ρωσικῆς ἐπέμβασης, μάλιστα, στό ὄνομα μιᾶς τέτοιας «πατρίδας» ἦταν πού καλλιεργήθηκε ἡ ἰδέα τῆς ἀποδέσμευσης ἀπὸ τόν ὀθωμανικὸ «τυραννικὸ ζυγὸ», στήν προοπτικὴ τῆς προσχώρησης στή «χρηστὴ διοίκηση» τῆς «φωτισμένης» Αἰκατερίνης. [...]

Ἡ «πατρίδα» καί ἡ «ἐλευθερία», στό ὄνομα τῶν ὀποίων οἱ Ρῶσοι καλοῦσαν τούς Ρωμοὺς νά ξεσηκωθοῦν, καθὼς ἐπίσης καί οἱ σημασίες μέ τίς ὁποῖες αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι εἶχαν ἐπενδύσει τίς προσδοκίες τους γιά ρωσικὴ παρέμβαση, δέν εἶχαν νά κάνουν μέ τό ιδεῶδες τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, ὅπως τό θέλησε ἡ ἑλληνικὴ ἐθνοκεντρικὴ ιστοριογραφία. Καί τοῦτο, διότι ἀποδέκτης τῶν ρωσικῶν ἐκκλήσεων δέν ἦταν τό ἔθνος μέ τὴ σημασία πού ἐπρόκειτο νά ἀποκτήσει ὁ ὅρος αὐτός τὴν ἐποχὴ τῆς ἀποκρυστάλλωσης τῆς Ἐθνικῆς Ἰδέας καί τῆς δημιουργίας τῶν ἐθνικῶν κινήματων. Στά ἴδια τὰ Ὁρλωφικά, οὔτε οἱ Ρῶσοι οὔτε οἱ Ρωμοὶ εἶχαν ἐγκολπθεῖ καί συμερίζονταν τίς ἀρχές τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας. Στὴ συνείδησή τους, τό σημαῖνον «ἔθνος», πού πράγματι ἀπαντᾶται στό λεξιλόγιο τῆς ἐποχῆς, δέν παρέπεμπε στό σημαϊνόμενο πού θά τοῦ προσέδι-

δε άργότερα ή έθνική ιδεολογία, δέν άναφερόταν δηλαδή σέ ένιαία έθνικά πολιτικά ύποκείμενα πού ώς τέτοια διεκδικούσαν τό δικαίωμά τους στήν πολιτική αυτόδιάθεση.

Γιά νά κατανοήσουμε τόν τρόπο μέ τόν όποίο αντίλαμβάνονταν οι Ρώσοι τούς Ρωμούς, θά πρέπει νά δούμε πώς τούς άποκαλούσαν, πώς δηλαδή άπευθύνονταν πρός αυτούς. Χαρακτηριστική είναι ή προκήρυξη του Άλεξίου Όρλώφ, [...]. Ύπενθυμίζουμε ότι ό άξιωματικός αυτός του ρωσικού στρατού άναφερόταν σέ «όλους κοινώς τούς Όρθοδόξους Χριστιανούς Ρωμαίους όπού εύρίσκονται ύποκάτω εις τήν τυραννία των Τούρκων», ένώ ώς διακύβευμα του πολέμου παρουσιαζόταν στόν λόγο του ή «στερέωσις τής πίστεως και έλευθερίας όλου του Γένους». Επίσης, σύμφωνα μέ τόν Όρλώφ, σκοπός τής Αικατερίνης δέν ήταν μόνο νά άπαλλάξει από τά όθωμανικά δεσμά τούς όμοδόξους της, αλλά και «νά μήν τούς άφήση ποτέ από τήν σκέπην και προστασία της, [...] νά ύπερμαχήση όχι μονάχα νά τούς ξεσκληλώση, αλλά και νά τούς ευτυχίση».

Όπως προαναφέρθηκε, ή έν λόγω προκήρυξη του Όρλώφ συντάχθηκε στό Ναβαρίνο τόν Άπρίλιο 1770 και μοιράστηκε στους Πελοποννησίους μέ σκοπό νά τούς έμψυχώσει και νά τούς κινητοποιήσει. Τήν ίδια εποχή, ό ρώσος άξιωματούχος, άπογοητευμένος από τήν εξέλιξη του πολέμου στήν Πελοπόννησο, σέ επιστολή του πρός τήν Αικατερίνη, έκανε λόγο για τή «δειλία των τε Έλλήνων και Μανιατών». Ύπάρχουν όμως κι άλλες «προσφωνήσεις» για τούς Ρωμούς, και γενικότερα τούς χριστιανούς τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, τούς όποιους επίσης οι Ρώσοι προέτρεπαν νά ξεσηκωθούν. Τό 1765, ό άπεσταλμένος των Ρώσων στήν Πελοπόννησο Έμμανουήλ Σάρρος έκανε λόγο για τό «Σπαρτιατικόν Έθνος», τό «πρεσβεύον τό χριστιανικόν δόγμα», έννοώντας τούς Μανιάτες. Η Αικατερίνη πάλι, στήν περιβόητη διακήρυξη της πού μοιράστηκε σέ όλη τή Βαλκανική, έκανε λόγο για «έθνότητες», στόν πληθυντικό άριθμό, άφου άπευθυνόταν «εις άπασας τάς Έλληνικάς και Σλαυικάς έθνότητας τάς πρεσβεύουσας τό όρθόδοξον δόγμα και κατοικούσας έν τε τή Χερσονήσω και ταϊς νήσοις του Άρχιπελάγους». Σέ άλλο έγγραφο της, άναφερόταν στίς «Σλαυικές», «Αλβανικές» και «Έλληνικές έθνότητες», μέ τίς όποιες δηλώνονταν όλοι κοινώς οι «όρθόδοξοι λαοί».

Γίνεται έτσι φανερό ότι τό «όρθόδοξον δόγμα» είναι τό ένοποιητικό στοιχείο όλων αυτών των «έθνοτήτων», τόσο μεταξύ τους όσο και μέ τούς Ρώσους. Όσοσο, οι Ρώσοι άπευθύνονταν πρός τούς όμοδόξους τους μέ χαρακτηρισμούς πού δέν προσιδιάζαν άποκλειστικά και μόνο στήν πίστη τους, αλλά, ταυτοχρόνως, δήλωναν τήν ιστορική καταγωγή και τόν πολιτισμό τους (π.χ., «Έλληνες», «Σλαύοι», «Σπαρτιατικόν Έθνος») ή, σέ άλλες περιπτώσεις, τόν τόπο καταγωγής τους (π.χ., «Χειμαριώτες», «Μαυροβούνιοι», «Μανιάτες»). Για παράδειγμα, ή Αικατερίνη, στή διακήρυξη

της πρός «άπασας τάς Έλληνικάς και Σλαυικάς έθνότητας», άποκαλούσε τίς έν λόγω συλλογικότητες «διάσημες» για τήν «άρχαιότητα» και τήν «ευσέβεια» τους και τίς καλούσε νά έξεγερθούν από κοινού «κατά του γενικού έχθρου του χριστιανισμού», «άκολουθούσας τά ίχνη των προγόνων τους». Έδώ, ή σύνδεση μέ τό παρελθόν άναφέρεται στό μεσαιωνικό χριστιανικό σερβικό βασίλειο και τή χριστιανική και έξελληνισμένη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Μιά τέτοια χρήση των όρων «έθνος» και «έθνότητα» από τούς Ρώσους προκαλεί έντύπωση σέ έμάς σήμερα. Μας φαίνεται έννοιολογικά άσαφής ή και λανθασμένη. Αυτό συμβαίνει, διότι ζούμε μέσα σέ άποκρυσταλλωμένες από καιρό ταξινομήσεις και πολιτικές ρυθμίσεις πού έχουν διαμορφωθεί σύμφωνα μέ τήν έθνική ιδεολογία. Και συμμεριζόμαστε τίς έν λόγω ταξινομήσεις και ρυθμίσεις, διότι άποτελούν τίς βασικές παραδοχές του δικού μας πολιτικού σύμπαντος, όπου τό έθνος άποτελεί τό κεντρικό πολιτικό ύποκείμενο στήν ιστορία και τήν ύπέρτατη και ένιαία μορφή άτομικής και συλλογικής ταυτότητας και όργάνωσης του κράτους. Όταν λοιπόν αυτή ή αντίληψη περι έθνους προβάλλεται άναδρομικά και άδιακρίτως στό παρελθόν, τότε θεωρείται αυτονόητο ότι οι Ρώσοι καλούσαν σέ ξεσηκωμό ένιαία έθνικά πολιτικά ύποκείμενα πού διεκδικούσαν τό δικαίωμά τους στήν πολιτική αυτόδιάθεση – ή, αντίστροφως, ότι οι Ρωμοί προσδοκούσαν ώς έθνικά ύποκείμενα τή συνδρομή των Ρώσων.

Σύμφωνα λοιπόν μέ αυτά τά κριτήρια, φαίνονται «άφύσικοι», έννοιολογικά άσαφείς ή άκόμα και λανθασμένοι οι διαχωρισμοί των Ρώσων σέ «Έλληνικόν» και «Σπαρτιατικόν έθνος», σέ «Έλληνες» και «Μανιάτες», καθώς επίσης και ή χρήση του πληθυντικού άριθμού για νά όνοματιστούν οιονεί ένιαία και όμοιογενή έθνικά ύποκείμενα («Έλληνικές και Σλαυικές έθνότητες»). Στό λόγο των Ρώσων, όμως, τά σημαίνοντα «έθνος» και «έθνότητα» δέν παραπέμπουν στα σημαίνοντα τά όποια έπρόκειτο νά τούς προσδώσει άργότερα ή Έθνική Ίδέα (και ή έλληνική ιστοριογραφία). Οι χρήσεις των όρων αυτών δέν είχαν τήν εποχή πού μελετάμε τήν έννοιολογική αυστηρότητα και σαφήνεια πού θά τούς προσέδιδε άργότερα ή Έθνική Ίδέα, διότι για τούς ανθρώπους τής εποχής δέν είχαν τήν ιδεολογική και πολιτική σημασία πού θά άποκτούσαν χάρη στή μεταγενέστερη αυτή πολιτική ιδεολογία.

Οι Ρώσοι έκαναν λόγο για «έλληνικές έθνότητες» (στόν πληθυντικό άριθμό), διότι αναγνώριζαν πολλές και συνεπώς διακριτές έπιμέρους κοινότητες μέ βασικά κριτήρια άναφοράς τόν τόπο καταγωγής ή τήν ιστορία τους – και σίγουρα όχι τίς ένοποιητικές άρχές τής έθνικής ιδεολογίας. Στή ρωσική αυτοκρατορική αντίληψη, τό πρώτιστο (άν όχι μόνο) ταυτοποιητικό στοιχείο όλων αυτών των πληθυσμών, και των «σλαυικών» και των «έλληνικών» και των «άλβανικών έθνοτήτων», τό στοιχείο δηλαδή πού υπερέβαινε τίς έπιμέρους έντάξεις (τόπος, ιστορία, καταγωγή), ήταν τό

«ορθόδοξον δόγμα» πού πρέσβευαν από κοινοῦ. Τό «ὀμόθησκον» συνέδεε ἄλλωστε τούς ραγιαδες μεταξὺ τούς καί, ταυτοχρόνως, ὅλους μαζί μέ τόν ρῶσο ἡγεμόνα-λυτρωτή σέ ἓνα κοινό σχέδιο δράσης, ἐνόψει τῆς δημιουργίας μιᾶς νέας μορφῆς πολιτικῆς ρύθμισης καί συμβίωσης. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ «φωτισμένος» καί «φιλεύσπλαχνος» ὀρθόδοξος ἡγεμόνας παρουσιαζόταν καί ἀναμενόταν ὡς ἐλευθερωτής, ὑπό τήν ἔννοια ὅτι αὐτός ἀποτελοῦσε τήν ὑπέρτατη πηγὴ πολιτικῆς νομιμοφροσύνης καί ὄχι οἱ ἀουσηματοποίητες ἀκόμη ιδέες περὶ ἔθνος οἱ ὁποῖες, μόνον ἀφότου θά ἀποκρυσταλλώνονταν λίγο ἀργότερα στό πλαίσιο τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας, ἐμελλε νά ὀδηγήσουν στή συγκρότηση νέων (καί πλέον ἀτόφια ἐθνικῶν) μορφῶν πολιτικῆς νομιμοφροσύνης.

Ἀλλά οὔτε οἱ Ρωμοὶ ἀναγνώριζαν τόν ἑαυτό τους σέ αὐτήν τήν ὑπέρτατη καί ἐνιαία μορφή συλλογικῆς ταυτότητας πού ἐμελλε νά εἶναι τό ἔθνος τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας, οὔτε οἱ προσδοκίες τους ἐναρμονίζονταν μέ τό πολιτικό πρόταγμα τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. Οἱ Ρωμοὶ ἀντιλαμβάνονταν τή ρωσική ἐπέμβαση μέσα ἀπό (λιγότερο ἢ περισσότερο ἐκκοσμικευμένες) ἀντιλήψεις πού ἀντλοῦσαν ἀπό τίς προνοιακές ἐσχατολογίες καί ἀπό νεωτερικά πολιτικά ιδεώδη ἀντίστοιχα. Κεντρικό σημεῖο ἀναφορᾶς τῶν προσδοκιῶν τους ἦταν ὁ «φωτισμένος», «δίκαιος» καί «φιλεύσπλαχνος» χριστιανός ἡγεμόνας-ἐλευθερωτής, ὁ ὁποῖος ἀναμενόταν στή θέση τοῦ «ἀδίκου», «ἀσπλαχνου» καί «τύραννου» μου-

σουλάνου-κατακτητῆ. Δέν ἀντιλαμβάνονταν δηλαδή τήν ἐλευθερία μέ τούς ὅρους τῆς ἐθνικῆς ἐπανάστασης, ἀλλά μέ τήν ἔννοια τῆς ἀποκατάστασης τῆς σχέσης ἀνάμεσα στόν ἡγεμόνα καί τούς ὑπηκόους του. [...]

Μέσα ἀπό ἓνα τέτοιο πρίσμα θά πρέπει νά προσεγγίσουμε καί τήν ἔννοια τῆς «πατρίδας» στήν ὁποία ἀναφέρονται κατά κόρον οἱ ρωσικές ἐκκλήσεις. Τό ἐρώτημα εἶναι πῶς γινόταν ἀντιληπτὴ ἀπό τούς Ρώσους αὐτή ἡ «πατρίδα», στό ὄνομα τῆς ὁποίας καλοῦσαν τίς «χριστιανικές ἐθνότητες» νά ξεσηκωθοῦν: ὡς «ἐθνική» ἢ ὡς κάτι ἄλλο, ταυτόχρονα εὐρύτερο καί στενότερο ἀπὸ αὐτά πού προβλέπει ἡ ἐθνική ιδεολογία. Μιά πρώτη προσπάθεια δαμασμοῦ τῶν πολλῶν σηματομένων πού φέρει τό συγκεκριμένο σημαῖνον ὀδηγεῖ στή διαπίστωση ὅτι ἡ «πατρίδα» στίς ρωσικές ἐκκλήσεις ὀρίζεται μέ δύο τρόπους: καί μέ τή στενή τῆς ἔννοια, δηλαδή ὡς ὁ τόπος τῆς βιοματικῆς ἐμπειρίας, ἀλλά καί εὐρύτερα, ὡς ἀφηρημένη ἔννοια, δηλαδή ὡς ἱστορική καί πολιτισμική ὄντοτητα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐπιμέρους, ἐμπειρικά καθορισμένες ἐντάξεις καί συνθήκες ζωῆς. Σέ καμία περίπτωση πάντως ἡ ἔννοια τῆς «πατρίδας» στίς ρωσικές ἐκκλήσεις δέν ταυτίζεται μέ τήν ἔννοια τοῦ ἐθνικοῦ χώρου, δηλαδή μέ τήν ἐνιαία καί ἀποκλειστική ἐθνική-ἐδαφική κυριαρχία, ὅπως ἀντιλαμβάνεται ἡ ἐθνική ιδεολογία τήν πατρίδα τοῦ μοντέρνου ἔθνους.

Παραθέτω ἓνα ἐνδιαφέρον ἀπόσπασμα μιᾶς ἐπιστο-

λῆς τοῦ Θεόδωρου Ὀρλώφ πρὸς τοὺς Μανιάτες, λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ἀφιξή του στό Οἶτυλο, τό 1770:

«Τό Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ καί [ἡ] Μεγάλη μας Βασίλισσα μᾶς προστάζει νά δεχθοῦμε ὅλους τοὺς τούρκους ὁπού προστρέχουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν μας διὰ νά βαφτιστοῦν, καί νά τοὺς λογιᾶσωμεν εἰς τό ἐξῆς διὰ φίλους μας, διότι ἡ Βασίλισσα μᾶς ἔστειλεν ἐδῶ διὰ νά σᾶς διαφεντεύσωμεν ὄχι νά σᾶς χαλάσωμεν. Ἐτοῦτα πρέπει νά εἰπῆτε συχνά εἰς τοὺς ἀνθρώπους σας.»

Ἡ ἐπιστολή αὐτή τοῦ Θεόδωρου Ὀρλώφ εἶναι δηλωτική τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἡ Αἰκατερίνη ἀντιλαμβανόταν τοὺς ὁμοδόξους της καί τόν ρόλο ὡς ἐλευθερώτριας. Σύμφωνα μέ τόν ρῶσο ἀξιωματοῦχο, ἡ αὐτοκράτειρα θά ἔστειλε στρατεύματα στήν Πελοπόννησο γιά νά «διαφεντεύσει» τοὺς ἀνθρώπους τοῦ τόπου, καί ὄχι γιά νά «χαλάσει» τίς σχέσεις ἀνάμεσά τους. Ἡ ἐπέμβασή της δηλαδή φαινόταν νά ἀποσκοπεῖ στή χρηστή διοίκηση καί τῶν χριστιανῶν καί τῶν ἐκχριστιανισμένων μουσουλμάνων τοῦ τόπου, στήν ὑπεράσπιση καί προστασία ὅλων τους —καί ὄχι στήν ἀλληλοεξόντωσή τους. Ὅσοι Πελοποννήσιοι μουσουλμάνοι λοιπόν θά δέχονταν νά ἀλλάξουν τὴν πίστη τους καί νά ἐκχριστιανισθοῦν, θά γίνονταν ἀμέσως δεκτοί ἀπό τὴν «φωτισμένη» αὐτοκράτειρα: θά ἐτίθεντο ὑπό τὴ «διαφέντευση» της καί θά ἀπολάμβαναν ἔτσι τά

ἴδια προνόμια καί τίς ἴδιες ἐλευθερίες μέ τοὺς ἐντόπιους χριστιανούς, δηλαδή μέ τοὺς Ρωμιούς. Ἡ ἐλευθερία ποῦ ὑποσχόταν ἡ Αἰκατερίνη ἀναφέρεται σαφῶς στή «διαφέντευση» τους. Μέ ἄλλα λόγια, διεκδικοῦσε γιά τόν ἑαυτό της τόν ρόλο τοῦ «δίκαιου» χριστιανοῦ «ἀφέντη», ποῦ θά ἐρχόταν νά ἄρει τὴν ἀδικία καί νά ἀποκαταστήσει τά δίκαια τῶν ὁμοδόξων του.

Ὅπως φαίνεται λοιπόν ἐδῶ, ἡ Αἰκατερίνη ἀντιλαμβανόταν τὴν «πατρίδα» σαφῶς μέ τὴ στενή ἔννοια, δηλαδή ὡς τόν συγκεκριμένο τόπο καταγωγῆς, τόν τόπο στόν ὁποῖο ζοῦσαν οἱ ἄνθρωποι, ἐρχονταν σέ καθημερινή ἐπαφή καί δημιουργοῦσαν σχέσεις ἀνάμεσά τους. Θεωροῦσε ἔτσι τὴν Πελοπόννησο κοινή πατρίδα τῶν ἐντοπίων, χριστιανῶν καί (ἐκχριστιανισμένων) μουσουλμάνων. Στὴ συνάφεια αὐτή, σημεῖο ἀναφορᾶς καί προσδιορισμοῦ τῆς ταυτότητάς τους δέν εἶναι, λοιπόν, κάποιες ἀφηρημένες ἰδεολογικές ἀρχές, ἀλλὰ ὁ συγκεκριμένος τόπος στόν ὁποῖο μοιράζονταν τὴ ζωὴ τους καί ἡ θρησκευτικὴ κοινότητα στήν ὁποία ἀνήκαν — ἢ στήν ὁποία θά ἔσπευδαν νά ἐνταχθοῦν. Ὡς τέτοιοι λοιπόν, δηλαδή ὡς ἄνθρωποι τοῦ τόπου, χριστιανοί καί ἐκχριστιανισμένοι μουσουλμάνοι καλοῦνταν νά ξεσηκωθοῦν ἐναντίον τοῦ σουλτάνου καί νά ἀναθέσουν σέ ἕνα «φιλεύσπλαχνο» ἡγεμόνα τὴ «διαφέντευση» τῶν δικαίων τους, τοῦ τρόπου δηλαδή μέ τόν ὁποῖο θά ρυθμιζονταν στό ἐξῆς οἱ σχέσεις τους ὑπὸ τὴ δικὴ του σῶφρονα διακυβέρνηση.

Ἡ Αἰκατερίνη, ἡ ὁποία ἐνσάρκωνε τὴ φιλευσπλα-

χνία, τόν ὀρθό λόγο, τό δίκαιο καί τόν νόμο, ὅλες δηλαδή τίς ἀρετές πού καθιστοῦν «φωτισμένο» ἕναν ἡγεμόνα, ὑποσχόταν στούς χριστιανούς, ἀνεξάρτητα καί πέρα ἀπό τίς ἐπιμέρους ἐντάξεις καί καθορισμούς τῆς ζωῆς τους («Σλαῦοι», «Ἕλληνες», «Ἀλβανοί», «Σκλαβούνοι», «Μαυροβούνιοι», «Χειμαριῶτες», «Μανιάτες» κ.ἄ.), μιά εὐνομούμενη διακυβέρνηση ὑπό τή δική της «εὐσπλαχνική» κηδεμονία (τὴν ὁποία θά ἀπολάμβαναν ὅπως ὅλοι οἱ ὑπῆκοοι τῆς αὐτοκρατορίας της), γιά νά τοὺς προσφέρει τὴν «εὐτυχία» («νά ὑπερμαχήση ὄχι μονάχα νά τοὺς ξεσκλαδώσῃ, ἀλλά καί νά τοὺς εὐτυχήσῃ»).

Στό πλαίσιο τῆς φωτισμένης ἀπολυταρχίας, ἡ «εὐτυχία» τῶν ὑπῆκόων εἶχε ἀναχθεῖ σέ ὑπέρτατο στόχο καί σέ πρωταρχικό καθῆκον τοῦ ἡγεμόνα. Παρουσιάζει μάλιστα ἐνδιαφέρον ὅτι, τὴν ἴδια σχεδόν ἐποχή, ἡ ἔννοια τῆς «εὐτυχίας» ἀποτυπώνεται (καί, ἐπίσημα, γιά πρώτη φορά) στὴν *Ἀμερικανική Διακήρυξη τῆς Ἀνεξαρτησίας*, ὅπου πλέον ἕνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τῆς ὑπαρξῆς τοῦ κράτους εἶναι καί ἡ ἐπιδίωξη τῆς εὐτυχίας τῶν πολιτῶν (τό περιῆμο «pursuit of happiness»). Πάντως, ἡ νέα αὐτὴ σύλληψη τοῦ κράτους, πού ἔτυχε πολιτικῆς ἐφαρμογῆς ἐπὶ Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου τῆς Πρωσίας (1712-1786), συνιστοῦσε τομὴ σέ σχέση μὲ τίς παραδοσιακές ἀντιλήψεις περὶ κράτους.

Ἡ Αἰκατερίνη, τώρα, πού ἐπίσης παρουσιαζόταν ὡς θιασώτης αὐτῆς τῆς νέας ἀντίληψης περὶ κράτους, καθιστοῦσε τὴν «εὐτυχία» καί τὴν «εὐημερία» τῶν ὑπόδουλων ὁμοδόξων τῆς κεντρικὸ διακύβευμα τῆς ἀντιπαράθεσής της μὲ τοὺς Ὀθωμανούς, θέτοντας ἔτσι μὲ νέους γιὰ τὴν ἐποχὴ ὅρους τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τους. Τό πολιτικὸ ἀπελευθερωτικὸ τῆς ὄραμα λοιπόν, ἀπὸ τὴ μιά ὑπερέβαινε τοὺς ἀποκαλυπτικὸς θρησκευτικὸς μύθους τοῦ Ὀρθόδοξου Γένους (παρὰ τό γεγονός ὅτι τοὺς ἀνακαλοῦσε καί τοὺς ἐγκολπωνόταν), ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως δέν ἐμφοροῦνταν ἀπὸ τίς κατοπινές ἐθνικές ιδεολογικές καί πολιτικές ἀρχές – πῶς θά μπορούσε ἄλλωστε;

Σημειώσαμε ἤδη ὅτι στὸν λόγο τῶν Ρώσων ὑπάρχει καί μιά εὐρύτερη, ἀφηρημένη ἔννοια τῆς πατρίδας – βάσει τῆς ὁποίας ἄλλωστε ἀναδείχθηκαν τὰ διακυβεύματα τῆς πολεμικῆς ἀντιπαράθεσης. Οἱ ρωσικές ἐκκλήσεις ὀργανώνονται βάσει ἀφαιρέσεων, ἀναφέρονται δηλαδή σέ νοερές συλλογικότητες («Σλαβικές», «Ἀλβανικές» καί «Ἑλληνικές ἐθνότητες πού διάγωσι νῦν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς Ὀθωμανικῆς Πύλης») – μόνο πού, ὅπως θά δοῦμε, ἡ ὑφὴ τέτοιων ἀφαιρέσεων, οἱ ὁποῖες μετεωρίζονται μεταξὺ παράδοσης καί νεωτερικότητας, δέν ἦταν ἀκόμη ἐκείνη πού θά χαρακτηρίζε τίς ἐνδελεχεῖς κοσμικές ἀφαιρέσεις τῶν μοντέρνων ιδεολογιῶν σάν τὴν ἐθνική.

Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο παρουσιάζονται τὰ διακυβεύματα τοῦ πολέμου ἀπὸ τοὺς Ρώσους συνιστᾶ ἀφαίρεση τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν ζωῆς τῶν ἀνθρώπων καί τῶν πληθυσμῶν πού συμβίωναν σὸ πλαίσιο τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί τῶν σχέσεων πού ἀναπτύσσονταν ἀνάμεσά τους. Οἱ ρωσικές ἐκκλήσεις συ-

γκροτοῦνται δηλαδή ἀπὸ ιδέες («τυραννία», «ζυγός», «σκλαβιά», «ἐλευθερία»), τὰ νοήματα καί οἱ σημασίες τῶν ὁποίων προσδιορίζονται ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Ρώσους, χωρὶς νά ἀντιστοιχοῦν ἀναγκαστικά στὰ πραγματικά βιώματα καί τίς ἐμπειρίες τῶν ἀνθρώπων στοὺς ὁποῖους ἀπευθύνονται. Οἱ συλλογικότητες ἐπίσης στίς ὁποῖες ἀναφέρονται, ἀλλά καί ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὀρίζεται ἡ κατάσταση στὴν ὁποία αὐτές ζοῦσαν, δέν πηγάζουν ἄμεσα ἀπὸ τίς πολλαπλῶς διαφοροποιημένες καί ποικίλες ἐξαρτήσεις καί σχέσεις ἐξουσίας στίς ὁποῖες ὑπάγονταν οἱ κατακτημένοι χριστιανικοὶ πληθυσμοί, καί στίς ὁποῖες θεβαίως ἀπέδιδαν κατὰ περίπτω-ση νομιμοφροσύνη.

Οἱ συλλογικότητες τῶν ρωσικῶν ἐκκλήσεων συνεχονται καί ἀλληλοαναγνωρίζονται, ἐνῶ ταυτοχρόνως διακρίνονται ἀπὸ τοὺς ὀθωμανοὺς κατακτητές, πρωτίστως λόγω τῆς (κοινῆς) πίστης τους (χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι) καί τῆς ἰδιαίτερης θέσης τους σὸ ὀθωμανικὸ σύστημα ἐξουσίας (ραγιάδες). Διακρίνονται ὁμως καί μεταξὺ τους, ὅπως εἶδαμε, βάσει ἐγκόσμων, ἱστορικῶν καί πολιτισμικῶν κριτηρίων. Δηλαδή, παρὰ τό γεγονός ὅτι ἔχουν κοινὴ πίστη καί παρόμοια θέση σὸ ὀθωμανικὸ σύστημα, παρουσιάζονται, ταυτοχρόνως, καί ὡς ἰδιαίτερες καί μοναδικές ἱστορικές ὀντότητες, *μὲ ξεχωριστὸ ἢ κάθε μία τους πολιτισμὸ καί ἱστορία*. Σύμφωνα μὲ τοὺς Ρώσους, κοινὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν χριστιανικῶν ὀντοτήτων ἦταν τό γεγονός ὅτι εἶχαν ἀπολέσει θεμελιώδη *ἱστορικά τους δικαιώματα*, πρωτίστως τὴν ἐλευθερία τους («εὐρίσκονται ὑποκάτω εἰς τὴν τυραννίαν τῶν Τούρκων»). Κι ὅπως εἶχαν ἀπολέσει τὴν ἐλευθερία τους, ἔτσι κινδύνευαν νά ἀπολέσουν καί τὴν πίστη τους, δηλαδή συνολικά τὸν πολιτισμὸ τους, καί νά ἀφανισθοῦν ὀλοσχερῶς ἀπὸ τοὺς «βάρβαρους» καί «φανατικούς» ἀσιάτες κατακτητές. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἐπιχείρημα πού προέβαλε ἡ Αἰκατερίνη: καλώντας τοὺς Ρωμιοὺς σέ ξεσηκωμὸ ἀναδεχόταν τό ρόλο τοῦ λυτρωτῆ τῶν ὁμοδόξων της, τοὺς ὁποῖους θά ἀποκαθιστοῦσε μὲν στὴν «προτέραν δόξαν» τους, ἀλλά ὑπὸ τὴ «σκέπη» καί «προστασίαν» της.

Σέ τέτοιο πνεῦμα καλοῦσε ὁ Ὀρλόφ τοὺς χριστιανούς νά ἐξεγερθοῦν, «ἐνθουμούμενοι τὴν παλαιάν λαμπρότητα τοῦ γένους των καί τὴν ἀνδρείαν τῶν προπατόρων τους», ἰσχυριζόμενος ὅτι «ὁ θάνατος (...) προξενεῖ τὴν εὐτυχίαν τῶν μεταγενεστέρων τους καί ἀθανατίζει τὰ ὀνόματά τους». Στό ὄνομα αὐτῶν τῶν ὑπέρτατων ἀξιῶν καλοῦνταν καί οἱ Ρωμοὶ νά δείξουν «ζῆλον» καί νά συστρατευθοῦν σὸ πλευρὸ τῶν Ρώσων θυσιάζοντας ἀκόμα καί τὴ ζωὴ τους. Σέ περίπτω-ση νίκης, οἱ Ρῶσοι ὑπόσχονταν ἀφενὸς μίαν εὐτυχιώ-μη ἐγκόσμια ζωὴ, καί ἀφετέρου, γιά ὅσους θυσιάζο-νταν γιὰ τὴν πατρίδα, τὴ «βασιλείαν τῶν Οὐρανῶν» ἀλλά καί τὴν «εὐτυχίαν τῶν μεταγενεστέρων τους», δηλαδή ἐγκόσμιες τιμές καί δόξα γιὰ τοὺς ἀπογόνους τους. Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ Ρωμοὶ καλοῦνταν νά ξεση-κωθοῦν γιὰ ἀφηρημένες (ἀλλά ὄχι ἀκόμη ἐθνικές) ιδέες, βάσει τῶν ὁποίων ἐντάσσονταν σέ συλλογικότη-τες πού ὑπερέβαιναν τὰ χωρικά καί χρονικά ὄρια τῆς

ἀτομικῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καὶ παρουσίας καί, ταυτοχρόνως, προσέδιδαν σ' αὐτὴν τὴν τελευταία ὑπέρτατο νόημα, λόγο ὑπαρξῆς καὶ ἀξία. Ἡ προσωπικὴ ἱστορία τοῦ καθενὸς παρουσιαζόταν ἔτσι ὡς ἀπολύτως καὶ ἀδιαρρήκτως συνυφασμένη μετὰ τὴν ἱστορία τῆς κοινότητος-πατρίδας στὴν ὁποία νοερά ἀνήκε.

Ἡ σημασία τῆς «πατρίδας» ἐδῶ εἶναι λοιπὸν σαφῶς «διασταλτικὴ»: ἡ πατρίδα ἐμφανίζεται ὡς συνεχῆς μέσα στὸν χρόνον καὶ τὴν ἱστορία κοινότητα πολιτισμοῦ. Οἱ Ρωμοὶ καλοῦνταν ἔτσι νὰ πολεμήσουν καὶ νὰ θυσιαστοῦν: ἀφενὸς πρὸς τιμὴ τῶν προγόνων τους (στοὺς ἀγῶνες καὶ τὶς θυσίαι τῶν ὁποίων ὄφειλαν ὄχι μόνον τὴ δική τους ὑπαρξή, ἀλλὰ καὶ τὴ διατήρησιν τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδας τους) καὶ ἀφετέρου γιὰ λογαριασμό τῶν ἐπόμενων γενεῶν (πού θά ἀποτελοῦσαν, χάριν ἀκριβῶς τῶν δικῶν τους ἀγῶνων καὶ θυσιῶν, τὴ μελλοντικὴ πατρίδα). Ὅσοι λοιπὸν θά ἔστεργαν στίς ρωσικὲς ἐκκλήσεις γιὰ πόλεμον μετὰ τοὺς Ὀθωμανοὺς, ἀκόμη κι ἂν πέθαιναν, θά συνέχιζαν νὰ «ζοῦν» στὴ μνήμη καὶ τὴν ἱστορία τῆς νοερῆς κοινότητός τους. Θά ἀπαθανατίζονταν τὰ ὀνόματά τους, πού θά διατηροῦνταν ζωντανά στίς συνειδήσεις τῶν μεταγενεστέρων, τοὺς ὁποίους θά ἐνέπνευαν καὶ θά παραδειγματίζαν, ὥστε νὰ δεῖξουν, μετὰ τὴ σειρά τους, τὸν ἴδιον «ζῆλον» γιὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς υπεράσπισης τῆς κοινῆς πίστεως καὶ πατρίδας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὅσοι ἀδιαφοροῦσαν ἢ λιποψυχοῦσαν μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸ προσκλητήριον, θά πρόδιδαν τὶς ὑπέρτατες ἀρχές χάριν τῶν ὁποίων ἀξίζει νὰ ζεῖ κανεὶς ἀλλὰ καὶ νὰ θυσιάζει τὴ ζωὴ του. Αὐτοὶ θά ἐξορίζονταν ἀπὸ τὴν κοινότητα στὴν ὁποία ἀνήκαν, ἀπὸ τὴ μνήμη καὶ τὴν ἱστορία τῆς, θά καταδικάζονταν στὴ συνείδησίν της («ὡσάν προδότης τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς πατρίδος»). Μετὰ τὴν ἴδια λογικὴ λοιπὸν πού οἱ νεκροὶ τοῦ πολέμου θά εἰσέρχονταν στὸ μαρτυρολόγιον τῆς πατρίδας, οἱ προδότες θά ἀποβάλλονταν ὡς «ἀμαρτωλοὶ».

Παρότι ὅμως στὸν λόγο τῶν Ρώσων ἡ «πατρίδα» ὀρίζεται, ὅπως τονίσαμε, καὶ διασταλτικὰ, καθὼς ἀποκτᾶ εὐρύτερες χωροχρονικὲς καὶ ἰδεολογικὲς διαστάσεις, παρότι δηλαδὴ οἱ Ρῶσοι ἀναφέρονται σέ (νοητικὰ κατασκευασμένα) συλλογικὰ ἱστορικὰ ὑποκείμενα, γεγονός παραμένει ὅτι οἱ ἀναφορὲς τους αὐτὲς δὲν ἐγγράφονται στίς ἀρχές τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας. Ἡ «πατρίδα» στίς ρωσικὲς ἐκκλήσεις δὲν διαμεσολαβεῖται ἀπὸ τὸ ἔθνος, μετὰ τὴ σύγχρονη σημασία τοῦ ὅρου, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν «φωτισμένο» ἡγεμόνα, ἀπὸ τὴν προσωπικὴ σχέση πίστεως, ἀφοσίωσης καὶ ἐμπιστοσύνης ἀνάμεσα σ' αὐτόν καὶ τοὺς ὑπηκόους του. Ἡ ἄμεση αὐτὴ σχέση ἡγεμόνα καὶ ὑπηκόου παραπέμπει στὴν αὐτοκρατορικὴ ἀπολυταρχικὴ ἀντίληψιν γιὰ τὴν ἐξουσία, ἔστω καὶ στὴ φωτισμένη ἐκδοχὴ τῆς. Σύμφωνα μετὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτή, ἡ ἔννοια τῆς πατρίδας δὲν ὑφίσταται ὡς αὐτοῦσια ἀρχὴ πολιτικῆς ὀργάνωσης καὶ πηγὴ παραγωγῆς πολιτικῆς νομιμοφροσύνης (ὅπως συμβαίνει μετὰ τὸν ἐθνικὴ ἰδεολογία), ἀλλὰ διαμεσολαβεῖται ἀπὸ τὸ πρόσωπον καὶ τὸν θεσμό τοῦ φωτισμένου ἡγεμόνα, πρὸς τὸν ὁποῖο ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον ἀποδίδεται ἡ πολι-

τικὴ νομιμοφροσύνη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ὑπηκόων. Ὡς οἰονεὶ ὑπηκόους τῆς λοιπὸν ἦταν πού ἀντιμετώπιζε τοὺς ραγιαδες ὁμοδόξους τῆς ἡ Αἰκατερίνη, προτρέποντάς τους νὰ ξεσηκωθοῦν καὶ νὰ προσχωρήσουν στὴ δική της κυριαρχία.

Ἐπομένως, οἱ ρωσικὲς ἐπαναστατικὲς ἐκκλήσεις ἀναφέρονται στὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς νέας (προσωπικῆς καὶ ἀδιαμεσολάβητης) σχέσης ἀνάμεσα στὸν ἡγεμόνα καὶ τοὺς ὑπηκόους του, μιᾶς σχέσης πού θεμελιώνεται σέ ἀρχές καὶ κανόνες δικαίου. Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ἡ Αἰκατερίνη παρουσιαζόταν στὴ διακήρυξίν της ὡς ὁ «φιλεύσπλαχνος» καὶ «δίκαιος» ἡγεμόνας πού θά ἐρχόταν νὰ «λυτρώσει» τοὺς δυστυχεῖς ραγιαδες ἀπὸ τὸν «ἄσπλαχνον» ὀθωμανὸ κατακτητὴ. Καλοῦσε δηλαδὴ τοὺς ὁμοδόξους τῆς νὰ ἀφοσιωθοῦν στὴν ἴδια προσωπικά, νὰ προσχωρήσουν στὴ δική της κυριαρχία, πού παρουσιαζόταν ὑπὸ τὴ μορφή τῆς κηδεμονίας. Ἡ «πίστις», ἡ «πατρίδα», ἡ «ἐλευθερία» καὶ ἡ «εὐτυχία», στὸ ὄνομα τῶν ὁποίων καλοῦσε ἡ αὐτοκράτειρα τοὺς ὁμοδόξους τῆς νὰ ξεσηκωθοῦν, συνιστοῦν ἰδιώματα πού παραπέμπουν στὸ αὐτοκρατορικὸ ἰδεῶδες – μάλιστα, στὸ ἰδεῶδες αὐτὸ ἀναφέρονταν καὶ οἱ προσδοκίαι τῶν Ρωμιῶν. Μετὰ ἄλλα λόγια, ὁ κοινὸς τόπος πάνω στὸν ὁποῖο κατέστη δυνατὴ ἡ ἐπικοινωνία, ἡ συμφωνία καὶ ὁ συντονισμὸς τῆς δράσης Ρωμιῶν καὶ Ρώσων στὰ χρόνια τῆς Αἰκατερίνης δὲν ἦταν ἄλλος ἀπὸ τὸ αὐτοκρατορικὸ ἰδεῶδες – ἀφενὸς τὸ αὐτοκρατορικὸ ἰδεῶδες στὴν ἐκδοχὴ τῆς φωτισμένης ἀπολυταρχίας ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ρώσων καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐξευρωπαϊσμένων λογίων (π.χ., Εὐγένιος Βούλγαρης) καὶ ἀφετέρου τὸ αὐτοκρατορικὸ ἰδεῶδες στὴν ἀρχαϊκὴ ἐκδοχὴ τῆς ἀναβίωσης τῆς βυζαντινῆς οἰκουμένης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἐκφραστῶν τῆς παραδοσιακῆς ἐσχατολογίας (π.χ., Ἀθανάσιος Κομνηνὸς Ὑψηλάντης, Καισάριος Δαπόντες).

Ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ ἑλληνικὴ ιστοριογραφία διαχειρίστηκε τὸ ζήτημα τῆς ρωσικῆς παρέμβασης ἐθνοκεντρικὰ, ὡς ἓνα ἐπεισόδιον τῆς μακρᾶς καὶ ἀδιάλειπτης πορείας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τὴν ἀποκτικτὴ τῆς πολιτικῆς του αὐτοδιάθεσης. Ἔτσι, δὲν ἦταν σέ θέση νὰ ἀποτιμῆσει στίς ἱστορικὲς του διαστάσεις τὸ ζήτημα τῆς ρωσικῆς παρέμβασης καὶ τῆς προσδοκίας τοῦ ρώσου ἐλευθερωτῆ. Ἡ «πατρίδα», ἡ «πίστις», ἡ «ἐλευθερία», στὸ ὄνομα τῶν ὁποίων οἱ Ρῶσοι καλοῦσαν τοὺς Ρωμοὺς νὰ ἐξεγερθοῦν, προσδιορίζονταν ἀσφαλῶς μετὰ ὅρους νεωτερικῶν, ἐγκόσμιων, πολιτικῶν, χωρὶς ὡστόσο νὰ παραπέμπουν στὸ δικαίωμα τῆς πολιτικῆς αὐτοδιάθεσης τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ σέ μιὰ νέα μορφή πολιτικῆς νομιμοφροσύνης πού ἐμφανίστηκε τὸν 18ο αἰῶνα σέ ἀναφορὰ πρὸς τὸν «φωτισμένο ἡγεμόνα». Κι αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν δὲν τὴν εἶχαν μόνον οἱ Ρῶσοι, πού διεκδικοῦσαν γιὰ τὸν ἑαυτό τους τὸν ρόλον τοῦ κηδεμόνα τῶν ὑπόδουλων ὁμοδόξων τους, ἀλλὰ καὶ οἱ «ἑλληνικὲς» καὶ οἱ ἄλλες «χριστιανικὲς ἐθνοτικῆς», πού εἶχαν στραφεῖ πρὸς τὴν Αἰκατερίνη ἐναποθέτοντας σ' αὐτὴν τὶς ἐλπίδες τους νὰ ἀπαλλαγῶν ἀπὸ τὰ ὀθωμανικὰ δεσμά. ■

ΤΙ ΘΑ ΨΗΦΙΣΟΥΜΕ, ΑΛΗΘΕΙΑ, ΣΤΙΣ ΓΑΛΛΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ;

του Γιάννη Μπαλαμπανίδη

Τό παραπάνω ερώτημα ακούγεται ίσως προδοκατόρικο, αλλά δέν είναι. Αντιθέτως, αποτελεί γνήσια άπορία προς συζήτηση, τουλάχιστον γιά μένα πού γράφω. Δέν είναι καν ύποθετικό, σκοπίμως (δέν διατυπώνεται ως «Τί θά ψηφίζαμε, αλήθεια, στίς γαλλικές εκλογές;»). Έντάξει, είναι γνωστό ότι δέν έχουμε δικαίωμα ψήφου στίς εθνικές εκλογές τής Γαλλίας, δέν έχουμε εκλογικό βιβλιάριο και άλλες τέτοιες τυπικότητες. Ωστόσο, εάν ως άριστεροί, και δή τής ανανέωσης, αισθανόμαστε πολίτες τής Εύρώπης και νιώθουμε ότι μās άφορα ό,τι συμβαίνει σέ αυτήν, τότε ουσιαστικά ψηφίζουμε κι εμείς μαζί μέ τούς Γάλλους, πράγμα πού σημαίνει όχι βέβαια ότι ρίχνουμε τήν ψήφο μας στήν ίδια κάλπη, αλλά ότι συζητάμε και προσπαθούμε νά άπαντήσουμε στά ίδια πολιτικά προβλήματα μέ αυτούς. Και δέν μπαίνω καν στόν κόπο νά ύπενθυμίσω ότι η Γαλλία έχει κατά καιρούς προσφέρει σέ εμάς τούς άριστερούς, και δή τής ανανέωσης, έντονες πολιτικές και κοινωνικές συγκινήσεις, έξου και έμφορούμεθα από μιά συμπάθεια, μιά άλληλεγγύη τέλος πάντων.

Όπως, λοιπόν, ψηφίσαμε μαζί μέ τούς Γάλλους και στο πλευρό τους γιά τό εύρωσύνταγμα –και τό Όχι τους τό πανηγυρίσαμε, οι περισσότεροι, σαν νά ήτανε δικό μας– έτσι και τώρα καλούμαστε νά κάνουμε τό ίδιο σέ μιά άλλη συγκυρία, πού ζόρικη όμως αυτή τή φορά. Διότι οι φίλοι μας Γάλλοι είναι περίεργοι άνθρωποι, και φρόντισαν τώρα νά μās φέρουν –και νά βρεθούν, βεβαίως, και οι ίδιοι– μπροστά σέ ένα δύσκολο δίλημμα: Καταπώς φαίνεται, στίς έπερχόμενες προεδρικές εκλογές τους, η επιλογή (στόν δεύτερο γύρο) θά είναι ανάμεσα στήν Σεγκολέν Ρουαγιαλ και τόν Νικολά Σαρκοζί (ή, πού άπίθανο, τόν νυν Πρόεδρο Σιράκ). Και τώρα, τί ψηφίζει κανείς, αλήθεια;

Τίς προηγούμενες ημέρες, ό γνωστός στά καθ' ήμās δημοσκόπος Άγγελος Έλεφάντης διενήργησε τό σχετικό γκάλοπ. Δέν γνωρίζω τά τελικά άποτελέσματα –ύποθέτω ότι θά ανακοινωθούν ως exit roll σέ ώρα υψηλής θεαματικότητας λίγο πριν τίς εκλογές. Ωστόσο, βρήκα τήν ιδέα ενδιαφέρουσα και άποφάσισα νά κάνω

κι εγώ μιά παρόμοια έρευνα, ελπίζοντας νά μήν κατηγορηθώ γιά άθέμιτο άνταγωνισμό. Ρώτησα, λοιπόν, φίλους και φίλες πού πρόσκεινται, ή έστω διάκεινται φιλικώς, στήν Άριστερά, και πήρα από τήν πλειονότητα τήν έξής άποστοματική άπάντηση: μαύρο και στή Σεγκολέν, μαύρο και στόν δεξιό, όποιος κι αν είναι· άλλωστε και οι δύο δεξιοί είναι τελικά, όποτε μεταξύ Γιάννη και Γιαννάκη διαλέγουμε άποχή κι ως βγει όποιος νά ναι.

Μετά άπ' αυτό, κατάλαβα, ως έρασιτέχνης γκαλοπατζής, τί σημαίνει νά έρχεσαι σέ (έσωτερική) σύγκρουση μέ τό άποτέλεσμα τής έρευνάς σου. Καθότι ναι μέν δέν έχω κανένα δισταγμό νά προσυπογράψω τήν άποψη του στατιστικού μου «δείγματος» ότι η Σεγκολέν είναι εν τέλει δεξιά, από τήν άλλη όμως θά τήν ψη-

φίω στόν δεύτερο γύρο, ἔστω μέ κλειστή τή μύτη, ἀποστρέφοντας τό βλέμμα ἢ ψιθυρίζοντας ἀπεταξάμηνη καί ταυτόχρονα παρακαλώντας τήν Republique νά μέ συγχωρέσει. Κι αὐτό γιατί νομίζω ὅτι ἡ συγκυρία (ἄτιμο πράγμα) μᾶς θέτει ἕνα πρόβλημα πού εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά ἀντιμετωπίσουμε, ἀκόμη καί παραμερίζοντας τά πιό ἀγνά μας αἰσθήματα. Ὁ τρόπος, δέ, πού θά τήν ἀντιμετωπίσουμε ἴσως ἀποκαλύπτει καί ὀρισμένα εὐρύτερα ζητήματα γιά τήν πολιτική μας στάση καί πρακτική.

Δέν ἐννοῶ, βέβαια, καθόλου ὅτι θά πρέπει νά ἀρχίσουμε περιχαρεῖς νά δωρίζουμε κυκλαδικά εἰδώλια στή Σεγκολέν, ὅπως ὁ Γιώργος Παπανδρέου, λέγοντας μάλιστα ὅτι «τήν ἐποχή πού φτιάχναμε στήν Ἑλλάδα τέτοια ἔργα ὑπῆρχε συμμετοχική δημοκρατία» —μακριά ἀπό τέτοιον πολιτικό μεταμοντερνισμό, καί δῶρα φέροντα. Ἐχομε ἄλλωστε συνείδηση τοῦ τί εἶναι καί τί θέλει ἡ Σεγκολέν Ρουαγιάλ: Ἀρέσκεται καί αὐτή σέ κενολογίες τοῦ τύπου «συμμετοχική δημοκρατία» (τουλάχιστον αὐτή δέν φτάνει μέχρι τό χωριό τοῦ Ἀστερίξ), ταυτόχρονα ὅμως προσχωρεῖ σέ ἕναν ὀρισμένο αὐταρχισμό τῆς τάξης καί τῆς ἀσφάλειας, δεξιῶνεται χωρίς ἰδιαίτερες ἀντιρρήσεις τήν οἰκονομική καί κοινωνική ἀπορρύθμιση, τήν «εὐελξία» στήν ἐργασία, τήν ἀντίληψη περί «ἀρχαϊσμοῦ» πολλῶν δημόσιων ἀγαθῶν, κοινωνικῶν δικαιωμάτων καί κατακτήσεων κ.λπ. Γνωρίζουμε ἐπίσης ὅτι ἐπιχειρεῖ νά ἐπαναφέρει εἰς τήν τάξιν, νά νοθεύσει τμήματα τῆς γαλλικῆς κοινωνίας πού ἀρχίζουν νά κινούνται ἀριστερότροφα τά τελευταῖα χρόνια στή χώρα καί μέσα ἀπό τίς ἀναταράξεις τοῦ κοινωνικοῦ τοπίου. Ξέρουμε ἀκόμη ὅτι ἡ ἐπικράτηση τῆς Ρουαγιάλ σημαίνει μιά μετατόπιση τῆς γαλλικῆς σοσιαλδημοκρατίας πρὸς τά δεξιὰ, πράγμα γιά τό ὁποῖο ὅμως ὄχι μόνο δέν ἐπιτρέπεται νά ἐπιχαιρούμε ἢ νά ἀδιαφοροῦμε, ἀλλά ὀφείλουμε νά προβληματιζόμαστε, ἐπιχειρώντας νά τό κατανοήσουμε, νά τό ἀντιμετωπίσουμε καί, ἐνδεχομένως, νά παρέμβουμε στήν ἐξέλιξή του· διότι ἡ σοσιαλδημοκρατία —ἡ πολιτική της ἔκφραση ἀλλά κυρίως ἡ κοινωνική της βάση— δέν παύει νά ἀποτελεῖ προνομιακό συνομιλητή καί δύναμι σύμμαχο τῆς Ἀριστερᾶς, καί δὴ τῆς ἀνανεωτικῆς, ἀναγκαστικά καί ἀναπόφευκτα —ἐκτός ἂν ἀποφασίσουμε ὅτι δέν μᾶς ἀφορᾷ ἢ μᾶς ἀφορᾷ λιγότερο ἀπ' ὅ,τι διάφοροι «κινηματικοί» ἀριστεριστικοί σχηματισμοί, ὅπως ἡ Ἐπαναστατική Λίγκα τοῦ Ὀλιβιέ Μπεξανσενό στή Γαλλία (τυχαῖο τό παράδειγμα), ὁπότε πᾶμε γι' ἄλλα.

Ἄν συμφωνοῦμε στά παραπάνω, τότε μποροῦμε ἐνδεχομένως νά συμφωνήσουμε καί στήν ἀπόρριψη δύο πολιτικῶν στάσεων στίς ὁποῖες στηρίζεται ἡ ἀπάντηση «μαῦρο καί σούς δύο». Ἡ πρώτη, καί ἀφελέστερη, ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ἴσως καλύτερα νά βγεί τελικά ὁ πιό δεξιός, ἔτσι ὥστε, σχεδόν αὐτοματικά, νά «ὀξυνθοῦν οἱ ἀντιθέσεις», νά «ἀνάψει ἡ ταξική πάλη» καί τελικά νά βγοῦμε κερδισμένοι ἐμεῖς ἀπό τό μπάχαλο πού στό μεταξύ θά ἔχει προκύψει. Πρόκειται γιά

τόν γνωστό κακῆς ποιότητας τακτικισμό —ἔχει καί ὄνομα, καταστροφισμός λέγεται— πού ἔχει πολλάκις στό παρελθόν πληρώσει ἡ Ἀριστερά, ἀφοῦ σέ μιά κοινωνία πού πάει ἀπό τό κακό στό χειρότερο καί συντηρητικοποιεῖται καθολικῶς τά περιθώρια παρέμβασης τῆς Ἀριστερᾶς γίνονται στενότερα —ἄσε πού στό τέλος συνήθως κερδισμένη βγαίνει ἡ «ἐπάρατος» σοσιαλδημοκρατία.

Ἡ δεύτερη ἀντίληψη μοιάζει νά λέει «ἀφοῦ εἶναι καί οἱ δύο δεξιοί (δηλαδή πιό δεξιοί ἀπό μένα), δέν παίζω κἂν στό παιχνίδι, κρατάω τήν ἀριστεροσύνη μου, τούς καταγγέλλω καί φεύγω». Αὐτή ἡ ἄποψη ἀποκαλύπτει, γενικά μιλώντας, μιά προσκόλληση στούς οἰκείους μας αὐτοματισμούς καί μιά ἀποστροφή πρὸς τήν πραγματικότητα ὅταν αὐτή μᾶς θέτει προβλήματα πού δέν μποροῦμε νά λύσουμε χωρίς νά νιώσουμε ἄβολα ὡς πρὸς τίς διακηρυγμένες ἀρχές μας —μαζί καί τόν φόβο μήν ἐπιμολυνθοῦμε ἐρχόμενοι σέ ἐπαφή, στηρίζοντας ἢ νομιμοποιώντας κάποιον πού εἶναι «πιό δεξιός ἀπό μᾶς» καί αὐριο θά διαχειρίζεται τήν ἐξουσία. Ἡ ἐφαρμογή, τώρα, τῆς ἄποψης αὐτῆς συγκεκριμένα καί στή συγκεκριμένη κατάσταση (τῆς Γαλλίας, ἐδῶ) ἀποκρύπτει τουλάχιστον δύο πράγματα. Τό πρώτο, ὅτι πέντε χρόνια διακυβέρνησης τῆς χώρας ἀπό μιά Δεξιά εἴτε παραδοσιακά γκαλική (Σιράκ) εἴτε «νέου τύπου», ὑπερσυντηρητική καί αὐταρχική, σχεδόν ἀντιδραστική (Σαρκοζί) καί πάντως σίγουρα νεοφιλελεύθερη εἶναι ἤδη ἀρκετά καί ἀρκούντως τραυματικά γιά τή δύσμοιρη Republique. Τό δεύτερο πού ἀποσιωπάται εἶναι οἱ λίγες, ἀλλά σίγουρα ὑπαρκτές καί κρίσιμες διαφορές ἀνάμεσα σέ αὐτήν τή Δεξιά καί τήν (πράγματι μετατοπισμένη δεξιότερα σέ σχέση μέ τό παρελθόν) νεόκοπη βερσιόν τῆς γαλλικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἀφενός, διότι ἡ ἴδια ἡ Σεγκολέν Ρουαγιάλ, στό ἀναμφισβήτητο προβληματικό καί συχνά ἀμήχανο προγραμματικό της πλαίσιο, ἀναγκαστικά διατηρεῖ στοιχεῖα τοῦ πολιτικοῦ χώρου καί τῆς παράδοσης ἀπ' ὅπου προέρχεται (ἀκόμη καί τῆς μιτερανικῆς), πού δέν μᾶς ἐπιτρέπουν τήν πλήρη ἐξομοίωσή της μέ τούς ἀντιπάλους της. Ἀφετέρου, ἐπειδή ἡ Ρουαγιάλ, ἂν καί ἐξελέγη πανηγυρικά, ὥστόσο δέν εἶναι μόνη καί ἀπόλυτη κυρίαρχος τοῦ παιχνιδιοῦ ἐντός τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος. Ὑπάρχουν πάντα οἱ μέχρι πρότινος ἀνθυποψήφιοί της στό κόμμα Στρός-Κάν καί Φαμπιούς (ὁ ὁποῖος, ἄς τό θυμηθοῦμε, πολιτικάντης μέν καί φιλολαϊκιστής, ὥστόσο εἶναι τό πολιτικό πρόσωπο γύρω ἀπό τό ὁποῖο συγκροτήθηκε ὁ πόλος τοῦ Ὁχι στό εὐρωσύνταγμα ἐντός τοῦ Σοσιαλιστικοῦ Κόμματος), μέ τή δική τους δύναμη καί ἀπόψεις ὡς ὑποστηρικτές καί ταυτόχρονα ὡς ἀντίροπες δυνάμεις τῆς Σεγκολέν κυρίως ὅμως ὑπάρχει ἡ βάση τοῦ κόμματος, ἡ ὁποία βεβαίως, ὡς κοινωνικό σῶμα, διαπερνᾶται καί αὐτή ἀπό τήν ταξική πάλη, ὅπως μᾶς ἀρέσει νά λέμε (διότι εἶναι σωστό): Δέν ἔχει ξεπεράσει ἀκόμη τά ρήγματα πού ἄνοιξαν τελευταῖα στό ἐσωτερικό της (μέ ἀποκορύφωμα καί πάλι τήν ψήφο κατά τοῦ εὐρωσυντάγματος) καί μπορεῖ νά

άσκει ποικίλες πιέσεις προς την κορυφή του κόμματος, σέ διάφορες κατευθύνσεις, με δεδομένο ότι διατηρεί πλέον πιά ανοιχτούς διαύλους πολιτικής και ιδεολογικής επικοινωνίας με την Άριστερά. Έτσι, δέν υπάρχει καμία απόλυτη βεβαιότητα ότι ή πολιτική πού θά άσκήσει ή Ρουαγιάλ, άν εκλεγεί, θά είναι τόσο δεξιόστροφη όσο έμφανίζεται διακηρυκτικά: είναι βέβαια ένα ένδεχόμενο, ώστόσο και άλλες προοπτικές είναι ανοιχτές.

Σέ αυτό τό παιχνίδι, πού έν τέλει είναι και ό τρόπος τής πολιτικής, ή περί τό ΚΚΓ Άριστερά μπορεί νά διεκδικήσει και νά έχει λόγο. Βεβαίως, στόν πρώτο γύρο τών εκλογών ή μετατόπιση τού ΣΚΓ άνοίγει τόν δρόμο γιά μία διεύρυνση τού εκλογικού τής πεδίου και διείσδυση σέ στρώματα ψηφοφόρων τού ΣΚΓ πού διατηρούν πλέον χαλαρή κομματική και ιδεολογική πρόσδεση μέ τόν χώρο τους. Η εύκαιρία είναι έξαιρετική, και μάλιστα μπορεί νά όδηγήσει στήν πρώτη σαφή πολιτική και εκλογική αποκρυστάλλωση εκείνων τών κοινωνικών δυνάμεων πού συναντήθηκαν στήν έκστρατεία κατά τού εύρωσυντάγματος. Είναι δέ έλπιδοφόρα ή συγκρότηση τής «άντινεοφιλελεύθερης Άριστεράς» μέ μαζικές και δημοκρατικές διαδικασίες, προς άναζήτηση κοινού ύποψηφίου γιά τίς προεδρικές εκλογές (μέ επικρατέστερη τήν ύποψηφιότητα τής γραμματέως τού ΚΚΓ Μαρί-Ζορζ Μπιφέ, μετά και τήν μάλλον εύτυχή άποχώρηση τού Ζοζέ Μποδέ από τόν άνταγωνισμό).

Στόν δεύτερο γύρο, ώστόσο, είναι βέβαιο ότι θά τεθεί, γιά τούς ψηφοφόρους τής Άριστεράς ίδίως, ένα δύσκολο δίλημμα. Εκεί, έγώ τουλάχιστον, άν και χωρίς δικαίωμα ψήφου, θά ψηφίσω τήν Σεγκολέν Ρουαγιάλ, μέ πλήρη συναίσθηση τής πολιτικής στάσης και τών θέσεών τής. Μέ δεδομένο, μάλιστα, ότι, καθώς δείχνουν ήδη οι γάλλοι συνάδελφοι γκαλοπατζήδες, ή εκλογή θά είναι όριακή, 50-50, όποτε ή ψήφος τής Άριστεράς θά είναι κρίσιμη, θά μπορεί νά παράξει πολιτικά άποτελέσματα και θά έχει πολιτικό βάρος. Άβολο μέν, αλλά έτσι προχωράει ή πολιτική, μέ διαιρέσεις, διλήμματα (ένίοτε έκδιαστικά), μέ έπιλογές πού πρέπει νά γίνουν, και όχι πάντα όλόψυχα. Και όσο ή Άριστερά δέν καταφέρνει νά θέτει αυτή τά διλήμματα, νά όρίζει ήγεμονικά τίς δυνατές έπιλογές, μπορεί τουλάχιστον, κατά τή γνώμη μου, νά χειρίζεται τά όρια και τίς δυνατότητες τής συγκυρίας, νά αναλαμβάνει τό ρίσκο τής πολιτικής πράξης. Μέ τήν έπίγνωση ότι τό πολιτικό παιχνίδι δέν είναι ποτέ «καθαρό» αλλά και χωρίς φόβο μήπως, μέσα σέ αυτό, «λερωθούν» ή γραμμή και οι άρχές τής. Ίσως είναι έντελώς συμπτωματικό ότι κάτι παρόμοιο μās ύπενθύμισε πρόσφατα μία Γαλλίδα: «Όσο σκανδαλώδες κι άν μπορεί νά φαίνεται αυτό, τό ήθος τής πολιτικής είναι «άκάθαρτο», όχι επειδή συγκατατίθεται στόν κόσμο όπως αυτός είναι, αλλά επειδή τό μέτρο μέ τό όποιο μετριέται είναι αυτός ό κόσμος» [Μυριάμ Ρεβώ ντ' Άλλόν, Πρέπει ή πολιτική νά γίνει ήθική, Έστία, Άθήνα 2004, σελ. 63]. ■

ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ (ΑΣΚΙ)
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΑΙΓΥΠΤΙΩΤΩΝ ΤΟΥ ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΣΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟ. ΙΔΕΕΣ, ΔΡΑΣΗ, ΣΥΜΒΟΛΗ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ

Παρασκευή 15 Δεκεμβρίου
Ώρα έναρξης: 18.00 μ.μ.

Χαιρετισμοί:

- Ο κ. Φώτης Κουβέλης, Βουλευτής τού Συνασπισμού και Κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος.
- Ο κ. Σπύρος Άσδραχάς, Πρόεδρος τών ΑΣΚΙ.

Όμιλίες:

1. Μίλτος Πεγλιβάνος: Άριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης «Ό Άπρίλης τού '44 από τή σκοπιά τής 10ετίας τού '60: Ιστοριογραφικές άποτιμήσεις».
2. Βασίλης Κωνσταντινίδης: Δημοσιογράφος. «Η πορεία τού προοδευτικού κινήματος τού Αιγυπτιώτη Έλληνισμού και ή Άντιφασιστική Πρωτοπορεία».
3. Παναγιώτης Καρματζός: Φιλολόγος-Συγγραφέας. «Ό ποιητής Γλαύκος Άλιθέρης και ή νέα Άλεξανδρινή Έποχή».
- Προβολή ταινίας: Άποσπάσματα τής ταινίας τού Τάκη Χατζόπουλου (έκπομπή «παρασκήνιο» ΕΡΤ) «Στρατής Τσίρκας σέ πρώτο πρόσωπο».
- Διάλειμμα 15' (καφέ, άναψυκτικά).
4. Κατερίνα Τρίμη-Κύρου: Ιστορικός. «Στίς συμπληγάδες πολλών ταυτοτήτων. Η εξέλιξη τής άριστερης σκέψης και δράσης στίς Έλληνικές Παροικίες τής Αιγύπτου».
5. Γιάννης Παπαθεοδώρου: Φιλολόγος, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. «Κυνηγώντας περισσότερα στόν Νείλο: Άπό τόν Καδάφη στόν Νάσερ».
6. Ευθύμιος Σουλογιάνης: Καθηγητής, Ιστορικός, πρώην Πρόεδρος τού Συνδέσμου Αιγυπτιωτών Έλλήνων. «Ό Έλληνικός όμογενειακός, πνευματικός κόσμος τής Αιγύπτου στήν περίοδο 1940-1945».

Σάββατο 16 Δεκεμβρίου

Ώρα έναρξης: 10.30 π.μ.

Όμιλίες:

1. Τάσος Σακελλαρόπουλος: Ιστορικός. «Συγκρούσεις και άμόρφωση νέων δυναμικών στό έσωτερικό τού Σώματος τών άξιωματικών στή Μέση Άνατολή».
2. Μανώλης Μαραγκούλης: Φιλολόγος-Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Κύπρου. «Η άμφισβήτηση τής δεσπόζουσας παροικιακής ιδεολογίας τού μεσοπολέμου από τή Μαρξιστική διάνοξη: Η παρέμβαση τού Γιώργου Πετρίδη».
3. Anthony Gomran: Πανεπιστήμιο Έδιμβούργου. «A communist prehistory. The Greek contribution to the socialist movement in Egypt before 1921».
- Διάλειμμα 15' (καφέ, άναψυκτικά)
4. Abdel Wahab Bakr: Πανεπιστήμιο Ζαγαζί. «Some remarks on the Greek left, 1921-1952».
5. Άλέξανδρος Καζαμίας: Πανεπιστήμιο τού Coventry. «Η Έλληνική Άριστερά στήν Αίγυπτο. Ένα ιστορικό περίγραμμα».
6. Σοφιανός Χρυσοστομίδης: Δημοσιογράφος. «Άγωνίες και προβληματισμοί τού άριστερου παροικιακού τύπου».

Πνευματικό Κέντρο Δήμου Άθηναίων
Αίθουσα «Τρίτη» - Άκαδημίας 50

Ο ΚΑΝΤ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑ

του Χρήστου Κεφαλή

Εισαγωγικά

Ο τίτλος του παρόντος ενδέχεται να προκαλέσει έκπληξη στον αναγνώστη. Ο Κάντ κέρδισε μία τιμητική θέση στην ιστορία των ιδεών ως ο επιφανέστερος εκπρόσωπος του άγνωστικισμού. Η φιλοσοφία του κριτικαρίστηκε από μαρξιστές όπως οι Ένγκελς και Λένιν, ως ένας εκλεκτικός συμβιβασμός της υλιστικής και της ιδεαλιστικής θεώρησης, που μοιραία έπρεπε να παραμεριστεί από πιο συνεπή ιδεολογικά ρεύματα. Πώς, λοιπόν, ένας φιλόσοφος του 18ου αιώνα μπορεί να συνδέεται με τη σύγχρονη κοσμολογία;

Δέν πρέπει να ξεχνάμε όμως ότι ο Κάντ υπήρξε ένας από τους κορυφαίους φυσικούς επιστήμονες της εποχής του. Γεννημένος στο Κένιγκσπεργκ, το 1724, γράφτηκε στο πανεπιστήμιο της πόλης μόλις 16 χρονών. Εκεί μελέτησε τη φιλοσοφία του Λάμπνιτς, εισηγητή του διαφορικού λογισμού, και μνήθηκε στη μαθηματική φυσική του Νεύτωνα. Τα πρώτα έργα του, όπως *Σκέψεις για την Άληθινή Εκτίμηση των Ζωντανών Δυνάμεων* (1749), *Καθολική Φυσική Ιστορία και Θεωρία του Ούρανού* (1755), κ.ά., ήταν αφιερωμένα σε φυσικο-επιστημονικά θέματα. Τότε διατύπωσε τη θεωρία του για την προέλευση του ήλιακού συστήματος από ένα νέφος διασκορπισμένων σωματιδίων, της οποίας η βασική υπόθεση γίνεται δεκτή ως σήμερα. Άλλες επιστημονικές ιδέες, περιεχόμενες στο τελευταίο έργο του, ήταν η αναγνώριση ότι οι άστρες αποτελούν πλανητικά συστήματα και ότι στο σύμπαν υπάρχει μία πληθώρα γαλαξιών, ενώ διατύπωσε επίσης την υπόθεση για την επιβράδυνση της περιστροφής της Γης από τις παλίρροιας.

Οι μετέπειτα δημοσιεύσεις του Κάντ εκτείνονται σε ποικίλα πεδία: ήθική, αισθητική, γνωσιοθεωρία, επιστημολογία, λογική. Ιδιαίτερα σημαντικό στη φιλοσοφική εξέλιξη ήταν το έργο του *Κριτική του Καθαρού*

Λόγου (1781). Εκεί έδωσε τις βάσεις για τη θεωρία της γνώσης, διατυπώνοντας τις θεμελιώδεις κατηγορίες και έννοιες, πάνω στις οποίες στηρίχθηκε η παραπέρα ανάπτυξη της γερμανικής κλασικής φιλοσοφίας (Φίχτε και Χέγκελ). Ωστόσο, ο άκαμπτος διαχωρισμός του των φαινομένων από τα πράγματα καθεαυτά και η διαβεβαίωσή του ότι η γνώση αγγίζει μόνο τα φαινόμενα έθετε έναν αυθαίρετο περιορισμό στις δυνατότητες του ανθρώπινου νου, τον οποίο θά ήταν έργο της κατοπινής εξέλιξης να άρει.

Θά ήταν, ωστόσο, λαθεμένο να θεωρηθεί ότι η φιλο-

σοφία του Κάντ εξαντλείται στην άγνωστιμιστική διάσταση που παρέλαβαν αργότερα τα διάφορα θετικιστικά και ιδεαλιστικά ρεύματα. Στην πραγματικότητα, τα έργα της μέσης περιόδου του είχαν περισσότερο χαρακτηριστή προπαρασκευής για το *Opus Postumum* (1804 - *Μεταθανάτιο Έργο*, αποκλήθηκε έτσι γιατί δημοσιεύθηκε πολλές δεκαετίες μετά τον θάνατο του στοχαστή), που ο ίδιος ο Κάντ αποκάλυψε «κύριο έργο» του και άκρογωνιαίο λίθο του φιλοσοφικού συστήματός του.

Στό συγκεκριμένο έργο, που τον άπασχόλησε τουλάχιστον την τελευταία δεκαετία της ζωής του, ο Κάντ επιστρέφει στα ζητήματα της φιλοσοφίας της φύσης, που τον είχαν άπασχολήσει έντονα και σε προηγούμενα στάδια. Και κάνοντάς το αυτό όχι μόνον ξεπερνά σε μεγάλο βαθμό τα σχολαστικά στοιχεία του που οικειοποιήθηκε αργότερα ο νεο-καντιανισμός, αλλά προκαταλαμβάνει, με μία άφηρημένη μορφή, πολλές από τις νέες ιδέες με τις οποίες συνδέθηκε η επανάσταση στις φυσικές επιστήμες του 20ού αιώνα, ιδιαίτερα η θεωρία της σχετικότητας και η κοσμολογία της μεγάλης έκρηξης (Big Bang). Είναι κυρίως αυτή, ή όχι ιδιαίτερα προσεγμένη πλευρά της σκέψης του ή οποία θα μās άπασχολήσει στο άρθρο μας.

2. Μηχανική και δυναμική κοσμοαντίληψη

Η ουσία του *Opus Postumum* έγκειται στην καθιέρωση της δυναμικής κοσμοαντίληψης, της αντίληψης, δηλαδή, ότι η ύλη περιέχει ή ίδια τό σύνολο των ιδιοτήτων που ευθύνονται για την κίνηση, τον δυναμισμό και την ποικιλία των φαινομένων του κόσμου μας. Αυτό τό αντιπαραθέτει με όξυτητα σε προηγούμενα έργα του, όπως τά *Προλεγόμενα σε κάθε Μελλοντική Μεταφυσική* (1783) και *Μεταφυσικά Θεμέλια της Φυσικής Έπιστήμης* (1786).

Ειδικά στό τελευταίο έργο, ο Κάντ στέκει στό έδαφος της μηχανικής θεωρίας, της οποίας τά επακόλουθα αναπτύσσει γενικά με συνέπεια. Άν και εκεί, επίσης, εισάγει μερικά δυναμικά στοιχεία, συνολικά προχωρά από την αντίθετη υπόθεση, της ύλης ως ενός παθητικού υποστρώματος, τό οποίο ενεργοποιείται από δυνάμεις και ώθήσεις έξωτερικές. Έτσι θά πεί μόν: «Η ύλη είναι τό κινητό στό βαθμό που είναι κάτι που έχει κινητήρια δύναμη» («Μεταφυσικά θεμέλια της Φυσικής Έπιστήμης», στό *Philosophy of Material Nature*, Ίνδιανάπολις 1985, σελ. 95). Άλλά θά σπεύσει άλλου να προσθέσει: «Όλη ή ύλη σάν τέτοια είναι χωρίς ζωή. Η πρόταση της αδράνειας λείει αυτό... Η δυνατότητα της φυσικής επιστήμης στηρίζεται στό νόμο της αδράνειας... Τό αντίθετο αυτού, και συνεπώς ο θάνατος κάθε φυσικής επιστήμης, θά ήταν ο ύλοξωισμός» (στό ίδιο, σελ. 106).

Πρόκειται για την πεμπουσία της μηχανικής θεωρίας, την οποία τελειοποίησε αργότερα ο Λαπλάς, ότι ή δύναμη είναι πάντα έξωτερική στην ύλη. Και όσο και αν ο Λαπλάς θά δήλωνε, άπαντώντας στην ερώ-

τηση του Ναπολέοντα «Πού είναι ο Θεός στό σύστημά σου;» ότι «δέν χρειάζομαι αυτή την έννοια», ή συγκεκριμένη αντίληψη καθιστά αναγκαία την παραδοχή του Θεού: πραγματικά, αν ή ύλη είναι νεκρή, χρειάζεται όπωσδήποτε ή παρέμβαση μιάς ανώτερης, έξωτερικής αρχής, είτε στιγμιαία δίνοντας την «πρώτη ώθηση», είτε διαρκώς, για να την κινήσει, και αυτή ή έξωτερική αρχή είναι ο Θεός.

Η άποδοχή της αντίθετης άφετηρίας για τό σύμφυτο δυναμισμό της ύλης άποτελεί μιά ριζική πρόοδο, που δέν πρέπει να άποδοθεί άσφαλώς μόνο στον Κάντ. Στις προγενέστερες φιλοσοφίες του Ντεκάρτ, και άκόμη περισσότερο του Σπινόζα και του Λάιμπνιτς, ή ίδια αρχή είχε εκφραστεί ξεκάθαρα, ως αναγκαίο άποτέλεσμα του στοχασμού πάνω στα πολυποίκιλα υλικά φαινόμενα. Οι τελευταίοι στοχαστές είχαν διατυπώσει άλλωστε αρκετές από τις ιδέες του *Opus Postumum*, όπως ή άνυπαρξία του κενού χώρου. Στόν Κάντ, ωστόσο, θά βρούμε την πιο κατηγορηματική, ισχυρή έκφραση της δυναμικής αντίληψης, την οποία εφαρμόζει επλρόσθετα συστηματικά σε όλα τά μερικά επίπεδα της φύσης.

«Όλη ή ύλη», θά πεί, «θεωρημένη από κοινού με τις κινητήριες δυνάμεις της, σχηματίζει ένα σύστημα. Τά πολύπτυχα μέρη του τά θεωρώ, από τή μιά μεριά, μερικά: την ίδια ύλη, ωστόσο, τή θεωρώ από την άλλη μεριά, ως ένα άπόλυτο (συνεχές), ως κάτι που δέν ανήκει σε ένα ευρύτερο όλο» (*Opus Postumum*, Λονδίνο 1993, σελ. 52).

Άκόμη: «Η βάση όλων των δυνατών αντιλήψεων των κινητήριων δυνάμεων της ύλης στό χώρο και τό χρόνο είναι ή έννοια ενός στοιχειώδους υλικού, κατανεμημένου παντού στον κοσμικό χώρο, που έλκει και άπωθεί μόνο τά δικά του μέρη και που είναι συνεχώς έσωτερικά αυτοκινητούμενο... Η δυναμική αρχή της κίνησης δέν μπορεί να είναι άποτελεσματική με κανέναν άλλο τρόπο παρά σάν ένα αξίωμα μιάς ύλης μέσα στό χώρο και τό χρόνο, που κινεί και κινείται χωρίς αρχή και τέλος» (στό ίδιο, σελ. 72, 75).

Η ένότητα της ύλης και της δύναμης γίνεται έτσι άποδεκτή ως ή αναγκαία και επαρκής βάση για την ακατάπαστη αναπαραγωγή της κίνησης. Ο Κάντ, παλεύοντας με τις ιδεαλιστικές ιδέες του, επαναλαμβάνει διαρκώς αυτή τή θέση, διευκρινίζοντας και εμπλουτίζοντάς τη με νέα στοιχεία. Τελικά, προσεγγίζει έτσι τή σύγχρονη, θεμελιώδη για φυσικές επιστήμες του 20ού αιώνα, αντίληψη, ότι κάθε υλικό διαθέτει μιά ένδογενή στοιχειακή κίνηση, συνδεμένη με την ατομική δομή του. Φτάνει δέ να άμφισβητεί την κυρίαρχη τότε ιδέα για την κίνηση ως ιδιότητα μόνο κάποιων ειδικών, επινομένων ουσιών, όπως τό καλορικό (ο υποτιθέμενος φορέας των θερμικών επιδράσεων) και ο αϊθέρας:

«Άν υποθέσει κανείς μιά άφετηρικά ελαστική ύλη, θά πρέπει να είναι έτσι χωρίς τό καλορικό...

«Η, διαφορετικά, τό τελευταίο θά πρέπει νά είναι ένα από τά όνόματα γιά ένα ύλικό πού διαπερνά καθολικά όλα τά σώματα: ένα ύλικό πού σέ μιά περίπτωση θά αποκαλούνταν καλορικό, αλλά όταν αναπαρίσταται σύμφωνα μέ μιάν άλλη ποιότητα φωτεινό ύλικό - και στίς δυό περιπτώσεις αϊθέρας... Υπάρχει άραγε ένα ειδικό καλορικό ή θερμότητα είναι απλά ή έσωτερική δόνηση όλης τής ύλης στόν κοσμικό χώρο;» (σελ. 33, 20).

3. Χώρος, χρόνος και κοσμική εξέλιξη

«Αν ο Κάντ είχε περιοριστεί στην άναγνώριση του σύμφυτου δυναμιμοῦ τής ύλης, δέν θά μπορούσε νά αξιώνει μιά ξεχωριστή πρωτοτυπία. Ασφαλώς ή έννοια τών δυνάμεων τής φύσης είναι κεντρική στή σύγχρονη κοσμολογία, αλλά τότε θά είχε επαναλάβει απλά μέ καλύτερο τρόπο τά προαισθήματα τών διαλεκτικῶν πρόδρόμων του. Η καθοριστική συμβολή του, ώστόσο, είναι ότι προχωρά πολύ παραπέρα, στην άνάπτυξη μιάς ευρύτερης προβληματικής γιά τή φυσική εξέλιξη. Προεκτείνοντας τίς αντίστοιχες ιδέες του Σπινόζα και του Λάμπνιτς και διορθώνοντας τίς πρώιμες αντίθετες απόψεις άκόμη και τών διαλεκτικῶν γάλλων έγκυκλοπαιδιστῶν όπως ο Ντιντερό, ο Κάντ προτάσσει μιά αντίληψη τής φύσης ως εύρισκόμενης συνεχώς «επί τό έργον». Και έδώ ακριβώς προκαταλαμβάνει θεμελιώδεις ιδέες τής σχετικότητας και τής κοσμολογίας τής μεγάλης έκρηξης.

«Ένα σημαντικό προκαταρκτικό βήμα του Κάντ σέ αυτή τή συνάρτηση είναι ή άνασκευή τών ιδεαλιστικῶν του αντίληψεων γιά τό χῶρο και τό χρόνο. Σέ πολλά σημεία αναφέρεται σέ αυτούς όχι ως a priori κατηγορίες του νοῦ (άποψη πού επανέρχεται πάντως σέ άλλα σημεία του έργου), αλλά ως μορφές ύπαρξης τής ύλης. «Ο χῶρος και ο χρόνος δέν είναι προσδοκίες τής αντίληψης, ως έννοιες τής κατανόησης, αλλά μορφές τών αντικειμένων πού εμφανίζονται... Ο χῶρος, ο χρόνος και ο όλόπλευρος καθορισμός (ύπαρξη) τών αντικειμένων στό χῶρο και τό χρόνο - ή άρχή τής δυνατότητας τής έμπειρίας» (σελ. 164).

Ξεκινώντας από έδώ, ο Κάντ προσεγγίζει τήν κεντρική ιδέα τής σχετικότητας γιά τήν ένότητα του χῶρου και του χρόνου, τήν έννοια του χωροχρονικού συνεχούς. «Η μαθηματική ένότητα του χῶρου και του χρόνου... πού πρέπει νά θεωροῦνται όχι μερικά (sparsim) αλλά σάν ένωμένοι σέ ένα όλο (coniunctim)», θά πει, «θεμελιώνει τήν έννοια ενός στοιχειώδους συστήματος τών κινητήριων δυνάμεων τής ύλης» (σελ. 53). Πρόκειται γιά μιά θεμελιώδη διατύπωση, πού προκαταλαμβάνει γιά 100 χρόνια τόν πυρήνα τής θεωρίας του Άϊνστάιν.

Επιστρέφοντας στά ζητήματα τής κοσμολογίας, εξέταζει πλέον όχι μόνο τό ήλιακό σύστημα αλλά τό σύμπαν ως όλο. Έδώ υποστηρίζει και έπεξεργάζεται

στοιχειωδώς τό μοντέλο του παλμικού σύμπαντος πού άποτελεί μιά από τίς θεμελιώδεις έκδοχές τής μεγάλης έκρηξης. Έτσι θεωρεί ότι ή εξέλιξη του σύμπαντος καθορίζεται από δυό βασικές δυνάμεις τής ύλης, μιά έλκτική και μιά άπωθητική, περνώντας από φάσεις διαστολής και συστολής, άνάλογα μέ τήν προσωρινή κυριαρχία τής καθεμιάς τους. Διατυπώνει μάλιστα ρητά τήν κεντρική στή μεγάλη έκρηξη υπόθεση τής συγκέντρωσης όλης τής ύλης σέ ένα σημείο.

«Όλη ή ύλη, ώστόσο, είναι άρχικά συνδεμένη σέ ένα όλο τής παγκόσμιας έλξης μέσω τής καθολικής βαρύτητας... Μιά τέτοια συμπίεση πρέπει... νά είναι ταλαντευόμενη, έπειδή τό πρώτο άποτέλεσμα αυτής τής έλξης στην άρχή όλων τών πραγμάτων πρέπει νά είναι ή συμπίεση όλων τών μερών της πρὸς κάποιο κεντρικό σημείο, μέ επακόλουθη επέκταση, και ή όποία, έξαιτίας τής ελαστικότητας, πρέπει συνεχώς νά έχει τεθεί σέ συνεχή και διαρκή ταλάντωση. Τό δευτερευόν ύλικό πού κατανέμεται στόν αϊθέρα είναι έτσι άναγκαίο νά ένωθει σέ σώματα σέ όρισμένα σημεία γιά νά σχηματίσει τά κοσμικά σώματα» (σελ. 12).

Ο Κάντ άναγνωρίζει τελικά ένα παλμικό μοντέλο τής ύλης, άνάλογο μέ αυτό τής θεωρίας χορδῶν:

«Όλη ή ύλη πρέπει νά έχει άπωθητικές δυνάμεις, άφου διαφορετικά δέν θά γέμιζε τό χῶρο: αλλά ή έλκτική δύναμη πρέπει επίσης νά τής άποδοθεί, άφου διαφορετικά θά διασκορπιζόταν στην άπειρία του χῶρου - και στίς δυό περιπτώσεις ο χῶρος θά ήταν κενός. Συνακόλουθα, μπορεί κανείς νά σκεφτεί τέτοιες έναλλασσόμενες ώθήσεις και άπωθήσεις σάν νά ύπάρχουν από τήν άρχή του κόσμου, σάν μιά τρεμώδη (ταλαντευόμενη, δονητική) κίνηση τής ύλης πού γεμίζει όλο τό σύμπαν, περιλαμβάνει έντός της όλα τά σώματα, και είναι ταυτόχρονα ελαστική και έλκτική πρὸς τόν έαυτό της. Αυτοί οι παλμοί άποτελοῦν μιά ζωντανή δύναμη και ποτέ δέν επιτρέπουν νά εμφανιστεί ή νεκρή δύναμη» (σελ. 25).

Έξαιρετικά ένδιαφέρον είναι εξάλλου ότι σέ πολλά σημεία προκαταλαμβάνει τή θεμελιώδη γιά τή σύγχρονη φυσική έννοια τής ένοποίησης τών φυσικῶν δυνάμεων, τής άναγωγής δηλαδή τών φαινομενικά πολλῶν και ασύνδετων μορφῶν σέ λίγες θεμελιώδεις. Πρόκειται γιά μιά ιδέα πού είχε διατυπώσει ήδη στά *Μεταφυσικά Θεμέλια*: «Όλη ή φυσική φιλοσοφία συνίσταται στην άναγωγή δεδομένων δυνάμεων φαινομενικά διαφορετικῶν σέ ένα μικρότερο αριθμό δυνάμεων... έπαρκῶν γιά τήν εξήγηση τών δράσεων τών προηγούμενων. Αλλά αυτή ή άναγωγή συνεχίζεται μόνο ως τίς θεμελιώδεις δυνάμεις, πέρα από τίς όποιες ή λογική μας δέν μπορεί νά προχωρήσει» (*Philosophy of Material Nature*, σελ. 93).

Επεκτείνοντας αυτή την προβληματική, διακρίνει στο *Opus Postumum* τελικά δυο δυνάμεις, μία έλκτική και μία άπωθητική, που όμως σε ένα βαθύτερο επίπεδο δεν αποτελούν παρά όψεις μιάς και της αυτής δύναμης: «Όλες οι πρωταρχικές κινητήριες δυνάμεις της ύλης είναι δυναμικές, οι μηχανικές είναι παράγωγες... Συνδεμένες μαζί στο παγκόσμιο σύστημα... είναι ταυτόχρονα έλξη και άπωση» (σελ. 55).

Χωρίς να περιορίζεται στη διατύπωση της εξέλικτης αντίληψης για τη φύση ως όλο, ο Κάντ την εξειδικεύει επίσης σε έπιμέρους επίπεδα όπως η βιόσφαιρα. Έδώ πλησιάζει τις επαναστατικές ιδέες της εξέλιξης που θα διατύπωνε πολλές δεκαετίες μετά ο Δαρβίνος. Ακόμη κι αν παρόμοιες ιδέες μπορεί να βρεθούν σε κείμενα του Ντιντερό και άλλων Διαφωτιστών, ενώ η έννοια του ζώου ως φυσικής μηχανής ανάγεται στον Σπινόζα και τον Λάμπνιτς, ο Κάντ τους δίνει κι εδώ μία πολύ πιο πλατιά, ολοκληρωμένη έκφραση. Είναι δε εξαιρετικά ενδιαφέρον ότι, σε αντίθεση με το *Natura non facit saltus* του Δαρβίνου, που αποτελεί γενικά και τη δική του θεμελιώδη προκατάληψη, αποδέχεται εδώ την έννοια των βιολογικών επαναστάσεων, μέσω των οποίων έπέρχεται απότομα η ανανέωση των ειδών:

«Τά οργανικά σώματα», δηλώνει, «είναι έτσι φυσικές μηχανές», ενώ «καμιά μορφή δεν εξαφανίζεται χωρίς να έχει δώσει γένεση σε άλλες καλύτερες... Μέ την ίδια αρχή, η ανάδυση του οργανισμού της ύλης και η οργάνωσή του σε ένα σύστημα για τις ανάγκες των διαφορετικών ειδών γίνεται δυνατή, εκτεινόμενη από τό φυτικό βασίλειο στο ζωικό βασίλειο... Αν η υδρογείος (όντας αρχικά διαλυμένη στο χάος, αλλά τώρα οργανωμένη και αναγεννούμενη) έπρόκειτο να έπιφέρει, με επαναστάσεις της γής, διαφορετικά οργανωμένα πλάσματα, τά οποία με τη σειρά τους έδωσαν γένεση σε άλλα μετά την καταστροφή τους, η οργανική φύση θα μπορούσε να συλληφθεί με όρους μιάς διαδοχής από διαφορετικές παγκόσμιες εποχές ... Τό πόσες τέτοιες επαναστάσεις (περιλαμβάνοντας, ασφαλώς, πολλά αρχαία οργανικά όντα, που δεν ζούν πιά στην επιφάνεια της γής) προηγήθηκαν της ύπαρξης του ανθρώπου... είναι κρυμμένο από τό έρευνητικό βλέμμα μας» (σελ. 65-7).

4. Ο Κάντ, η διαλεκτική και η θεολογία

Η προσεκτική ανάγνωση του *Opus Postumum* δείχνει ότι ο Κάντ όχι μόνο υπερέβηκε εκεί σε μεγάλο βαθμό τους ιδεαλιστικούς περιορισμούς της σκέψης του, προβαίνοντας σε ύλιστικές διατυπώσεις για τη φύση, τό χώρο και τό χρόνο, αλλά και αξιοποίησε τό διαλεκτικό υπόβαθρό της ώστε να προκαταλάβει θεμελιώδεις έννοιες της επανάστασης στις φυσικές επιστήμες, που

θα γίνονταν κτήμα της ανθρωπότητας έναν ολόκληρο αιώνα μετά. Τό πρώτο περιστατικό έξηγει γιατί τό συγκεκριμένο έργο αντιμετώπιστηκε από τους σχολαστικούς έρμηνευτές του Κάντ με καχυποψία και χρειάστηκε να περάσουν πολλές δεκαετίες ώσπου να δημοσιευθεί τελικά τό 1884. Τό δεύτερο τεκμηριώνει την πραγματική αξίωση του Κάντ στην αιωνιότητα. Επιδεικνύει δε ακόμη ότι η σύγχρονη εξέλιξη των ιδεών για τη φύση, με όλη τη συναρπαστική πρωτοτυπία της, δεν είναι αυθαίρετη ή παράδοξη, αλλά μάλλον η κατεύθυνση στην όποια συνέκλιναν όλα τά μεγάλα φιλοσοφικά πνεύματα της ανθρωπότητας.

Όποσδήποτε, η προσέγγιση του Κάντ στο *Opus Postumum* είναι στην ουσία αθεϊστική. Ακόμη και αν δεν συνάγει ο ίδιος άμεσα αυτό τό συμπέρασμα, προκύπτει άδίαστα από τη διαρκώς επαναλαμβανόμενη παραδοχή του ότι η ύλη και η κίνηση συναπαρτίζουν ένα αυτόδύναμο όλο, από τό όποιο δεν υπάρχει κάτι ευρύτερο. Η θεολογία αντίθετα στηριζόταν πάντα στην υπόθεση ενός ευρύτερου, του Θεού, παράγωγο του όποιου θεωρείται η φύση.

Μέ αυτή την έννοια ο Κάντ προκαταλαμβάνει τον κύκλο που από τό διαλεκτικό ιδεαλισμό οδηγεί στον ύλισμό, έναν κύκλο που αναπαρήγαγε αργότερα ο Φίχτε και οι κλασικοί του μαρξισμού άνιχνευσαν στην πληρέστερή του μορφή στον Χέγκελ. Η ύλιστική στροφή του δεν είναι έτσι τυχαία, αλλά έκφραση και επαγόμενο των πιο προωθητικών διαλεκτικών στοιχείων της σκέψης του, ιδιαίτερα της αναγνώρισης της θεμελιώδους αντιφατικότητας της ύπαρξης, ξεκάθαρα εκφρασμένης περισσότερο στη *Λογική* του.

Από κεί και πέρα, τά προβλήματα της θέσης του συνδέονται με την αδυναμία ολοκλήρωσης της διαλεκτικής προβληματικής: από τη μιά, η έπιμονή σε μία θεμελιώδη, άδιατάρακτη συνέχεια του πραγματικού, από την άλλη, η έξισου μονόπλευρη αντιπαράθεση των επιπέδων. Στη θεώρησή του της φύσης αυτό εκφράζεται με την άκαμπτη έπιμονή ότι η ατομική υπόθεση αντιφάσκει προς την υπόθεση της συνέχειας, τον αποκλεισμό της άλματικής μετάβασης και την ανακάλυψη δήθεν άλλων αντινομιών για την εξέγηση των όποιων μόνο η εξέλιξη δεν έπαρκει, όπως τό πέρασμα από την άνόργανη στην οργανική ύλη.

Πρόκειται για θέσεις που επανέρχονται συχνά στο *Opus Postumum*. Θα μπορούσε εύλογα να πούμε, λοιπόν, ότι ο Κάντ προδιέγραψε φιλοσοφικά την επανάσταση της θεωρίας της σχετικότητας και των κοσμολογικών μοντέλων που βασίζονται σε αυτή. Άπέτυχε όμως στο φιλοσοφικό επίπεδο, όπως έμελλε να αποτύχει αργότερα και ο ίδιος ο Άϊνστάιν στο επιστημονικό, στο πέρασμα από τό μοντέλο της σχετικότητας, όπου ήγεμονεύει η συνέχεια, στην κβαντική θεώρηση, όπου ή προτεραιότητα αποδίδεται στο άσυνεχές.

Έκει όπου εκδηλώνεται αυτή η άποτυχία, ο Κάντ σπεύδει να άποκαταστήσει την υπόθεση του Θεού, ως μόνη εξέγηση στο υποθετικό άνεξήγητο, που δεν είναι

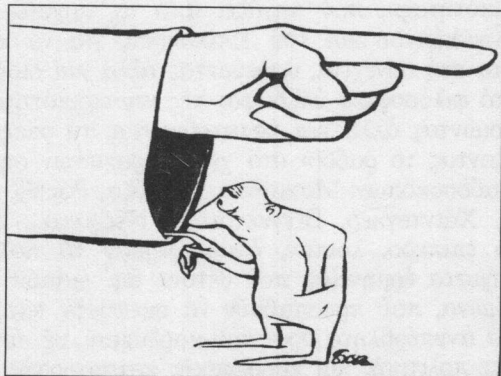

πραγματικό μά όφείλεται τελικά στη δική του στρεβλή τοποθέτηση των ζητημάτων. Έδώ ακριβώς, όμως, ή επιχειρηματολογία του αποδεικνύεται τελείως αδύναμη να θεμελιώσει την αναγκαιότητα της θεολογικής υπόθεσης. Έτσι, στο τελευταίο μέρος του έργου, πού αφιερώνεται σε μία ανάλυση της έννοιας του Θεού, υποχρεώνεται να παραδεχτεί ότι «ο Θεός δέν είναι ο δημιουργός του κόσμου» (σελ. 212) και ότι «ή έννοια του Θεού είναι καθαρά άρνητική» (σελ. 215), περιορίζοντας τή σημασία της σε μία έγγυση των ήθικων καθόντων όπως ή περίφημη «κατηγορική προσταγή» του.

Ειρημιστής και δημοκράτης, αλλά συμβιβαστικός από τή φύση του, ο Κάντ διαισθανόταν τις καταστροφικές δυνάμεις πού είχε θέσει σε κίνηση ο καπιταλισμός και τήν άπειλή πού αντιπροσώπευαν για τις τύχες της ανθρωπότητας. Νόμιζε, ωστόσο, ότι μπορούσε να απομακρύνει τους ιστορικούς κινδύνους απλά συσκοτίζοντας και έξορκίζοντας τους με ήθικες προτροπές. Αυτό τό νόημα είχε ή διαβεβαίωσή του ότι «ο Θεός άποκαλύπτεται... στην κατηγορική προσταγή» (σελ. 252).

Σέ πείσμα της ήθικης θεώρησης του Κάντ, τά ιστορικά άδιέξοδα δέν αντιμετώπιζονται με προσταγές και εύχολόγια. Μόνο ή ιστορική πράξη μπορεί να δγάλει από αυτά, όπως έδειξαν ήδη, όσο μπορούσε να δειχτεί στο έδαφος της προοδευτικής άστικης φιλοσοφίας, ο Φίχτε και ο Χέγκελ.

Σέ αυτή τήν κατεύθυνση, με τήν τολμηρή σύλληψη του της αυτόαρκειας και αυτό-εξέλιξης της φύσης, ο Κάντ προετοίμασε τους όρους, πηγαίνοντας στη φυσική φιλοσοφία του πολύ μπροστά από τήν εποχή του. Δικαιολογημένα, λοιπόν, ο Στ. Χόκινγκ, ο θεμελιωτής της σύγχρονης κοσμολογίας, αναφερόμενος στα φιλοσοφικά προβλήματα της, κάνει λόγο για τή «μεγάλη παράδοση της φιλοσοφίας, από τον Άριστοτέλη ως τον Κάντ» (Τό Χρονικό του Χρόνου, έκδ. Κάτοπτρο, σελ. 254), αντιπαραθέτοντάς τη σε εκπροσώπους σύγχρονων ρευμάτων όπως ο Βιντγκενστάιν. Σέ αυτή τήν τιμητική αναγνώριση εκφράζεται άσυνείδητα ή ιστορική συνέχεια της διαλεκτικής και φυσικο-επιστημονικής σκέψης. ■

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Η έξη τής ανάγνωσης

Η πρόσφατη πρωτοβουλία του ΕΚΕΒΙ για τή δημιουργία «λεσχών ανάγνωσης» μοιάζει να είναι καλοδεχούμενη και άποτελεσματική. Σέ όλη τήν Ελλάδα, συγγραφείς και αναγνώστες σπεύδουν να πλαισιώσουν τό νέο έγχείρημα, έγκαταλείποντας τό μοναχικό «θέατρο της πολυθρόνας» για να συναντηθούν με κείμενα και με αναγνώσεις, σε άλλα περιβάλλοντα: σε βιβλιοθήκες, σε βιβλιοπωλεία, σε σαλόνια, σε στέκια και σε καφενεΐα. «Μέ τις Λέσχες Ανάγνωσης», διαβάζουμε στην ιστοσελίδα του ΕΚΕΒΙ, «τό Έθνικό Κέντρο Βιβλίου (ΕΚΕΒΙ) προωθεί μία από τις σημαντικότερες καμπάνιες για τή διάδοση της ανάγνωσης, ίσως τή μεγαλύτερη πού έχει ποτέ διοργανωθεί στην Ελλάδα. Στόχος μας είναι ή ενθάρρυνση της ανάγνωσης. Τό ΕΚΕΒΙ πιστεύει ότι με τήν καμπάνια αυτή θά συμβάλει στο να φέρει τό βιβλίο πιό κοντά στον πολίτη και ότι θά δημιουργήσει ένα νέο φυτώριο αναγνωστών. Τό ΕΚΕΒΙ φιλοδοξεί επίσης να δημιουργήσει γύρω από τό βιβλίο και τήν ανάγνωση του έναν χώρο συνάντησης, μία ανθρώπινη στιγμή μέσα στην πολυτάραχη καθημερινότητά μας». Η σύλληψη της ιδέας μένει να δοκιμασθεί στην πράξη, αλλά μπορούμε, ωστόσο, να θέσουμε ένα πρώιμο έρώτημα. Αν συμφωνήσουμε ότι ή ανάγνωση δέν εξαντλείται σε μία θεραπευτική άγωγή αναβάθμισης της κοινωνικότητας (κάτι τέτοιο νομίζω υπονοεί ή μελοδραματική φράση «μία ανθρώπινη στιγμή μέσα στην πολυτάραχη καθημερινότητά μας»), τότε θά πρέπει ίσως να αναρωτηθούμε για τον σκοπό, τον στόχο και τήν έννοια της «διάδοσης της ανάγνωσης». Αντί άλλων σχολίων, αρκοῦμαι να παραθέσω ένα παλαιότερο κείμενο: «As τό όμολογήσωμεν με παρηγοία. Άνάγκη να έξαφθῆ και να γενικευθῆ παρ' ήμῖν ή όρεξις προς ανάγνωσιν», έγραφε τό 1885, ο έμπνευστής του Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Δημήτριος Βικέλας. «Απαιτείται να λάβωμεν πάντες τήν έξιν του ν' αναγιγνώσκωμεν παρεκτός των έφημερίδων, βιβλία χρησιμα και καλά. Διά να λάβωμεν όμως τήν σωτήριον ταύτην έξιν, προαπαιτείται ή ύπαρξις ύλης προς ανάγνωσιν άφθόνου, κινούσης και ικανοποιούσης τήν περιέργειαν. [...] Η άπόκτησις του αγαθού τούτου θά είναι ή κορωνίς της επεκτεινόμενης και βελτιούμενης δημοσίας ήμων εκπαιδύσεως».

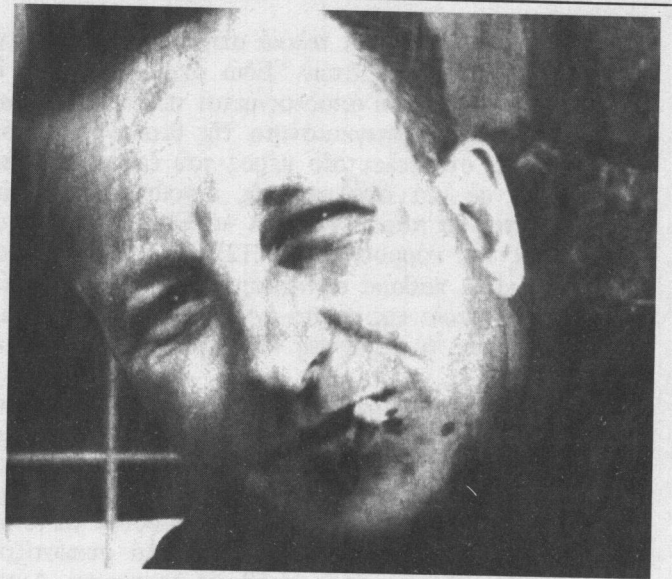
Γιάννης Παπαθεοδώρου

ΤΑ ΚΑΝΑΛΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΦΥΡΕΣ ΤΟΥ ΑΛΤΟΥΣΕΡΙΣΜΟΥ

του Γιώργου Φουρτούνη

Ενα από τα πιο συγκινητικά στοιχεία της Βενετίας είναι το πείσμα και η αποκοτιά της: ὅλος αὐτός ὁ ἀπίστευτος πλοῦτος, ἴσως ἡ πιο σημαντική πόλη γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς Εὐρώπης, θεμελιώνεται στὸ κατ' ἔξοχὴν στοιχείο τῆς ἀστάθειας καὶ τῆς διάθρωσης, στὴ θάλασσα, πού τὴ διαπερνᾷ καὶ τὴ διαποτίζει. Κάτω ἀπὸ τὴ «γαληνοτάτη» ἐπιφάνειά της, σοβεῖ ἀνεπαίσθητα ἡ πιο ἄγρια βία. Εἰρωνεία ἢ ὄχι, ἡ ἴδια αὐτὴ θάλασσα, πού πάνω της ἡ πόλη κυριάρχησε ἐπὶ αἰῶνες καὶ στήριξε τὴν ἰσχὺ τῆς, τὴν κατατρῶει σιωπηλά ἀλλὰ καὶ ἀδυσώπητα. Ἡ «θαλασσοκράτειρα» ἐγγράφει ἔτσι ἀνεκαθεν, ὡς καταστατικό ὄρο τῆς ὑπαρξῆς της, τὴν ἀντίστασή της στὴν ἴδια τὴ συνθήκη τῆς ζωῆς καὶ τῆς δυνάμεις της. Τί καλύτερο παράδειγμα, λοιπόν, γιὰ μιὰ ἀπὸ τίς ἐμμονές τῆς ἀλτουσεριανῆς σκέψης, τὸ σπινοζικό *copatus* κάθε ἱστορικῆς ὑπαρξῆς, πάντοτε ἐνικῆς καὶ μοναδικῆς, γεννημένης ἀπὸ μιὰ ἀπρόβλεπτη καὶ ἀνεπανάληπτη συνάντηση –καὶ «θεμελιωμένης σέ μιὰ ἄδυσοσο».

Εἶναι καὶ αὐτός ἓνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς συμβολισμοὺς πού μπορεῖ νὰ διαβλέψει κανεὶς στὴν ἰδέα νὰ διεξαχθεῖ στὴ Βενετία, γιὰ δευτέρη συνεχόμενη φορὰ, στίς 9, 10 καὶ 11 Νοεμβρίου, ἓνα διεθνές συνέδριο γιὰ τὸν Λουὶ Ἀλτουσέρ, γιὰ τὴ σκέψη του, τὴν κληρονομία του καὶ τὴν ἐπικαιρότητά του –αὐτοῦ πού κάποτε τὸν εἶχαν πεῖ «dead as a dog». Ὁργανωμένο ἀπὸ τὸ Τμῆμα Ἱστορικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ca' Foscari, καὶ μέ τίτλο «Rileggere *Il Capitale*: La lezione di Louis Althusser» (Ξαναδιαβάζοντας *Τὸ Κεφάλαιο*: τὸ μάθημα τοῦ Λουὶ Ἀλτουσέρ), τὸ συνέδριο ἀντλήσε τοὺς λόγους ὑπαρξῆς του, πρῶτον, ἀπὸ τὴν κυκλοφορία στὰ ἰταλικά τῆς ὀλοκληρωμένης ἐκδοσης τοῦ *Νὰ διαβάσουμε τὸ Κεφάλαιο*, μέ τίς συμβολές ὅλων ὅσοι εἶχαν ἐμπλακεῖ σέ ἐκεῖνο τὸ καθοριστικὸ συλλογικὸ ἐγχείρημα (ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὰ ἰταλικά εἶναι ἡ τρίτη μόλις γλῶσσα στὴν ὁποία ἐπιχειρεῖται καὶ ὀλοκληρώνεται μιὰ τέτοια ἐκδοτικὴ περιπέτεια, μετὰ τὰ γαλλι-

κά καὶ τὰ ἑλληνικά) καὶ, δεύτερον, ἀπὸ τὴν αἴσθησι ὅτι, κοντὰ δεκαπέντε χρόνια κιόλας ἀπὸ τότε πού ἀρχισαν νὰ δημοσιεύονται τὰ κατάλοιπα τοῦ συγγραφέα, ἔχει συμπληρωθεῖ ἓνας πρῶτος κύκλος ἀνάγνωσης τῶν κειμένων καὶ ἔχουμε μιὰ πρώτη εἰκόνα τῆς ὑστερῆς ἀλτουσεριανῆς περιόδου, ἔτσι ὥστε κάποιες ἀποτιμήσεις νὰ εἶναι πλέον λιγότερο παρακινδυνευμένες.

Καὶ πράγματι, τὸ συνέδριο κινήθηκε ἀνάμεσα σέ αὐτὰ τὰ δύο κέντρα βάρους: ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ, τὸν ἐν πολλοῖς γνωστὸ Ἀλτουσέρ τῆς πρῶτης καὶ μέσης περιόδου καὶ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸν μέχρι πρότινος μυστικὸ Ἀλτουσέρ τῆς σκοτεινῆς δεκαετίας τοῦ '80, τὸν Ἀλτουσέρ τῆς βαθιᾶς κρίσης ἢ ἀκόμα καὶ τὸν «Ἀλτουσέρ μετὰ τὸν Ἀλτουσέρ», σύμφωνα μέ τὸν Φρανσουά Ματερόν, ἐκδότῃ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ πολιτικῶν καταλοίπων τοῦ συγγραφέα. Ἐνας βασικὸς ἄξονας προσανατολισμοῦ τῶν ἐργασιῶν του ὑπῆρξε, εἰδικότερα, ἡ διερεύνηση τῆς αἰνιγματικῆς, ἰδιαίτερα σαγηνευτικῆς ἀλλὰ ἰδιαζόντως τεταμένης καὶ ἀμφίροπης, προβληματικῆς τοῦ ὑστερου Ἀλτουσέρ γιὰ τὸν «ὑλισμὸ τοῦ ἀστάθμητου» ἢ τὸν «ὑλισμὸ τῆς συνάντησης», γιὰ τὸ ρεῦμα τοῦ αὐθεντικοῦ «ὑλισμοῦ τῆς ἐνδεχομενικότητας», πού πηγάζει ἀπὸ τίς ἀρχαῖες πηγές τοῦ Δημόκριτου καὶ τοῦ Ἐπίκουρου, γιὰ νὰ κυλήσει ὑπόγεια στὴ συνέχεια, ἀρδεύοντας ἀλλὰ καὶ διαβρώνοντας τὸ φιλοσοφικὸ ὑπέδαφος τῆς νεωτερικότητας, γονιμοποιώντας ἀλλὰ καὶ κατατρύχοντας τὴ σκέψη της, «λυγίζοντας τὸ ραβδί» στὰ χεῖρια ὀρισμένων σημαδιακῶν ραβδοσκοπῶν: Μακιαβέλι, Σπινόζα, Ρουσό, Μάρξ, Νίτσε, Χάιντεγκερ, Βίτγκενσταϊν, Ντεριντά... Σέ ἓνα πρῶτο ἐπίπεδο, λοιπόν, ἀναδείχθηκαν τὰ πολλαπλά προβλήματα ἐρμηνείας πού θέτουν ἀφ' ἐαυτῶν τοῦτα τὰ κείμενα, πού προσπαθοῦν νὰ σκεφθοῦν «μαρξιστικά» τὰ ἀνυπέρβλητα ὅρια τοῦ μαρξισμοῦ, σέ συνθήκες ἀκρῆς πολιτικῆς καὶ προσωπικῆς καταστροφῆς, γραμμένα σέ ἓνα πολὺ προσωπικὸ, ραψωδιακὸ καὶ γοητευτικὸ λογοτεχνικὸ ὕφος, χωρὶς κανένα σεβασμὸ στίς ἀ-

καδημαϊκές συμβάσεις και στην πειθαρχημένη χρήση των κειμενικών αναφορών —ένώ, παράλληλα, η διάχυτη σέ αυτά αίσθηση μιάς αντιπαράθεσης (άλλά και συμβίωσης) με την τρέλα προσλαμβάνεται ως άπειλή προς τη συνεκτικότητα μιάς «ορθολογικής» ανάγνωσης, ύπονομεύοντας ακόμα περισσότερο κάθε απόπειρα έρμηνείας.

Τά πράγματα βέβαια έγιναν πολύ πιο περίπλοκα, αλλά και γόνιμα, με την αναπόφευκτη συσχέτιση αυτής της ύστερης περιόδου του Άλτουσέρ με τά περισσότερο οικεία και μελετημένα κείμενα των δεκαετιών του '60 και του '70, που πολλαπλασίασε τά ερωτήματα, αλλά μαζί και τά έρμηνευτικά εργαλεία και τις εύκαιριες νέων αναγνώσεων. Αναμφισβήτητο σημείο σύγκλισης όσων βρέθηκαν και συζήτησαν στη Βενετία εκείνες τις μέρες ήταν ότι η ύστερη παραγωγή του Άλτουσέρ ήρθε να συμπληρώσει και να φωτίσει με νέες απόδλεπτες φωτοσκιάσεις την ήδη γνωστή και συγκλονιστική εικόνα μιάς αυθεντικής περιπέτειας σκέψης, που προσπάθησε να έπιληφθει ταυτόχρονα δύο επάλληλων κρίσεων: της κρίσης του ιστορικού κομμουνισμού και μαρξισμού, από την μιά πλευρά, και της προσωπικής ψυχικής κρίσης, από την άλλη. Ήδη από τον «Πρόλογο» του βιβλίου *Γιά τον Μάρξ*, ο Άλτουσέρ, προσπαθώντας να ξεορκίσει τη βασική συνθήκη ύπαρξης των μαρξιστών φιλοσόφων της γενιάς του («ήμασταν φιλόσοφοι χωρίς έργο»), προδιέγραφε την πορεία αυτής της περιπέτειας και περιέγραφε κάθε μελλοντική απότμήσή της. Τό παράδοξο της «περίπτωσης Άλτουσέρ», σύμπτωμα του όποιου υπήρξε τό συμβάν της Βενετίας, είναι ακριβώς αυτό: ένας από τους σημαντικότερους μαρξιστές φιλοσόφους του είκοστου αιώνα, και σίγουρα ο σπουδαιότερος του δεύτερου μισού του (πού τόσο αντιστέκεται στη σκέψη), ένα από τά πλέον άπαράκαμπτα όρόσημα κάθε μελλοντικής απόπειρας να αποκατασταθεί ο μαρξισμός ως κοινωνική δύναμη στη σκέψη και τη δράση, υπήρξε πράγματι ένας φιλόσοφος «χωρίς έργο».

Μόνο πού πρέπει να προσδιορίσουμε και να αξιολογήσουμε τούτη την έλλειψη. Είναι γνωστό ότι τό συγγραφικό corpus του Άλτουσέρ, ακόμα και αυτό πού δημοσιεύτηκε με δική του ευθύνη, άπαρτίζεται από κείμενα όχι μόνο περιορισμένα σέ έκταση και καταστατικά έγγεγραμμένα στην έκαστοτε συγκυρία («παρεμβάσεις» θά τά χαρακτηρίσει ο ίδιος), αλλά επίσης άνιασ και έτερόκλητα ως προς τη θεωρητική τους βαρύτητα και στοχοθεσία, πού δέν μοιάζουν να μπορούν να συντεθούν σέ ένα συνεκτικό, συστηματικά άνασυγκροτήσιμο «έργο». Κυρίως, όμως, ό,τι θά μπορούσε να θεωρηθεί ως «τό έργο» του Άλτουσέρ είναι στην ουσία ένα δυναμικό πεδίο εντάσεων, όπου διασταυρώνονται, συγκλίνουν ή αποκλίνουν, αλλά πάνω άπ' όλα άντιτίθενται και συγκρούονται, τάσεις και κατευθύνσεις σκέψης. Και αυτό όχι μόνο στη λεγόμενη διαχρο-

νική διάσταση: δέν έχουμε εδώ να κάνουμε μόνο με τό ζήτημα των περιόδων της αλτουσεριανής παραγωγής, πού σηματοδοτούν συχνά ριζικές τομές της προβληματικής του, με έντονη την τόσο γνωστή αυτοκριτική έγρηγορη μιάς σκέψης πού ήξερε να είναι πολύ καιρία, ουσιαστική και άμείλικτη έναντιον του ίδιου του έαυτού της από τις περισσότερες προσπάθειες πού θέλησαν κάποια στιγμή να την κατεδαφίσουν και να την άπορρίψουν (θά ήταν ιδιαίτερα κατατοπιστική μιά έμπεριστατωμένη ιστορία μισού αιώνα άπορριπτικών κριτικών του Άλτουσέρ, πολλές από τις όποιες θά έπρεπε να αναζητηθούν στην πλέον σκονισμένη άφάνεια). Όπως μās έχει έπισημάνει ο Έτιέν Μπαλιμπάρ, αυτή η προς έαυτόν ένταση της σκέψης του Άλτουσέρ άναπτύσσεται επίσης και στη συγχρονική διάσταση κάθε περιόδου, ακόμα και κάθε κειμένου, ένεχόμεν η στην ίδια τη δομή των βασικών, άκρως ιδιότυπων, έγγενως αυτοκριτικών, αλτουσερικών έννοιών.

Άλλά πάλι, τίποτε δέν θά ήταν πιο ξένο (μιά οιοει «έπιτελεστική αντίφαση») προς την αδιάλλακτα αντίτελεολογική σταθερά της σκέψης του Άλτουσέρ από την ιδέα ενός «έργου», σύτοιχου προς ένα άυτουρογό ύποκείμενο και τούς σκοπούς του. Και από την άλλη πλευρά, ακριβώς δυνάμει αυτής της άνυπαρξίας ενός «έργου του Άλτουσέρ», η αλτουσεριανή σκέψη έμπίπτει σέ μιά από τις πλέον γόνιμες κατηγορίες πού η ίδια παρήγαγε: είναι μιά «διαδικασία χωρίς ύποκείμενο και τέλος», και με τις δύο έννοιες της τελευταίας λέξης. Με άλλα λόγια, εάν τελικά κάτι έδειξε η τριήμερη συζήτηση της Βενετίας είναι ότι ο τελικός άπολογισμός αυτής της πολυσχιδούς προβληματικής, μονίμως σέ άμάχη με τον έαυτό της, αυτής της πολλαπλά άμφίρροπης έντασης, δέν συμποσούται σέ ένα τελικό «μηδενικό άθροισμα». Σέ αντίθεση προς ένα κλειστό και τελειωμένο σύστημα, προς την όλότητα ενός έργου πού θά παρέπεμπε στον δημιουργό του, ο Άλτουσέρ έξακολουθεί να άντιπροσωπεύει για μās ένα άνοιχτό, άτελές και άτελείωτο όλο, με τά άδιέξοδα και τις δυνατότητές του, τό όποιο έξακολουθεί να επιδέχεται, «στό κάτω της γραφής», ως επίλογο πού ξεκινά τη συζήτηση, την κατακλείδα του κεφαλαιώδους κειμένου του, «Γιά την ύλιστική διαλεκτική», γραμμένου τό μακρινό 1963: «όλα αυτά θά μπορούσαν, η θά έπρεπε, να άποτελέσουν εύκαιρία για καινούριες έρευνες». Τό συνέδριο της Βενετίας υπήρξε ακριβώς μιά έμπρακτη άνταπόκριση σέ αυτή την έπίκληση, έπιβεβαιώνοντας έτσι τη διαρκή δυναμική μιάς σύνθετης περιπέτειας σκέψης πού ακόμα συνεχίζεται.

Στό πλαίσιο αυτό, μιά πρώτη ευρεία προβληματοθεσία άφορούσε τη βασική έπιστημολογική συνιστώσα αυτού πού υπήρξε ο αλτουσερισμός στη δεκαετία του '60, με κεντρική θέση την έπιστημολογική τομή από την όποία άναδύθηκε ο μαρξισμός ως έπιστήμη του κοινωνικού και της ιστορίας, δηλαδή τη ριζική κριτική αυτών πού μιά έξελικτικιστική θεώρηση θά εκλάμβανε ως τις τρεις «πηγές» του: την πολιτική οικονο-

μία, τήν έγγελιανή φιλοσοφική παράδοση και τόν πρώιμο σοσιαλισμό. Πώς μπορούμε νά επανεκτιμήσουμε αυτήν τήν έπιστημολογία από τήν προοπτική του ύλισμου του αστάθμητου; Ο ύστερος Άλτουσέρ, κυρίως στό κείμενό του *Ο Μάρξ στά όριά του*, δίνει μία πρώτη υπόδειξη, έρμηνεύοντας τήν έπιστημολογική τομή του μαρξισμού ως μία πολύπλευρη συνάντηση, μία συνάντηση συναντήσεων, όπου δεσπόζει ή συνάντηση του Μάρξ και του Έγγκελς (πού είχαν ήδη συναντηθεί, ό καθένας μέ ό,τι θά αποκαλούσε αναδρομικά αργότερα «πρότερη φιλοσοφική συνείδησή» του, αλλά και μεταξύ τους...) μέ τό εργατικό και τό πρώιμο κομμουνιστικό κίνημα. Η πρώτη συνεδρία άφιερώθηκε πράγματι στή διατύπωση και διερεύνηση του συναφούς πλέγματος έρωτημάτων: πώς μπορούμε, υπό αυτό τό νέο πλαίσιο, νά σκεφθούμε τήν κριτική του ιστορικού μαρξισμού πρόσ τήν πολιτική οικονομία του καιρού του (Michele Cangiani), αλλά και τήν επικαιροποίησή της από σύγχρονες έρευνες και αντίπαραθέσεις πρόσ τά κυρίαρχα σήμερα οικονομολογικά ρεύματα (Γιάννης Μηλιός, Salvatore Iodice); Πώς μπορούμε νά έπιληφθούμε τήν έπιστημολογική άξίωση μιās όρθολογικής ιστορίας ως έπιστήμης (Alessandro Ceccarelli); Ποιά είναι ή σχέση τής άλτουσεριανής έπιστημολογίας, θεωρημένης πλέον υπό τή λογική τής αστάθμητης συνάντησης, άφ' ενός μέ τήν παράδοση τής γαλλικής «ιστορικής έπιστημολογίας» και, άφ' έτέρου, μέ τίς τρέχουσες εξελίξεις στήν κυρίαρχη άγγλο-άμερικανική «θεωρία έπιστήμης» (Andrea Cavazzini, Γιώργος Φουρτούνης);

Μιά δεύτερη κατηγορία έρωτημάτων, περισσότερο γενικών, άφορούσε τήν εικόνα πού μπορούμε νά αποκομίσουμε προσωρινά από τήν ευρύτερη έποπτεία του έγχειρήματος του Άλτουσέρ, πού παίρνει πλέον ύπ' όψιν της και τήν τελευταία περιόδό του. Σέ αυτά έπικεντρώθηκε ή δεύτερη συνεδρία, όπου βρήκαν τή θέση τους, μεταξύ άλλων, τοποθετήσεις πού είχαν ως αντικείμενο τήν πληρέστερη περιοδολόγηση τής σκέψης του Άλτουσέρ και μία πίο συνολική άποτίμηση του έγχειρήματός του (Gregory Elliot), τήν εκτίμηση τής δυνατής έπίπτωσης τής προβληματικής του ύστερου Άλτουσέρ στά τρέχοντα πολιτικά διακυβέματα (Fernanda Navarro), τή συσχέτιση μιās αντίληψης γιά τήν ιστορία βασισμένης στόν αστάθμητο ύλισμό μέ τόν «δομισμό» του πρώτου Άλτουσέρ (Claudio Nicrosini, Luca Pinzolo) κ.ά.

Η τρίτη συνεδρία κινήθηκε σέ μία σειρά έρωτημάτων σχετικά μέ τό άν και κατά πόσο τά τελευταία γραπτά του Άλτουσέρ τροποποιούν τήν αντίληψή μας γιά τίς σχέσεις τής άλτουσεριανής σκέψης μέ τούς δύο πόλους πού τήν καθόρισαν, τή φιλοσοφία και τήν πολιτική, καθώς και μέ τό δυναμικό πεδίο πού αυτοί όρίζουν και πού άπετέλεσε άνέκαθεν τόν όρίζοντά της. Έδώ άναπτύχθηκαν διακριτές συσχετίσεις του Άλτουσέρ μέ όρισμένα από τά πλέον έπίμονα σημεία άναφοράς του: μέ τόν Σπινόζα (Vittorio Morfino), τόν Μακιαβέλι (Filippo Del Lucchese), τόν Λένιν (Fabio Fro-

sini), τόν Μοντεσκιέ (Eric Mechoulan) και τόν Γκράμοσι (Peter Thomas). Άναλόγως, ή τελευταία συνεδρία διερεύνησε τή νέα εικόνα των πραγματικών ή έν δυνάμει έπιρροών και συγκλίσεων τής άλτουσεριανής φιλοσοφίας μέ άπαρακάμπτα σημεία άναφοράς τής σύγχρονης σκέψης, όπως ό Ντεριντά (Aldo Pardi) και ό Ντελέξ (Warren Montag), ή μέ άνοιχτά άκόμα ζητήματα, όπως τά έρωτήματα τής τέχνης (Aurelio Sainz), του ύποκειμένου (Yochi Ichida) ή τής ψυχανάλυσης (Bertrand Ogilvie).

Τέλος, τήν τελευταία ήμέρα, τό στρογγυλό τραπέζι (μέ τούς Έτιέν Μπαλιμπάρ, Τόνι Νέγκρι, Άλεξ Καλλίνικος, Υβ Ντυρού, Άγκουστο Ίλλουμινάτι και τή βασική διοργανώτρια του συνεδρίου, τή Μαρία Τουρτσέτο), πού είχε ως θέμα τόν ίδιο τόν τίτλο του συνεδρίου, κατέστησε γιά άλλη μία φορά έμφανές ότι ή άξεπέραστη δυσκολία ενός συναινετικού και άρμονικού «κλεισίματος» όσον άφορά τό «μάθημα του Άλτουσέρ» είναι τό ακριβές σύστοιχο τής άπερίσταλης γοιμότητάς του.

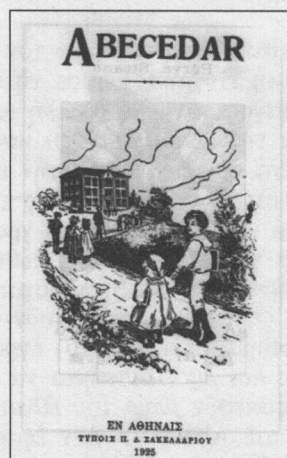
Έπί πλέον, στό περιθώριο του συνεδρίου, διακινήθηκαν και συζητήθηκαν (στίς βενετσιάνικες τρατορίες, χαμένες στά στενά δρομάκια τής πόλης) άρκετές άκόμα συμβολές στή συζήτηση, όπως ένα σημαντικό ανέκδοτο κείμενο γιά τή σχέση Άλτουσέρ και Ντεριντά, μέ τόν ένδιαφέροντα υπότιτλο, «άπό τήν κριτική του άνθρωπισμού στό έρώτημα τής έσχατολογίας στόν μαρξισμό» (Έτιέν Μπαλιμπάρ), ή συνόψιση μιās εκτεταμένης εργασίας γιά τή σκέψη του Μπαλιμπάρ, πού άναδεικνύει τήν αὐτονομία και άυθυπαξία πολλών εκδοχών και όψεων αυτού πού όνομάστηκε άλτουσερισμός (Μιχάλης Μπαρταΐδης), καθώς και τό κλού τής όλης εκδήλωσης: ένα θρυλούμενο και θρυλικό δακτυλογραφημένο κείμενο του Άλτουσέρ, μέ τόν πολύσημο και (αὐτο)ειρωνικό τίτλο «Θέσεις του Ίούνη», άπό τό προσωπικό άρχείο του Μπαλιμπάρ, πού μοιράστηκε σέ φωτοτυπίες μέ πρωτοβουλία του ίδιου.

Μά πάνω άπ' όλα, τό πίο ένθαρρυντικό στοιχείο των τριών αυτών ήμερών ήταν ή συνάθροιση ενός άναπάντεχα άξιόλογου δυναμικού, κυριολεκτικά άπό κάθε γωνιά του πλανήτη, τριών τουλάχιστον γενεών έρευνητών (ανάμεσά τους, και κάποιων πολύ νέων), μέχρι τώρα μεμονωμένων και διάσπαρτων άτομικότητων, πού έφτασαν μέχρι εδώ άκολουθώντας ή κάθε μία τή δική της, ανεξάρτητη ιστορία, πού ήρθαν ώστόσο γιά νά συναντηθούν, ένδεχομένως ως συμπτάματα ή και προσωρινά στοιχεία μιās νέας θεωρητικής πραγματικότητας, πού κυφορεΐται στό σκοτάδι, ριζικά άσταθούς μέσα στήν «τρομακτική άγωνία της νά κάνει τήν εμφάνισή της στόν κόσμο». Μία αστάθμητη συνάντηση ήταν αυτό πού συνέβη στή Βενετία: ως τέτοια, μπορεί νά άποδειχθεί θνησιγενής, μία άκόμα «σύντομη συνάντηση», μπορεί όμως και νά διαρκέσει σέ κάθε περίπτωση, ήδη «άγωνίζεται νά διατηρηθεί στό είναι της». ■

ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΕΝΟΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΟΥ

ΤΟ ABECEDAR

Σύμφωνα με τη Συνθήκη των Σεβρών (1920), οι μειονότητες που οι πόλεμοι της δεκαετίας 1910-20 βρέθηκαν στα αποκτηθέντα από την Ελλάδα εδάφη πρέπει να προστατεύονται. Η ρήτρα αυτή επικυρώθηκε και από τη συνθήκη της Λωζάνης (1923). Σέ εκτέλεση της ρήτρας αυτής, η αρμόδια διεθνής επιτροπή της «Κοινωνίας των Έθνών» προώθησε τό λεγόμενο «Πρωτόκολλο Πολίτη-Καλφόφ» μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας. Ένα από τά αντικείμενα του Πρωτοκόλλου ήταν ή εκπαίδευση των μειονοτικών.

Η μειονότητα της Μακεδονίας υπήρξε τότε (είναι λιγότερο σήμερα) αντικείμενο του σερβικού και του βουλγαρικού εθνικισμού, καθένας από τους οποίους έπεδίωκε νά την οικειοποιηθεί. Σέ αντιπαράθεση, ό ελληνικός εθνικισμός έπεδίωκε νά αποδείξει ότι ή μειονότητα δέν ήταν ούτε σερβική ούτε βουλγαρική: ότι ήταν ή αυθύπαρκτη «μακεδονική μειονότητα». Πιστός στον εθνικισμό του, ό ελληνικός Τύπος έγραφε στις αρχές Μαΐου 1925: «Η ίδια ή ελληνική κυβέρνηση θά ήταν διατεθειμένη νά ιδρύσει Σλαβομακεδονικά σχολεία, εφόσον ούδείς ξένος δύναται νά επιδιώξει την προστασία των Σλαβομακεδόνων, οίτινες αποτελούν ιδίαν κατηγορία, μή έχοντες βουλγαρικήν ή άλλην εθνικότητα». Για νά ενισχύσει αυτό τον ισχυρισμό του, ό ελληνικός εθνικισμός προέκρινε για τό αλφαβητάρι που εξέδωσε για τά μειονοτικά σχολεία που θά ίδρυε, τό λατινικό αλφάβητο, αντί του Κυριλλικού που χρησιμοποιεί τόσο ή Βουλγαρία, όσο και ή Σερβία.

Η Βουλγαρία, όσο και ή (διάδοχος πλέον της Σερβίας) Γιουγκοσλαβία, διαμαρτυρήθηκαν, αλλά ή ελληνική κυβέρνηση πολέμησε την άποψη της περί Σλαβομακεδονικής μειονότητας στην Κοινωνία των

Έθνών, ή όποία την αποδέχτηκε. Στο λατινικό αλφάβητο άντέδρασε και ή ίδια ή μειονότητα, καθώς στη συνείδησή της ταυτιζόταν με τον παπισμό: λατινικό αλφάβητο χρησιμοποιούν τό σλάβικα της Κροατίας και της Πολωνίας, χωρών του καθολικισμού. Όμως, στη συγκεκριμένη συγκυρία, ή ελληνική κυβέρνηση έκρινε ότι τό μείζον θέμα ήταν τό εθνικό. Τό θρησκευτικό έρχόταν σέ δεύτερη μοίρα.

Τό αλφαβητάρι (Abecedar) ήταν έτοιμο στά τέλη Σεπτεμβρίου. Έμενε νά ιδρυθούν τά μειονοτικά σχολεία που θά τό χρησιμοποιούσαν. Άς σημειώσουμε έδω ότι, σύμφωνα με την επίσημη ελληνική στατιστική των αρχών του 20ού αιώνα, στη μετέπειτα ελληνική Μακεδονία, υπήρχαν επί Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, μόνο στό βιλαέτι της Θεσσαλονίκης, 9 σερβικά ονομαζόμενα σχολεία, με 365 μαθητές.

Όμως, έν όψει της ίδρυσης των μειονοτικών σχολείων, ήρθε ή ώρα του ξεσηκωμού των Έλλήνων υπερπατριωτών. Επιστρατεύτηκε ό «άπό βορρά κίνδυνος» και ή «ανάσχεση του έξελληνισμού της περιοχής». Μπροστά σ' αυτές τίς αντιδράσεις, ή κυβέρνηση άποφάσισε, τον Ιανουάριο του 1926, νά εισαχθεί τό Abecedar πιλοτικά μόνο στην πόλη Σόροβιτς (σήμερα έχει μετονομαστεί, όπως και τά περισσότερα σλαβικά τοπωνύμια, σέ Άμύνταιο).

Ακολούθησε, όπως εύκολα μπορεί νά φανταστεί κανείς, κάψιμο των βιβλίων και επιθέσεις εναντίον των δασκάλων. Στίς 29 Ιανουαρίου έγινε συλλαλητήριο «άγανακτισμένων» έλληνοφώνων. Αξίζει νά παραθέσω τμήμα του ψηφίσματος του συλλαλητηρίου: «Σήμερον συνήλθομεν όλοι άνδρες και γυναίκες διά νά διαμαρτυρηθώμεν κατά της Κυβερνητικής άποφάσεως νά εισάγη είς τά σχολεία μας αλφαβητάρια γραμμένα με γλώσσαν μή Έλληνικήν τά όποία μās είνε έντελώς άχρηστα άν μή και επίζημια και νά διαδηλώσωμεν είς όλον τον πεπολιτισμένον κόσμον ότι είμεθα Έλληνες και μόνον Έλληνες και ότι επ' ουδένι λόγω είμπορούμεν νά επιτρέψωμεν την διδασκαλίαν των τέκνων μας είς άλλην γλώσσαν πλην της εθνικής μας ελληνικής».

Τότε εμφανίστηκε και ή πρώτη στά χρονικά παρα-

* Σημ. Τά στοιχεία είναι από τό βιβλίο του Τάσου Κωστόπουλου Άπαγορευμένη γλώσσα, εκδόσεις Μαύρη Λίστα, 2000. Τό απόφθεγμα Μπαμπινιώτη από τό βιβλίο Η γλώσσα της Μακεδονίας, εκδόσεις Όλκος, 1992.

** (Όμιλία στην παρουσίαση του μακεδονικού αναγνωστικού Abecedar στην ΕΣΗΕΑ, 7/11/2006).

κρατική εθνικιστική οργάνωση με τόν τίτλο: «Έλληνική Μακεδονική Πυγμή». Γέμισε τή Φλώρινα με άφίσες πού άπαγόρευαν –μέ άπειλή «τιμωρίας»– τή δημόσια όμιλία τής «βουλγαρικής» και διέτασαν τούς πολίτες «νά όμιλώσι μόνον τήν έλληνικήν».

Ήταν φανερό ότι οι ύπερπατριώτες είχαν καταφέρει νά αλλάξουν τό κλίμα. Ή επίσημη γραμμή τής «ολαβομακεδονικής» γλώσσας και τής αυθύπαρκτης μειονότητας υπό τήν κυβερνητική προστασία πήγε περίπατο. Άντί νά ζητήσει τή δίωξη τών ύπευθύνων, ή έφημερίδα «Καθημερινή» (3/2/26) έγραφε τό έξής ανατριχιαστικό: «οί λαοί δύνανται νά άτακτούν, όταν φρονούν ότι άτακτούν ύπέρ του έθνους των». Αύτός ήταν ό τάφος του Abecedar. Δέν έφτασε ποτέ στά χέρια τών παιδιών για τά όποια προοριζόταν. Ή γλώσσα όμως έπρόκειτο νά ύποστεί και άλλες διώξεις μέχρι νά φτάσει στο σημερινό σημείο του νά θεωρείται άνύπαρκτη.

Ή δικτατορία τής 4ης Αυγούστου άποτέλεσε τομή. Τότε άρχισαν οι μαζικοί έξελθισμοί τοπωνυμίων και όνομάτων πολιτών και ή, κρατική πλέον, άπαγόρευση χρήσης τής μακεδόνικης γλώσσας. «Γέροντες και γραιάι υβρίζονται καθ' όδόν και σύρονται εις τό άστυνομικόν τμήμα διότι άγνοούν τήν έλληνικήν» τολμάει νά αναφέρει ύπηρεσιακό έγγραφο προς τόν ίδιο τόν Μεταξά. Όλα αυτά όδήγησαν τήν πλειοψηφία τής μειονότητας νά συνταχθεί στον Έμφύλιο με τό ΚΚΕ, τό όποίο τούς ύποσχόταν αύτονομία. Τό άκολούθησαν στήν έξορία ώς πολιτικοί πρόσφυγες.

Στά μετεμφυλιοπολεμικά χρόνια, τή δεκαετία του '50, έφαρμόστηκε τό μέτρο τής μαζικής «όρκωμοσίας». Σέ τελετή με άγιασμό και παρουσία τών άρχών, οι σλαβόφωνοι κάτοικοι έδιναν τόν όρκο: «Όρκιζόμεθα ενώπιον Θεού και ανθρώπων, ως γνήσιοι άπόγονοι τών αρχαίων Έλλήνων, αυτοδούλω, ότι εις τό μέλλον, εν παντί τόπω και χρόνω, θά παύσωμεν νά όμιλώμεν τό σλαβικόν γλωσσικόν ιδίωμα».

Στά χρόνια τής άπριλιανής χούντας ή εθνοκάθαρση τών τοπωνυμίων μπήκε στήν τελική φάση. Ίδιαίτερα στήν περιοχή τής Φλώρινας, ό Μητροπολίτης Άύγουστίνος Καντιώτης γκρέμισε όλες σχεδόν τίς παλιές εκκλησίες ενώ σέ πολλές άλλες κατέστρεψε άγιογραφίες άνυπολόγιστης αξίας, μόνο και μόνο επειδή είχαν σλαβικές όνομασίες ή σλαβική γραφή. Όπως είναι γνωστό, τό γκρέμισμα εκκλησίας θεωρείται μεγάλο άμάρτημα. Στή λεωφόρο Κηφισίας π.χ., μιά εκκλησία πού έμπόδιζε τήν κυκλοφορία «μετακόμισε» όλισθαίνοντας με χρήση μιάς άκριβής τεχνολογίας, μόνο για νά μήν γκρεμιστεί και ξαναχτιστεί. Τό 1973 –δέν είχε πέσει ακόμα ή χούντα– ό τότε δημοσιογράφος και άργότερα ύπουργός Γιώργος Λιάνης έθεσε στον άγιο Φλωρίνησ τό έρώτημα γιατί γκρεμίζει τίς παλιές εκκλησίες και χτίζει νέες κακόγουστες. Εκείνος άπάντησε: «Τί; Έπρεπε ν' αφήσω εκκλησίες χτισμένες από βουλγαρικά χέρια?».

Φθάνουμε στή σημερινή εποχή όπου διακεκριμένοι επιστήμονες θυσιάζουν τό κύρος τους για νά ύποστη-

ρίξουν θέσεις πού δέν άντέχουν στήν κοινή λογική. Ό γλωσσολόγος, τ. πρύτανης πανεπιστημίου Γιώργος Μπαμπινιώτης άποφάινεται: «μακεδόνικη γλώσσα χαρακτηρίζεται παραπλανητικά ή Νεοσλαβική, ή νεόκοπη έκσερβισμένη Βουλγαρική πού κατασκευάστηκε στα γλωσσικά εργαστήρια τών Σκοπίων με εθνικιστική σκοπιμότητα». Πώς είναι δυνατόν μιά γλώσσα πού κατασκευάστηκε σέ εργαστήρια νά έχει τόση χρονική, όσο και γεωγραφική –από Καναδά μέχρι Αύστραλία– έμβέλεια;

Τόν κ. Μπαμπινιώτη και όλους τούς ύπόλοιπους εθναμύντορες διαψεύδει ή έλληνική κυβέρνηση με τό abecedar (άμπετσένταρ), πού ή ίδια κυκλοφόρησε τό 1925 και σήμερα πωλείται άνατυπωμένο. Δέν είναι βέβαια ή μοναδική διάψευση. Άν π.χ. κοιτάξει κανείς παλιούς χάρτες θά διαπιστώσει ότι τά περισσότερα από τά σημερινά τοπωνύμια ήταν σλάβικα. Όμως, τό abecedar είναι ή πιό επίσημη κυβερνητική όμολογία ότι κάποια παιδιά, κάποιος πληθυσμός, δέν είχε και δέν έχει τήν έλληνική γλώσσα ως μητρική του, αλλά μιά γλώσσα σλαβικής προέλευσης.

Γιατί λοιπόν αύτή ή ξεροκέφαλη έπιμονή από τίς σημερινές κυβερνήσεις και τό σύνολο τών κομμάτων; Άποτελεί «έθνική πολιτική» αύτό; Γελιούνται όσοι τό νομίζουν, αν πράγματι τό νομίζουν, και δέν χαϊδεύουν τήν εθνικιστική μας τρέλα, κινούμενοι από ψηφοθηρικά ή άλλα συμφέροντα. Στήν πραγματικότητα, αύτή ή φοβική αντίδραση ταυτίζει τή γλώσσα και τή μειονότητα πού τή μιλά με τούς άλυτρωτισμούς τών βόρειων γειτόνων μας. Και νομίζουν ότι, ξεορκίζοντας τή γλώσσα και τή μειονότητα, τίς έξαφανίζουν από προσώπου γής και κυρίως από τούς έταίρους μας Ευρωπαίους.

Οί κουτόφραγκοι όμως δέν είναι τόσο χαζοί. Πολύς συστάσεις, ενοχλήσεις και καταγγελίες δέχεται ή χώρα μας: από τήν «Ευρωπαϊκή Έπιτροπή κατά του Ρατσισμού και τής Μισαλλοδοξίας (ECRI), τό «Ευρωπαϊκό Γραφείο τών Λιγότερο Διαδεδομένων Γλωσσών» (E.B.L.U.L.), τό Συμβούλιο τής Ευρώπης, τό Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Άνθρωπίνων Δικαιωμάτων, τή Διεθνή Άμνηστία, ή όποία, μπροστά στήν ξεροκέφαλη έπιμονή τών έλληνικών δικαστηρίων νά μήν εφαρμόζουν άπόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, θεωρεί ότι ή άπαγόρευση λειτουργίας μειονοτικών σωματείων παραβιάζει τό διεθνές δίκαιο. Είναι και οι ΗΠΑ. Είναι και οι Βάσκοι, τών όποιών ή γλώσσα είχε επίσης κηρυχτεί «άνύπαρκτη» από τόν δικτάτορα Φράνκο. Είναι και ή «Όμοσπονδιακή Ένωση Ευρωπαϊκών Έθνοτήτων» (F.U.E.N).

Έτσι, λοιπόν, οι εθναμύντορες, για μιά φορά ακόμη, βλέπουν αύτό πού ύποτίθεται ότι υπερασπίζονται. Βλάπτουν σέ τρία επίπεδα:

1. Βλάπτουν σοβαρά τό έθνος. Πρίν 15 χρόνια, τήν εποχή τής μεγάλης μακεδονοφαγίας, κρατούσαν άδιάλλακτη στάση: «Όχι στο όνομα Μακεδονία και στα παράγωγά του στον τίτλο του κράτους τών Σκοπίων». Αύτό πού κατάφεραν είναι νά τούς άναγνωρί-

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Ὁ πλοῦτος τῶν Ἑλλήνων

Ἡ καταγραφή τῶν περιουσιακῶν ἀποθεμάτων τῶν ἑλλήνων πολιτῶν ἀπέδωσε στοιχεῖα πού ἐντυπωσιάζουν, τόσο στὸν τομέα τοῦ συνολικοῦ ὄγκου ὅσο καὶ στοὺς ρυθμούς συσσώρευσης. Τὸ 2005 ἡ σέ ἀκίνητα περιουσία τῶν συμπατριωτῶν μας ἀνερχόταν σέ 713 δισεκατομμύρια εὐρώ (σύμφωνα μέ ὑπολογισμούς τῆς Τράπεζας Ἑλλάδος), ἀντιστοιχοῦσε δέ σέ 65.000 εὐρώ κατὰ κεφαλή. Σέ σχέση μέ τὸ 2002, ὅποτε ἡ ἀποτίμηση τῶν ἰδίων περιουσιακῶν στοιχείων ἔδινε 48.000 περίπου εὐρώ κατὰ κεφαλή, ἡ ἀνοδος ἄγγιξε τὸ 35%, ἀυξήθηκε δηλαδή κατὰ τὸ ἓνα τρίτο μέσα σέ τέσσερα χρόνια! Συμπολογιζομένων τῶν καταθέσεων καὶ τῶν ἄλλων μορφῶν ἐπένδυσης (χρηματιστήριο, ὁμόλογα κ.λπ.) ὁ ἰδιωτικὸς πλοῦτος ἀνέβηκε ἀπὸ τὰ 600 σὲ 830 δισεκατομμύρια εὐρώ τὸ ἴδιο διάστημα πραγματοποιώντας ἓνα ἐντυπωσιακὸ ἄλμα περίπου 40%!

Στὸ ἴδιο διάστημα τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα τῶν «μὴ ἰδιωτῶν» πραγματοποιοῦσαν μίαν ἐντυπωσιακὴν ἀνοδο ἀπὸ 245 (2002) σέ 410 (2005) δισεκατομμύρια εὐρώ – ἀνοδος 67% περίπου. Ἡ ἀνοδος αὐτὴ ἀφοροῦσε κυρίως ὁμόλογα, μετοχές καὶ καταθέσεις καθὼς ἡ ἀκίνητη περιουσία σέ αὐτὸν τὸν τομέα περιορίστηκε τὸ ἴδιο διάστημα ἀπὸ 130 σέ 80 δισεκατομμύρια εὐρώ, παρὰ τὴν ὀλοκλήρωση μεγάλων «ὀλυμπιακῶν» ἢ ἄλλων ἔργων ὑποδομῆς.

Ἡ εἰκόνα παραξενεῦει καὶ προκαλεῖ εὐλογα ἐρωτήματα σέ μίαν χώρα πού ἀκολουθεῖ αὐστηρὴ πολιτικὴ εἰσοδηματικῆς λιτότητας καθὼς «ἐπισήμως» διατρέχει μίαν ἀτελείωτη κρίση. Ἡ ἐτήσια συσσώρευση 100 δισεκατομμυρίων εὐρώ, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ ἐξήντα ἀφοροῦν ἰδιωτικές περιουσίες, μᾶλλον σχετίζεται μέ εισοδήματα τὰ ὅποια, θεωρητικά, μᾶλλον δὲν πρέπει νὰ βρίσκονται σέ κρίση.

Οἱ συντάξεις τῶν τετρακοσίων εὐρώ καὶ οἱ μισθοὶ τῶν ἑπτακοσίων εὐρώ ὅπως ὅποτε δὲν βρίσκονται σὲ κρίση ἐτούτου τοῦ θαύματος. Ἄλλα σημαντικὰ συμβαίνουν, τὰ ὅποια ὁ συμβατικὸς πολιτικὸς λόγος –δεξιᾶς ἀλλὰ φεῦ! καὶ ἀριστερᾶς– ἀποδίδει μέ τὸν ὄρο «ἐκσυγχρονισμός». Δέν εἶναι ὄρος συνώνυμο τῆς καταλήστευσης ἀλλὰ σίγουρα, ἔτσι ὅπως πᾶμε, σύντομα θὰ γίνῃ.

Γιώργος Μαργαρίτης

σὺν μίᾳ σειρά χωρῶν, ἀνάμεσά τους οἱ γίγαντες ΗΠΑ, Ρωσία, Κίνα, μέ τὸ συνταγματικὸ τους ὄνομα, δηλαδή ὡς «Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας». Καὶ τώρα οἱ ἐθναμύντορες παρακαλοῦν γιὰ αὐτὸ πού ἔφτυναν πρῖν: τὴ σύνθετη ὀνομασία πού νὰ περιλαμβάνει καὶ τὸ ὄνομα «Μακεδονία». Ὁ πρωθυπουργός μας ἔστειλε πέρυσι σχετικὴ ἐπιστολὴ στὸν πρόεδρο Μπούς. «Ἡ πρόταση γιὰ σύνθετη ὀνομασία ἀποτελεῖ μοναδικὸ παράθυρο εὐκαιρίας» ἔγραφε. Ἄλλὰ ἦταν πλέον ἀργά.

2. Βλάπτουν σοβαρὰ τοὺς Ἑλληνες τῆς διασπορᾶς. Σκεφτεῖτε νὰ μὴ ἀναγνώριζε ἡ Ἀλβανία τὴν ἐλληνικὴ μειονότητά της. Σκεφτεῖτε νὰ ἀντιδρῶσαν οἱ Ἴταλοί γιὰ τοὺς ἐλληνόφωνους τῆς κάτω Ἰταλίας ὅπως ἐμεῖς γιὰ τοὺς σλαβόφωνους τῆς χώρας μας.

Στὶς ἀρχές τοῦ 2002, οἱ Ἴταλοί ὀργάνωσαν Συνέδριο γιὰ τίς μειονοτικές τους γλώσσες. Πῆγε ἀντιπροσωπεῖα τοῦ δήμου Ἀθηναίων μέ ἐπικεφαλῆς τὴ δημοτικὴ σύμβουλο Ἐφη Λεντάκη, ἡ ὁποία στήριξε τίς προσπάθειες διατήρησης καὶ διάσωσης τῆς τοπικῆς διαλέκτου μέ τοὺς ἐλληνικούς ἰδιωματισμούς. «Χαρακτηρίζουν τὴν ἐξελικτικὴ πορεία τῶν γλωσσῶν στὴν Κ. Ἰταλία καὶ προβάλλουν διαχρονικὰ τὴν ἱστορικὴ ἐκκίνηση τῆς ἐλληνικότητος», τοὺς εἶπε καὶ τοὺς παραμύθιασε. Ὅταν κάποιος «ἀνθέλληνας» προσπάθησε νὰ ὀργανώσουν τὸ ἴδιο Συνέδριο στὴν Ἀθήνα, οἱ «ἄγχιες δυνάμεις τῆς χώρας» παρενέβησαν καὶ τὸ ματαίωσαν. Μᾶς λένε δηλαδή οἱ ἐθναμύντορες ὅτι εἶναι χρήσιμο καὶ ἐθνοφελές νὰ τοὺς διαδρῶνουμε ἐμεῖς, ἀλλὰ ὄχι καὶ νὰ ἐπιτρέψουμε νὰ μᾶς διαδρῶνουν αὐτοί. Αὐτὴ ἡ κουτοπονηριὰ ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ πάει μακριά.

3. Βλάπτουν σοβαρὰ τὸν πολιτισμό. Τὰ σλάβικα, τὰ ἀρβανίτικα, τὰ δλάχικα, τὰ ἐβραϊκά, τὰ τουρκικά, τὰ τσάμικα, ἦσαν ἓνας γλωσσικὸς πλοῦτος πού ἔσερνε μαζί του ἀντίστοιχους πολιτισμούς. Οἱ γλώσσες αὐτές διώχτηκαν ἀπηνῶς, μέ διάφορους τρόπους. Ὅπου δὲν πέτυχε ἡ ἀφομοίωση, ἐπιστρατεύτηκε ἡ βία. Καὶ φτάσαμε νὰ καμαρώνουμε γιὰ τὴν «ὁμοιογένειά μας», τὴν ὁποία ἓνας Ὁλλανδὸς δημοσιογράφος σχολίασε πικρὰ: «τί βαρετὴ κοινωνία».

Εἶναι, λοιπόν, προφανές ὅτι ἐθνικὴ πολιτικὴ ἀποτελεῖ ἡ ἀναγνώριση τῆς μακεδονικῆς γλώσσας καὶ τῆς μακεδονικῆς μειονότητας καὶ ὄχι οἱ κραυγές μισαλλοδοξίας. Ὅσο νωρίτερα τὸ καταλάβουν οἱ ἡγέτες μας, τόσο θὰ ἀποφύγουμε νὰ ξαναποῦμε «στερνὴ μου γνώση».

Πρόσφατα, στὶς 17 τοῦ περασμένου Ὀκτώβρη, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος ἀπεφάνθη ὅτι: «κάθε πόλεμος στὸ ὄνομα τῆς θρησκείας εἶναι πόλεμος ἐναντίον τῆς θρησκείας». Θὰ μπορούσε ἄνετα νὰ τὸ ἐπεκτείνει στὸ «κάθε πόλεμος στὸ ὄνομα τοῦ ἔθνους εἶναι πόλεμος ἐναντίον τοῦ ἔθνους». Ἄς εἶναι λοιπόν αὐτὸ τὸ πρόσφατα ἀνατυπωμένο ἀλφαριθμητὰρὶ σύμβολο τῆς συμφιλίωσης μέ τοὺς μειονοτικούς συμπατριώτες μας καὶ τῆς σωφροσύνης στὴν πολιτικὴ καὶ στὸ μυαλό μας.

Διονύσης Γουσήτης

ΤΕΥΚΡΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

Πυθαγόρεια έγκλήματα

Έκδόσεις Πόλις, Άθήνα 2006, σελ. 271

Τόν Αύγουστο του 1900 έγινε στο Παρίσι, εκτός από τους Όλυμπιακούς αγώνες και την Παγκόσμια Έκθεση Έμπορίου, τό Δεύτερο Διεθνές Συνέδριο Μαθηματικών. Σέ μία φημισμένη πιά όμιλία του στό συνέδριο αυτό, ό κορυφαίος μαθηματικός Ντέιβιντ Χίλμπερτ (David Hilbert) παρουσίασε είκοσι τρία άλυτα προβλήματα, τά όποία κατά τή γνώμη του θά αποτελοΰσαν, και τελικά αποτέλεσαν, τό επίκεντρο τής μαθηματικής δραστηριότητας κατά τόν 20ό αιώνα. Από τά είκοσι τρία προβλήματα του Χίλμπερτ, τό δεύτερο άφορούσε τή λογική θεμελίωση των μαθηματικών και ζητούσε νά αποδειχθεί ότι ή δομή του συνόλου των φυσικών αριθμών είναι πλήρης και χωρίς αντιφάσεις. Δηλαδή, ότι όλες οι υποθέσεις πού διατυπώνονται στην αριθμητική μπορεί νά αποδειχτούν ή άληθείς ή ψευδείς και ότι στην αριθμητική δέν προκύπτουν συμπεράσματα αντιφατικά μεταξύ τους. Σ' αυτό τό αίτημα του Χίλμπερτ άπάντησε τό 1931 ό Κούρτ Γκέντελ (Kurt Goedel) μέ τό θεώρημα τής μή πληρότητας, σύμφωνα μέ τό όποιο είναι άδύνατο νά αποδειχθεί ταυτόχρονα ή πληρότητα και ή μή αντιφατικότητα του συνόλου των φυσικών αριθμών, άφοΰ σέ μία μαθηματική θεωρία θά υπάρχουν πάντα προτάσεις για τίς όποιες δέν θά μπορεί νά αποδειχθεί ούτε ότι είναι άληθείς ούτε ότι είναι ψευδείς. Άκόμα παραπέρα, μέ ένα δεύτερο θεώρημα ό Γκέντελ έδειξε ότι μία επαρκώς συνεπής μαθηματική θεωρία δέν μπορεί νά αποδείξει τήν επάρκειά της. Άρα μέσα σέ μία μαθηματική θεωρία, σέ ένα λογικό σύστημα δηλαδή, θά υπάρχουν πάντα όρισμένες προτάσεις οι όποιες δέν μπορούν νά αποδειχθούν ως άληθείς ή ψευδείς μέ τους κανόνες και τά αξιώματα τής συγκεκριμένης θεωρίας. Κατά συνέπεια κάθε μαθηματική θεωρία ικανή νά επιτρέψει βασική αριθμητική είναι έξ όρισμοΰ άτελής. Μέ τά θεωρήματα αυτά ό Γκέντελ άνέτρεψε όλόκληρη τήν επικρατούσα άντίληψη για τά μαθηματικά

και προκάλεσε συγκλονιστικές άναταράξεις στους μαθηματικούς, ανατρέποντας τήν από αιώνων δεβαιότητα τους ότι «στά μαθηματικά δέν υπάρχει ignotabilimus», φράση μέ τήν όποία εκλεισε τήν παρουσίαση των προβλημάτων του ό Χίλμπερτ.

Σέ αυτό τόν καμβά ό Τεύκρος Μιχαηλίδης ύφαινει μία μυθιστορία ή όποία εξελίσσεται σέ τρία επίπεδα στά όποία εικονογραφούνται μέ φαντασία και χιούμορ, σέ μία διαπλοκή εξαίρετης σύνθεσης, τρεις πραγματικότητες των αρχών του 20ου αιώνα, όψεις των όποιων ύπογραμμίζονται πολλές φορές μέ πικρόχολα, αλλά πάντα διεισδυτικά σχόλια.

Σέ ένα πρώτο επίπεδο περιγράφεται ή πραγματικότητα των μαθηματικών σέ ένα μεταίχμιο τής εξέλιξης τους μέ τίς αντιπαραθέσεις διεθνών άστέρων, όπως ό Χίλμπερτ, ό Πουανκαρέ και ό Πεάνο, μέ ένα λόγο ό όποιος άπλοποιεί χρησιμοποιώντας εύστοχα παραδείγματα και μεταφορές και καθιστά κατανοητά σύνθετα μαθηματικά ζητήματα, όπως εκείνο των μή εύκλειδων γεωμετριών, χωρίς όμως, και αυτό είναι σημαντικό στοιχείο του μυθιστορήματος, νά τά παραποιεί. Σέ ένα δεύτερο επίπεδο άρμονικά συνυφασμένο μέ τό πρώτο, αναδεικνύεται ή πραγματικότητα και κυρίως τό κλίμα πού επικρατούσε στό Παρίσι εκείνη τήν εποχή, ή λεγόμενη και μπέλ εποκ, πού επέτρεπε στους εικαστικούς καλλιτέχνες, όπως ό μετέπειτα διάσημος Πάμπλο Πικάσο, νά αναπτύσουν έναν διάλογο μέ τά μαθηματικά και τους μαθηματικούς, ό όποιος έντέλει άποτυπωνόταν και στην τέχνη και στά μαθηματικά. Σέ ένα τρίτο, τέλος, επίπεδο τό μυθιστόρημα εξελίσσεται και περιγράφει τήν πραγματικότητα τής Ελλάδας και του κόσμου των άστών της, ή όποία συμμετέχει στην ευρωπαϊκή ζωή όντας παράλληλα πολιτικά διχασμένη υπό τήν επίδραση γεγονότων, όπως τά Εϋαγγελικά, τό κίνημα στό Γουδή, τή Μικρασιατική Καταστροφή, τό ιδιώνυμο του Βενιζέλου.

Μέ τον συνδυασμό στοιχείων αυτών των τριών επιπέδων, τό μυθιστόρημα του Τεύκρου Μιχαηλίδη διατρέχει τήν ιστορικά πλούσια και γιά τήν Εὐρώπη και γιά τήν Ελλάδα διαδρομή από τό 1900 (όποτε διεξήχθη στό Παρίσι τό Διεθνές Συνέδριο Μαθηματικών) ἕως και τό 1931, (όποτε δημοσιεύεται ἡ ἔργασία στήν ὁποία ὁ Γκέντελ διατυπώνει και ἀποδεικνύει τό θεώρημα τῆς μή πληρότητας), ἀναμειγνύοντας σέ ἕνα ἀπολανστικό παιχνίδι ἐπινοημένα και πραγματικά γεγονότα, μέ ἀληθινά και φανταστικά πρόσωπα, μέ ἥρωες δύο μαθηματικούς, τόν Μιχαήλ Ἰγερινό και τόν Στέφανο Κανταρτζή, κοινωνικά διαφορετικούς, ὁ πρῶτος πλούσιος ἐπιχειρηματίας, ὁ δεύτερος φτωχός δάσκαλος, ἀλλά μέ κοινό πάθος γιά τά μαθηματικά. Διά τῶν δύο αυτών ἡρώων και μέσα από τίς συζητήσεις τους γιά τά μαθηματικά ἐκτίθεται και διαπερνᾷ τή μυθιστορία, ἄλλοτε ρητά και ἄλλοτε συγκαλυμμένα, ἡ σχέση τῶν μαθηματικῶν ἀνθρώπων, ἐρευνητῶν και δασκάλων, ἀπέναντι στά μαθηματικά, ἡ ὁποία από τόν καιρό του Πυθαγόρα συγκροτήθηκε διχοτομικά και κατά καιρούς ἀπόκτησε ἕως και θρησκευτικοῦ τύπου χαρακτηριστικά και σέ μία δεύτερη ἀνάγνωση ἡ σχέση τῶν ἀνθρώπων μέ τήν παγιωμένη κοινωνική πραγματικότητα. Ἡ μία εἶναι σχέση μυστικιστική μέ τά μαθηματικά και συντηρητική μέ τή ζωή, ἡ ὁποία ὑποχρεώνει τήν προστασία τους από κάθε ριζοσπαστικό νεωτερισμό και αὐτή ἦταν ἡ σχέση τῶν Πυθαγορείων και μέ τά μαθηματικά και μέ τή ζωή, κοινωνική και πολιτική. Τό μυθιστόρημα ἀρχίζει και τελειώνει μέ ἀναφορά στή δολοφονία του Ἰππασου από τήν κοινότητα τῶν Πυθαγορείων ἐπειδή ἀποκάλυψε τήν ὑπαρξη ἄρρητων ἀριθμῶν, ἡ ὁποία ὑπονόμευε και τά μαθηματικά και τή φιλοσοφία τῶν Πυθαγορείων, πού βασιζόταν στήν ἁρμονία τῶν ἀριθμῶν. Ἡ ἄλλη ὄψη τῆς σχέσης αὐτῆς εἶναι ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ μαθηματική γνώση, δηλαδή οἱ ὀρισμοί, τά ἀξιῶματα και τά θεωρήματα τῶν μαθηματικῶν, ὑπάρχει ἀνεξάρτητα από τήν ἀνθρώπινη δραστηριότητα και τό περιεχόμενό της εἶναι, ἐπομένως, ἀπόλυτο, ἀντικειμενικό, ἀνεξάρτητο από κάθε χρονικό και κοινωνικό δεδομένο. Ἡ μαθηματική γνώση, μ' ἄλλα λόγια, εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ἀληθής.

Ἡ ἄλλη σχέση μέ τά μαθηματικά βασίζεται στήν παραδοχή ὅτι ἀποτελοῦν ἕνα ἀνοιχτό και διαρκῶς μεταβαλλόμενο σύστημα, ὅπου καμία παραδοχή δέν ἀποτελεῖ θέσφατο και δέν νομιμοποιεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ και καμία μαθηματική ἀλήθεια ἢ ἀνατροπή τῆς ἀληθείας εἶναι τόσο ἐπικίνδυνη ὥστε νά τήν ἀποσιωπήσεις. Ἡ μαθηματική γνώση εἶναι παράγωγο μᾶς κοινωνικῆς και ἐπιστημονικῆς πρακτικῆς ἡ ὁποία ὑπόκειται στά ιστορικά καθορισμένα κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια του σταδίου ἀνάπτυξής της. Δέν ἀποτελεῖ, κατά συνέπεια, μία ἀδιάφευκτη, ἀντικειμενική και ἀπόλυτη γνώση, αὐτόνομη και κατηγορικά διακριμένη από τίς ἄλλες μορφές τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, καθορισμένη μόνο από τή λογική της ἢ από

μία ὑπερβατική πραγματικότητα. Ὡς ἐκ τούτου, ὑπόκειται σέ διαψεύσεις και ἀναθεωρήσεις και δέν ἀποτελεῖ ἕνα τελειοδίκαια περατωμένο σῶμα γνώσης, ἐκφρασμένο ὀριστικά από ἕνα κλειστό σύστημα προτάσεων και από μία σειρά διαδικασιῶν τεκμηρίωσης τῆς ἀλήθειας τῶν προτάσεων αυτών. Τή διχοτομία αὐτή τῆς σχέσης μέ τά μαθηματικά και τῆς στάσης ἀπέναντι στά μαθηματικά ἐκθέτει και ἐπερωτᾷ ὁ Τεύκρος Μιχαηλίδης παρουσιάζοντας τά ἐπιχειρήματα και τῆς μᾶς και τῆς ἄλλης πλευρᾶς, μέ ἀφορμή τή δολοφονία του ἑνός ἐκ τῶν δύο μαθηματικῶν του μυθιστορημάτος, του φτωχοῦ δασκάλου Στέφανου Κανταρτζή, δολοφονία ἡ ὁποία ἐν τέλει τίθεται οὐσιαστικά στό περιθώριο τῆς ἀφήγησης. «Τά Μαθηματικά, ἐφιαλτική ἀνάμνηση τῶν μαθητικῶν χρόνων γιά τούς περισσότερους—ἀκόμα και γιά πολλούς από αὐτούς πού στή μετέπειτα καριέρα τους διατήρησαν στενή ἐπαφή μαζί τους— δέν προσφέρονται ὡς θέμα γιά τή μυθοπλασία. Οἱ ἔννοιές τους, λιτές, ἐξαιρετικά ἀφηρημένες και κυρίως μή ἐπιδεχόμενες πολλαπλές ἐρμηνεῖες, δεύτερες ἀναγνώσεις, κρυμμένα νοήματα—τό ψωμοτύρι δηλαδή του λογοτέχνη— ὑποταγμένες στή σκληρή διχοτομία «ἀληθές-ψευδές» δέν συγκέντρωναν ποτέ τήν προτίμηση τῶν ὑψηλῶν του «ἡδυσμένου λόγου». Ὅταν λέμε «ποτέ» ἐννοοῦμε φυσικά μέχρι τήν τελευταία πενταετία» σχολίαζε παλιότερα ὁ Τεύκρος Μιχαηλίδης στήν ἐφημερίδα *TA NEA* (9 Ἰουλίου 2003). Ἐκτοτε κυκλοφόρησαν τουλάχιστον ἑκατό τίτλοι βιβλίων μαθηματικῆς λογοτεχνίας, λογοτεχνίας δηλαδή στήν ὁποία τό κύριο θέμα ἀναφέρεται στά μαθηματικά. Τά *Πυθαγόρεια ἐγκλήματα*, μία ἀστυνομική περιπέτεια μέ μαθηματικό περιεχόμενο ἢ ἕνα μαθηματικό μυθιστόρημα μέ ἀστυνομική πλοκή, ἀφηγοῦνται ἕνα φανταστικό ἐγκλημα μέ φόνο ἕνα ἀληθινό, σημαντικό μαθηματικό και φιλοσοφικό πρόβλημα, τό ὁποῖο, ὅμως, παράλληλα τοποθετεῖται και περιγράφει τό κοινωνικό πλαίσιο και τό πνευματικό περιβάλλον μέσα στό ὁποῖο τοποθετοῦνται και προκύπτουν και τό πρόβλημα και τό ἐγκλημα, ἀμφοτέρωτα συνυφασμένα μέ τίς προσωπικές ἐπιλογές και περιπέτειες τῶν ἡρώων. Καί εἶναι αὐτή ἡ πλοκή πού καθιστᾷ τό μυθιστόρημα πρωτότυπο και τήν ἀνάγνωσή του συναρπαστική. Ὁ συγγραφέας Τεύκρος Μιχαηλίδης εἶναι διδάκτωρ τῶν μαθηματικῶν του Πανεπιστημίου Πιέρ και Μαρί Κιουρί του Παρισιῦ και διδάσκει μαθηματικά στή Μέση Ἐκπαίδευση (Κολλέγιο Ἀθηνῶν). Ἐχει γράψει βιβλία και ἄρθρα γιά τά μαθηματικά, τή διδασκαλία και τήν ιστορία τους και ἔχει μεταφράσει πολλά βιβλία, ιστορίας και μυθιστορίας μαθηματικῶν. Γράφει δηλαδή τά *Πυθαγόρεια ἐγκλήματα* ὄντας ὁ ἴδιος ἀπολύτως μέσα στή γνώση και τήν προβληματική τῶν μαθηματικῶν ὡς μαθηματικός.

Δημήτρης Χασιάτης

NICOLAS GRIMALDI

Τό βιβλίό του 'Ιούδα

Μετάφραση: Ντίνα Σιδέρη, Μαρία
Μαλαφέκα, Μάκης Μαλαφέκας
Έκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 2006

έν σκοπεύω με τό παρόν σημείωμα νά ύπεισέλω στίς έπιστημονικές άρμοδιότητες του φίλου και συνεργάτη του Πολίτη Δημήτρη Κυρτάτα. Οί θεολογικο-ιστορικές μου γνώσεις για τήν ύστερη άρχαιότητα, τήν εμφάνιση και τήν επικράτηση του χριστιανισμού, δέν μου τό έπιτρέπουν. Καί όσάκις διαβάζω, και διαβάζω συχνά, για τήν ιστορία του χριστιανισμού και τήν προοδευτική φθορά του άρχαιου (είδωλολατρικού) κόσμου, τό κάνω από μία προσωπική αναρώτηση γι' αυτό τό μέγα θέμα, κάτι νά μάθω κι έγω πέρα άπ' τά τετριμμένα.

Άρχικά, διαβάζοντας τό μικρό βιβλίό (μόλις 136 σελίδες) του Γκριμαλντί περί του όποιου ό λόγος, είχα τήν έντύπωση ότι ό γάλλος φιλόσοφος άσχολείται με τό πολύκροτο Εύαγγέλιο του 'Ιούδα που τελευταία έκανε θραύση.¹ Τό βιβλίό όμως του Γκριμαλντί, όπως διαπίστωσα, δέν άσχολείται καθόλου με τό θέμα αυτό. Τό Βιβλίό του 'Ιούδα, δέν άσχολείται με κάποιο χαμένο ή άπόκρυφο «Εύαγγέλιο» του μαθητή του 'Ιησού, 'Ιούδα του 'Ισκαριώτη, αλλά με κάτι που θά μπορούσαμε νά ονομάσουμε «ή περίπτωση του 'Ιούδα και γιατί παρέδωσε ("πρόδωσε")* τόν 'Ιησού στους Φαρισαίους για νά δικασθεί».

Ο Γκριμαλντί, συνοψίζοντας άντιλήψεις που κατά καιρούς είχαν διατυπωθεί από σημαντικούς μελετητές (Ζάν Γκιτόν, Έρνέστ Ρενάν, Χέγκελ) επαναλαμβάνει τήν άποψη ότι ό Ναζωραίος με τή διδασκαλία του «δέν άπειλούσε μόνο ένα μέρος του πεπρωμένου του 'Ισραήλ» (Χέγκελ) αλλά άναιρούσε συνολικά τόν Νόμο. Στήν πραγματικότητα δέν ήταν μόνον τό

«έθνος» των Έβραίων που έτίθετο σε κίνδυνο αλλά και ή ιερή κάστα των Φαρισαίων, οι θεματοφύλακες του ίδιου του Νόμου. Έτσι ή άναιρεση του Νόμου θά στερούσε από τους Έβραίους τό μόνο στοιχείο ένότητας καθόσον, καθώς γράφει ό Γκριμαλντί, «ό έβραϊκός λαός δέν διέθετε άλλο στοιχείο ένότητας από τήν ταυτότητά του ούτε άλλη ταυτότητα από τήν ύπακοή στό Νόμο» (σελ. 10).

Τί λένε τά Εύαγγέλια

'Ο 'Ιησούς είχει προείπει: «ουαί δέ τῷ ανθρώπῳ εκείνῳ δι' οὗ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται».² Καί ό εύαγγελιστής Λουκᾶς αναφέρει ότι ό 'Ιησούς λίγες μέρες πρίν συλληφθεῖ, στόν δρόμο που όδηγοῦσε πρὸς τήν 'Ιερουσαλήμ, προειδοποιούσε τους δώδεκα μαθητές του ότι «τελειωθήσεται πάντα τά γεγραμμένα διά τῶν προφητῶν τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, παραδοθήσεται γάρ τοῖς ἔθνεσι και έμπαιχθήσε-

* Τά Εύαγγέλια δέν χρησιμοποιούν τόν ὄρο «προδοσία» αλλά μιλοῦν για παράδοση του 'Ιησού ἵνα δικασθεῖ: «παραδούς», λένε.

1. 'Ηδη για τό Εύαγγέλιο του 'Ιούδα ό Δημήτρης Κυρτάτας έχει γράψει στό περιοδικό (τεύχ. 144, Μάιος 2006) ένα πολύ ένδιαφέρον κείμενο.

2. Κατά Ματθαῖον Εύαγγέλιον, σκ' 24.

3. Κατά Λουκᾶν, ιη' 31-33.

ται καί ύβρισθήσεται καί ἐμπυνοθήσεται καί μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσι αὐτόν καί τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται».³

Ὅσο ἐλεινή κι ἂν ἦταν ἡ πράξη τοῦ Ἰούδα ἦταν ὡστόσο ἀναπόφευκτη διότι ἔπρεπε νά πληρωθοῦν οἱ γραφές πού τήν εἶχαν προείπει: «ἔδει πληρωθῆναι τήν γραφήν ταύτην ἣν προείπε τό Πνεῦμα τό Ἅγιον διά στόματος Δαυίδ περί Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τόν Ἰησοῦν».⁴ Καί βεβαίως ὁ Ἰησοῦς ἐγνώριζε τό μέλλον του ἀλλά δέν θέλησε νά τό ἀποφύγει παρά τή γνωστή παράκληση: «Πάτερ μου, εἰ δυνατόν, παρελθέτω ἀπό ἐμοῦ τό ποτήριον τοῦτο, πλὴν οὐχ ὡς ἐγώ θέλω, ἀλλά ὡς ἐσύ» (ἄς περάσει ἀπό ἐμέ τό ποτήρι τοῦ πάθους. Ὅχι ὅμως νά γίνει ὅπως θέλω ἐγώ ἀλλά ὅπως θέλεις ἐσύ).

Πῶς συμβαίνει ὅμως ὁ Ἰούδας πού, ὅπως καί οἱ ἄλλοι μαθητές, ἔχει προειδοποιηθεῖ γιά τήν ἐπικείμενη προδοσία τοῦ Κυρίου, νά εἶναι αὐτός πού ἐμελλε νά προδώσει τόν Ἰησοῦ; Ὁ Ἰούδας πού εἶχε κηρυχθεῖ ἀπόστολος, στόν ὁποῖο ὁ Ἰησοῦς εἶχε ἀπονεμίει τό προνόμιο νά διδάσκει καί νά κάνει θαύματα, ὁ ὁποῖος, ἐπιπλέον, κρατοῦσε τό ταμεῖο τῆς ομάδας; Ἐδῶ ὁ Γκριμαλντί διατυπώνει μιά ὑπόθεση πού δέν στηρίζεται στίς πηγές, πάντως εἶναι μιά εὐλογία ὑπόθεση μέ τήν ὁποία θά στηρίξει ὅλες τίς ἐπόμενες κρίσεις του:

«Ὁ Ἰούδας», λέγει ὁ Γκριμαλντί, «πίστευε ὅτι ὑπηρετοῦσε ἕναν πολύ καλύτερα πιστοποιημένο καί πιό ἀρχαῖο δάσκαλο ἀπ' αὐτόν πού ἀποχωριζόταν. Ἄν ἔγινε ἄπιστος στόν κύριό του ἔγινε ἀπό πίστη σέ ἐκεῖνον πού εἶχε ἐπιλέξει τόν Μωυσή γιά νά ἀποκαλύψει τόν Νόμο του» (σελ. 27).

Ὁ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης (κατά μιά ἐτυμολογία «Ἰσκαριώτης» σημαίνει sicarius, δηλαδή ζηλωτής, ἀπό τό εἶδος τοῦ μικροῦ ξίφους sica πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ sicarii) ὅπως συμπεραίνει στή φιλοσοφικο-ιστορική του πραγματεία ὁ Γκριμαλντί, μετά ἀπό ἕνα σημεῖο ἀρχίζει νά ἔχει σοβαρές ἀμφιβολίες. Ἀμφιβολίες πού δέν μπορεῖ νά λύσει μόνος του γι' αὐτό ὁ Ἰησοῦς θά ἔπρεπε νά ἐμφανισθεῖ ἐνώπιον ἐκείνων πού κατεῖχαν τήν παράδοση καί ἦταν οἱ ἐπίσημοι διερμηνεῖς τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου. Ὁ Ἰούδας ἔβλεπε ὅτι ὀρισμένα σημεῖα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ ἐρχονταν σέ ἀντίθεση μέ τόν Νόμο. Ὅποτε ἡ ἡ διδασκαλία του εἶναι ἕνας νέος Νόμος καί ἄρα ὁ παλαιός τοῦ Μωυσή παρακάπτεται καί ἀναιρεῖται ἢ, ἀντίθετα, ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ δέν εἶναι διδασκαλία τοῦ Μεσοῖα, γι' αὐτό ἔπρεπε νά φύγει ἀπό τή μέση.

Νά προσθέσουμε ὅτι ἄλλοι ἐρμηνευτές «τῆς περιπτώσεως Ἰούδα» θεωροῦν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐρχεται σέ ἀντίθεση μ' αὐτό πού προσδοκοῦσε ὁ χαρισματικός

του μαθητής. Ὁ Ἰούδας δηλαδή ἄρχισε νά πιστεύει ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ δέν κατέτεινε στό νά ξεσηκώσει τοὺς καθυποταγμένους στή Ρώμη Ἑβραίους ἀλλά ἀντίθετα ἀδιαφοροῦσε γιά μιά τέτοια προοπτική καθ' ὅσον προόριζε τή διδασκαλία του ὄχι μόνον γιά τοὺς Ἑβραίους ἀλλά καί γιά τοὺς ἐθνικούς καί ἐπομένως αὐτός ὁ θεός ἦταν ἄλλος θεός, διαφορετικός ἀπό τόν θεό καί τόν Νόμο του στόν ὁποῖο πίστευαν ἀκράδαντα οἱ Ἑβραῖοι (σελ. 92). Μήπως, λοιπόν, ὁ Ἰησοῦς δέν ἦταν Σωτήρας ἀλλά ὁ Διάβολος; Ποιός ἦταν ὅμως ὁ πλέον ἀρμόδιος γιά νά τάμει τό ζήτημα; Προφανῶς τό ἀνώτατο Συμβούλιο τῆς Συναγωγῆς τῆς Ἱερουσαλήμ. Βλέποντας ὅμως ὅτι οἱ ἱερεῖς παραδίδοντας τόν Ἰησοῦ, ἕναν Ἑβραῖο, στοὺς ἐθνικούς, πού τόν δικάζουν καί τόν καταδικάζουν σέ σταύρωση, παραβιάζουν εὐθέως τόν Νόμο. Γι' αὐτό μεταμελεῖται καί «ἀπέστρεψε τά τριάκοντα ἀργύρια τοῖς ἀρχιερεῦσι καί τοῖς πρεσβυτέροις λέγων, ἡμαρτον παραδούς αἷμα ἀθώου».⁵

Μέχρι τώρα, κατά τόν Γκριμαλντί, τήν πράξη τοῦ Ἰούδα ἐξηγεῖ ἡ ἄνευ ὄρων πίστη του στόν ὑπέρτατο Νόμο τοῦ Μωυσή παρά τή γοητεία πού ἀσχεῖ πάνω του ὁ Ἰησοῦς. Ἡ μία πίστη ἀφοροῦσε τή σωτηρία τοῦ Ἰσραήλ, ἡ ἄλλη τή σωτηρία ὁλόκληρης τῆς ἀνθρωπότητας (σελ. 103). Τό προϋπάρχον δόγμα ὑπερτερεῖ γιά τόν Ἰούδα, ὑπερτερεῖ ἡ ὑπακοή στόν Νόμο καί ἡ στάση πού ἀπορρέει ἀπό τό δόγμα αὐτό.

Ἐδῶ ὡστόσο ἡ συλλογιστική καί ἡ ἀποδεικτική τοῦ Γκριμαλντί ὑπερβαίνει τή θεματολογία τοῦ διλήμματος τοῦ Ἰούδα: αὐτά πού ἀκολούθησαν, λέγει, ὀφείλονται στό ὅτι ὁ Ἰούδας εἶναι φανατικός. Ὑπερβαίνει τή θεματική τῆς «περίπτωσης τοῦ Ἰούδα» καί ὑποβάλλει μιά οἰκουμενική καί ὄντολογική ἀντίληψη πού βλέπει νά διατρέχει τήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας, μέ δραματικό καί ἀποτρόπαιο τρόπο νά ὑπαγορεύει τά ρήματά της σέ κάθε περίπτωση πίστεως σέ σκοπό πολιτικό, θρησκευτικό ἢ ὅ,τι ἄλλο. Καί γιά νά ὁλοκληρωθεῖ τό κατά Γκριμαλντί ἀξίωμα ὅπως τό διαβάσει στόν φανατικό Ἰούδα:

«ἡ ὕψιστη ἀπαίτηση τοῦ καλοῦ ἐπιτάσσει τήν ἀπαραίτητη ἐπιβολή τῆς τρομοκρατίας» [διότι] σύμφωνα μέ τή στρατευμένη ἠθική μόνο τό ἀποτέλεσμα μετράει» (σελ. 107).

Καί ἀκόμη πιό κατηγορηματικά:

4. Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, α' 16. Κατά Ματθαῖον, κατ' 39.

5. Κατά Ματθαῖον, κζ' 3.

«Τό πρόβλημα ἔγκειται στήν ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ παγκόσμιου καί πανάρχαιου ἄλλοθι πού προσφέρει τό Κυρίαρχο καλό σέ ὅλα τά ἐγκλήματα».

Καί γιά νά μήν ὑπάρχει καμία παρεξήγηση ὡς πρὸς τά σύγχρονα καί τά καθ' ἡμᾶς:

«Πόσους ἀθώους δέν ἔμελλε νά ὀδηγήσει ἡ ἱστορία μπροστά στό Ἐπαναστατικό Δικαστήριο, στήν Ἐπιτροπή Λαϊκῆς Σωτηρίας [ἐδῶ ἐννοεῖ τή Γαλλική Ἐπανάσταση]. Δέν ὑπάρχει δικαιοσύνη καί ἀθωότητα πού νά μπορούν νά σταθοῦν μπροστά στήν καθαρότητα τοῦ δόγματος ἢ στή γραμμή τοῦ κόμματος. Ὁ φίλος παραδίδει τότε τόν φίλο, ὁ γιός καταδίδει τόν πατέρα καί ὁ ἀδελφός δέν ἔχει πλέον ἀδελφό, ἀπό τήν στιγμή πού τόν υποψιάζεται ὡς ταξικό ἐχθρό, ὡς ἀποστάτη, αἰρετικό ἢ διαφωνοῦντα. Δέν μπορεί νά ὑπάρξει καλός Γουέλφος γιά ἓνα καλό Γιβελίνο⁶ (σελ. 105) [...] Ὅπως καί νά τόν ἀποκαλέσουμε σεκταρισμό, φανατισμό ἢ πίστη στήν ὑπόθεση ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιά ἀπό τίς χειρότερες ἀλλά καί τίς πιό συνεχεῖς καί τίς πιό ἀκαταμάχητες τάσεις τῆς συνείδησης. Τά ἀποτελέσματά της συνοδεύουν τήν ἱστορία, ὅταν δέν ἀποτελοῦν τήν ἴδια τήν οὐσία τῆς κλαγγῆς της (σελ. 105) [...] Μέ μιά λογική παρόμοια μέ ἐκείνη τῶν τρελῶν, ὁ στρατευμένος ἐπιφωτισμός τοποθετεῖ τήν πλέον ἀμείλικτη λογική στήν ὑπηρεσία ἑνός σχεδίου πού καμία λογική δέν ἐπικυρώνει [...] Τό βασίλειο τοῦ θεοῦ, τό σύμπλοιο τῶν ἐκλεκτῶν, ἡ γενική βούληση, ἡ ἀταξική κοινωνία, ἡ προλεταριακή Ἐπανάσταση, ὑπῆρξαν μόνο μῦθοι γιά χάρη τῶν ὁποίων ἓνα κομματί τῆς ἀνθρωπότητας θυσίασε τό ἄλλο» (σελ. 117).

Παρέθεσα αὐτούσια ὀρισμένα ἀποσπάσματα ἀπό τήν πραγματεία τοῦ Γκριμαλντί διότι, ἐνῶ κυρίως πραγματεύεται τό ἱστορικό πρόβλημα τοῦ «προδότη» Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτη –πράγμα ὄχι χωρίς σημασία, ἀφοῦ τόσο πολύ δάρυνε στήν ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ, μέχρι πού οἱ καθολικοὶ τήν μνημονεύουν ὡς εὐεργεσία τῆς σωτηρίας πού προκύπτει ἐπειδή προὔπηρξε ἡ ἁμαρτία (felix culpa)–, ὁ συγγραφέας ἐπιδιώκει νά στοιχειοθετήσει μιάν ὄντολογία τῆς «μεγάλης πλάνης», μιάν ἐνύπαρκτη στή συνείδηση καί τήν ἱστορία οὐσία. Τό πολυθρύλητο ἀλλά καί ἀποτρόπαιο παράδειγμα τοῦ Ἰούδα, ἂν τόν εἶδουμε ὄχι ὡς τόν οὐτιδανό πού προδίδει γιά τό εὐτελές ἀντίτιμο τῶν τριάκοντα ἀργυρίων ἀλλά ἂν τόν ἐκλάβουμε ὡς ἰδαλγικό πιστό, ἀμετάπιστο τοῦ ἐδραίου Νόμου, γιά τή σωτηρία τοῦ ὁποίου ἐπιβάλλεται κάθε μέσον, τό πολυθρύλητο, λοιπόν, αὐτό παράδειγμα στήν μὴ ἐκκοσμιευμένη-ἐκλαϊευμένη του μορφή τῆς φιλαρ-

γυρίας, στήν πραγματικότητα στοιχειοθετεῖ τό δόγμα τοῦ σκοποῦ πού ἀγιάζει τά μέσα. Ὡς ἐδῶ τίποτε τό καινούργιο· παλιά αὐτή ἡ ἰησοῦτικη συνταγή, συνταγή τοῦ κάθε κνισμοῦ. Ὁ Γκριμαλντί ὅμως πάει τό πράγμα πιό πέρα, πιό «βαθειά». Δέν ἀρκεῖ ἡ ἀναίρεση τῶν ἄνομων μέσων ἂν ἀνααιρεθοῦν τά ἀνήθικα μέσα παραμένει τό πρόβλημα τοῦ ἴδιου τοῦ σκοποῦ τόν ὁποῖο «καμία λογική δέν ἐπικυρώνει». Ἐδῶ βάλλεται ὁ ἴδιος ὁ σκοπός, ἱερός ἢ ἀνίερος, ἢ πίστη σέ σκοπό πού εὐαγγελίζεται ἢ ὁραματίζεται, καί πολὺ περισσότερο ὅταν ἐπεξεργάζεται καί ὑπηρετεῖ σκοπό κοσμικό, σκοπό ἀλλαγῆς τοῦ κόσμου τούτου. Αὐτός ὁ ἐγκόσμιος σκοπός, ὁ πολιτικός σκοπός, δέν μπορεί παρά νά γεννᾷ φανατισμό, τύφλωση, διότι εἶναι θυσία τοῦ παρόντος σέ ἓνα ρόδινο μέλλον πού κανεὶς δέν γνωρίζει καί κανεὶς δέν μπορεί νά προεξοφλήσει. Καί ἐπομένως κάθε στράτευση σέ σκοπούς ἀλλαγῆς τῆς κοινωνίας, λένε ὅσοι ὑπερμάχονται τοῦ κόσμου τούτου, δέν μπορεί παρά νά ἐπιστρατεύει καί νά ἀπεργάζεται δόλια μέσα καί νά δημιουργεῖ συνείδηση φανατικοῦ.

Ὁμολογῶ ὅτι ἡ ἀντικομμουνιστική-ἀντιδιαφωτιστική ρητορική ἔχει προοδεύσει, παραμένοντας πάντα ἀφελῆς στόν πυρήνα τους: μὴ δυνάμενη νά ἀποδείξει ἔλλογα ὅτι ἡ πίστη καί ἡ στράτευση σέ σκοπό ἐγκόσμιο ἐγκαλεῖ ὑποχρεωτικῶς ἀνήθικα μέσα, ὅτι ἀνάμεσα στόν ἀναπόδεικτο σκοπό καί στά ἀνήθικα μέσα ὑπάρχει ὑποχρεωτικῶς αἰτιακή σχέση, δέν ἀπομένει παρά μόνο ἡ πίστη ὅτι τά πράγματα εἶναι ἔτσι διότι δέν μπορεί παρά νά εἶναι ἔτσι. Ὁ δογματισμός. Ἰδέτε καί τό παράδειγμα τοῦ Ἰούδα τοῦ Ἰσκαριώτη, πού ὁ γάλλος φιλόσοφος δέν ἔχει κανένα πρόβλημα νά τόν στεφανώσῃ μέ στέφανο ἰδαλγικό, αὐτόν πού ταυτόχρονα τό παράδειμά του προσφέρει τή «μεγάλη πλάνη».

Ἀπό κεῖ καί πέρα μέ τό συρραπτικό μπορούν νά συρραφτοῦν τά πάντα: ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1789, ἡ τρομοκρατία τοῦ Ροβεσπιέρου, ἡ Ὀκτωβριανή Ἐπανάσταση, ὁ Σταλινισμός, ὁ ναζισμός, ὁ κομμουνισμός, ὁ σοσιαλισμός, κάθε τί πού μοιάζει νά στοχεύει ἓνα ἄλλο μέλλον, ἂν τοῦτο εἶναι ἔργο ἀνθρώπων. Ὅποιος μιᾶ γιά μέλλον ὑποπίπτει στό ἀμάρτημα τῆς ἀντιποίησης ἀρχῆς: τό μέλλον, ὅπως καί ἡ λύτρωση, εἶναι ὑπερβατικά πράγματα, δέν ὑπάγονται στήν ἀρμοδιότητα τῶν ἀνθρώπων.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

6. Γουέλφοι καί Γιβελίνοι, κόμματα στή Φλωρεντία τοῦ 15ου αἰώνα.

7. Ἐπαρκῆς καί ὀξεῖα ἀναίρεση τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ σκοπός ἀγιάζει τά μέσα, μέ τό σκεπτικό ὅτι ὅταν τά μέσα εἶναι ἀνήθικα ἀποβαίνει ἀνήθικος καί ὁ σκοπός διατυπώνεται ἀπό τόν Λ. Τρότσκι στό: *Ἡ ἠθική σας εἶναι ἡ δική σας ἠθική*.

ALEXIS DE TOCQUEVILLE

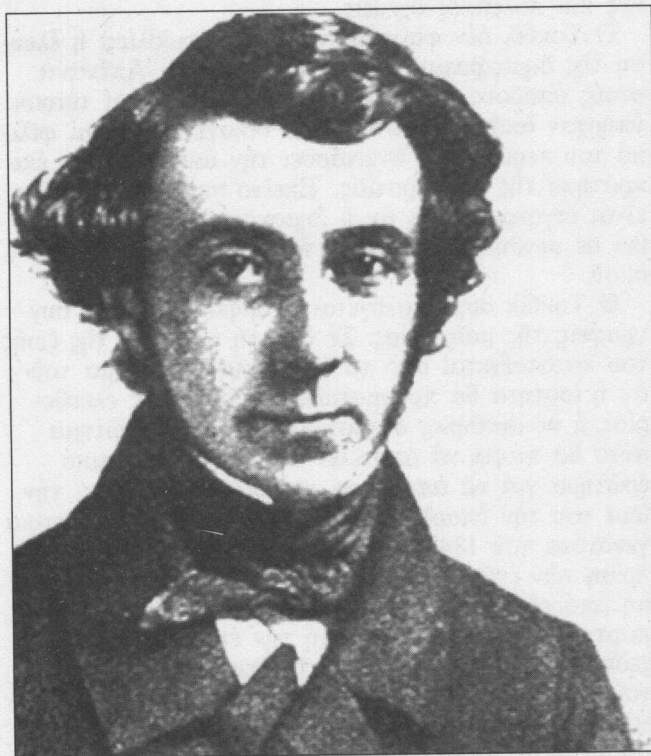
Τό Παλαιό Καθεστώς και ἡ Ἐπανάσταση

Πρόλογος Π.Μ. Κιτρομηλίδης, μτφρ. Α. Παππᾶς,
ἐκδόσεις Πόλις, Ἀθήνα 2006, σελ. 480

Κυκλοφόρησε πρόσφατα στά ἑλληνικά, σέ καλοδουλεμένη μετάφραση τοῦ Ἀνδρέα Παππᾶ καί μέ ἓνα διαφωτιστικό πρόλογο τοῦ Πασχάλη Κιτρομηλίδη, τό βιβλίο πού ἔγραψε ὁ Ἀλέξης ντέ Τοκβίλ γιά τή γαλλική Ἐπανάσταση.

Τό *Παλαιό Καθεστώς καί ἡ Ἐπανάσταση* προστίθεται, λοιπόν, στή *Δημοκρατία στήν Ἀμερική*¹ καί στό *Μνημόνιο γιά τή φτώχεια*² πού ἔχουν ἤδη κυκλοφορήσει στή χώρα μας. Ἄν ἐξαιρέσει κανεῖς τήν ἀλληλογραφία του καθῶς καί τίς ταξιδιωτικές του ἐντυπώσεις, ἀπομένουν μόνον οἱ *Ἀναμνήσεις* (*Souvenirs*), βιβλίο πού ἔγραψε γιά νά ἀναλύσει τά ἐπαναστατικά γεγονότα τοῦ 1848, γιά νά ἔχουμε στή γλώσσα μας τό σύνολο τῶν μεγάλων ἔργων του.

Ὁ Τοκβίλ ὑπῆρξε μιά ἰδιότυπη περίπτωση στοχαστή. Παρότι ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς δέν θά διστάσει νά ἀσπασθεῖ τίς ιδέες τοῦ φιλελευθερισμοῦ, γυρνώντας τήν πλάτη στήν τάξη του, τήν ὁποία θεωροῦσε, ὄχι χωρίς νοσταλγία γιά τίς «ἐνδοξες» στιγμές της, μιά τάξη ἱστορικά καταδικασμένη. Ἀλλά καί ἀπό τούς φιλελεύθερους τῆς χώρας του διαφοροποιεῖται, ἀφοῦ δέν στρέφει τό βλέμμα του πρὸς τήν Ἀγγλία, στήν ἱστορία τῆς ὁποίας οἱ ἄλλοι φιλελεύθεροι ἀναζητοῦσαν διδάγματα γιά τήν πορεία τῆς ὑπόθεσής τους, ἀλλά πρὸς τήν Ἀμερική. Ἄν οἱ ἄλλοι φιλελεύθεροι τῆς ἐποχῆς του θεωροῦσαν τήν Ἀμερική σάν τό ἀποπαίδι τῆς Εὐρώπης, ὁ Τοκβίλ ἐβλεπε σέ αὐτήν τό μέλλον της.

Στή διάρκεια τοῦ ἐννεάμηνου ταξιδιοῦ του στήν Ἀμερική (1831-1832) θά ἔχει τήν εὐκαιρία νά διαπιστώσει ὅτι ἡ δημοκρατία, ἔτσι ὅπως τήν εἶδε νά πραγματώνεται στή χώρα αὐτή, σέ μιά χώρα, δηλαδή, ὅπου, σέ ἀντίθεση μέ τήν Ἀγγλία καί τή Γαλλία, ἀπουσίαζαν τά ἀριστοκρατικά κατάλοιπα, ἀποτελεῖ τόν ἀποκλειστικό ὀρίζοντα τῶν κοινωνιῶν μας. Γιά τόν Τοκβίλ ἡ δημοκρατία εἶναι μιά μορφή πολιτεύματος πού πέρα ἀπό τήν ἰσχύ τῆς ἀρχῆς τῆς πλειο-

1. Εἰσ. Γ. Μανιάτης, Μτφρ. Μ. Λυκούδης, Ἀθήνα: Στοχαστής [1996-97], 727 σ.

2. Εἰσ. Σ. Κωνσταντακόπουλος, Μτφρ. Ε. Παπαδάκη, Ἀθήνα: Πόλις, 2005, 121 σ.

ψηφίας αναφέρεται επιπλέον στην *ισότητα τῶν συνθηκῶν*. Μὲ αὐτοὺς τοὺς τελευταίους ὅρους δὲν ἐννοεῖ οὔτε τὴν πνευματικὴ ἰσότητα, οὔτε, βέβαια, τὴν οικονομικὴ ἰσότητα ἀλλὰ τὴν ἰσότητα ἀπέναντι στὸν νόμο, τὴ δυνατότητα κοινωνικῆς κινητικότητας πού ἦταν ἀνύπαρκτη στὶς ἀριστοκρατικὲς κοινωνίες, καὶ κυρίως τὴν αἴσθησι ἰσότητας πού κυριαρχεῖ στὶς νεωτερικὲς κοινωνίες. Αὐτὴ ἡ αἴσθησι ἰσότητας μπορεῖ νὰ μὴν ἀνταποκρίνεται στὶς πραγματικότητες τῶν κοινωνιῶν μας, ἐφόσον κάποιος εἶναι πιὸ πλούσιος ἀπὸ ἄλλους, κάποιος –πολλὲς φορές οἱ ἴδιοι– διαθέτουν τὴν πολιτικὴ ἐξουσία ἢ ἀσκοῦν μεγαλύτερη κοινωνικὴ ἐπιρροή, δὲν παύει, ὅμως, παρὰ ταῦτα, νὰ παραγάγει ἀποτελέσματα. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ περιεχόμενο τῆς δημοκρατίας, ὡς αἴσθησι ἰσότητας, μπορεῖ νὰ εἶναι ψευδές, τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἀποτελεῖ γενικευμένη συνείδησι τῶν νεωτερικῶν κοινωνιῶν, διαθέτει κατὰ συνέπειαν συγκεκριμένη πραγματικὴ ὑπόστασι, τὴν ὁδηγεῖ στὸ νὰ μεταβάλλει ριζικὰ τὶς κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς σχέσεις.

Ὁ Τοκβίλ δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἀμφιβολίες: ἡ ἐλευθερία τῆς δημοκρατίας εἶναι ἀναπόδραστη. Ἀπέναντι στοὺς ὀπαδοὺς τοῦ παλαιοῦ καθεστώτος, καὶ τέτοιοι ὑπῆρχαν ἀκόμη καὶ στὸ στενὸ οἰκογενειακὸ καὶ φιλικὸ του περιβάλλον, ἀντιτάσσει τὴν ἀκαταμάχητη ἐπικράτησι τῆς δημοκρατίας. Ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι σίγουρος εἶναι ἂν ἡ δημοκρατία θὰ πραγματοποιηθεῖ σὲ συνθήκες ἐλευθερίας ἢ σὲ συνθήκες δεσποτισμοῦ.

Ὁ Τοκβίλ συγκαταλέγεται ἀναμφίβολα στοὺς συγγραφεῖς τῆς μᾶς ιδέας. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του κατατρέχεται ἀπὸ τὸ διαζευκτικὸ ἐρώτημα τοῦ ἂν ἡ ἰσότητα θὰ πραγματοποιηθεῖ σὲ συνθήκες ἐλευθερίας ἢ σὲ συνθήκες δεσποτισμοῦ. Καὶ τὸ ἐρώτημα αὐτὸ θὰ πάψει νὰ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπλό θεωρητικὸ ἐρώτημα γιὰ νὰ ἀποκτήσει μιά βασανιστικὴ γιὰ τὴν ἴδια του τὴν ὑπαρξὴ διάστασι μετὰ τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα τοῦ 1848 στὴ Γαλλία καὶ τὴ γενικευμένη κρίσι τῶν ἐτῶν 1848-1851, ἡ ὁποία θὰ ἔχει ὡς τελικὴ ἀπώλησι τὸ πραξικόπημα τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη. Ὁ Τοκβίλ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπανάστασι πού ξεσπᾶ τὸ 1848 καὶ πού δὲν τὴ θεωροῦσε μιά καινούργια ἐπανάστασι ἀλλὰ συνέχεια τῆς μεγάλης γαλλικῆς Ἐπανάστασις πού ἀπλῶς ξανάρχιζε, ἀναρωπιέται πότε θὰ κλείσει ἐπιτέλους αὐτὸς ὁ ἐπαναστατικὸς κύκλος, ὄντας πεισμένος ὅτι ἂν μιά ἐπανάστασι μπορεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἐλευθερία σὲ μιά χώρα, ἡ συνεχῆς ἐπανάληψι τῆς καθιστᾶ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐλευθερίας προβληματικὴ. Ἡ ἐπανάστασι πού ἐκτυλίσσεται μπροστὰ στὰ μάτια του σὲ διαφορετικὰ ἐπεισόδια ἀλλὰ καὶ τὸ πραξικόπημα τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη πού θὰ τὸν ὁδηγήσῃ, ἔστω καὶ πρόσκαιρα, στὴ φυλακὴ καθιστᾶ ἐπιτακτικὴ γι' αὐτὸν τὴν ἀπάντησι στὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν γενέθλια χώρα του, σὲ ἀντίθεσι μὲ τὴν Ἀμερικὴ, ἡ δημοκρατία νοουμένη ὡς ἰσότητα τῶν συνθηκῶν δὲν μπορεῖ νὰ συμφιλιω-

θεῖ μὲ τὶς πολιτικὲς ἐλευθερίες.

Ἐχοντας κατὰ νοῦ τὸ ἐρώτημα αὐτὸ θὰ συγγράψῃ τὸ *Παλαιὸ Καθεστῶς καὶ τὴν Ἐπανάστασι*. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἱστορία τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασις πού περιέχεται στὸ βιβλίον αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ προϊόν τῆς πρόθεσις τοῦ συγγραφέα νὰ ἀφηγηθεῖ ἀπλῶς τί πράγματι συνέβη, ἀλλὰ ἀπόπειρα νὰ ἀπαντηθοῦν ἐρωτήματα πού ἔθετε ἡ πολιτικὴ συγκυρία, ἔτσι ὅπως τὴ βίωνε ὁ Τοκβίλ.

Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψῆ δὲν εἶναι ἀσφαλῶς τυχαῖο τὸ ὅτι ἂν ἡ *Δημοκρατία στὴν Ἀμερικὴ* ἐστίαζε κυρίως τὸ ἐνδιαφέρον τῆς στὰ ἡθῆ τῶν πολλῶν, τὸ *Παλαιὸ Καθεστῶς καὶ ἡ Ἐπανάστασι* ἐπικεντρώνεται στὴν πολιτικὴ τῶν λίγων, κυρίως τοῦ βασιλιᾶ καὶ τῶν εὐγενῶν. Βέβαια μιά τέτοια στροφὴ θὰ μποροῦσε νὰ ἀποδοθεῖ στὸ διαφοροτικὸ ὑπὸ μελέτη ἀντικείμενο: εἶναι διαφορετικὸ νὰ ἐρευνᾷς μιά δημοκρατικὴ κοινωνία καὶ διαφορετικὸ μιά φεουδαρχικὴ. Κατὰ τὴ γνώμη μας ὅμως αὐτὴ ἡ μετατόπισι τοῦ ἐνδιαφέροντος του προκαλεῖται καὶ ἀπὸ ἕναν ἄλλο λόγο. Ἡ ἐργατικὴ ἐξέγερσι τοῦ 1848 ξυπνᾶ τὰ σχεδὸν ἐν ὑπνώσει μέχρι τότε ταξικὰ του ἀνακλαστικὰ καὶ τὸν ὁδηγεῖ ἀφενὸς σὲ μιά προσπάθεια νὰ ὑπερασπιστεῖ τὰ συμφέροντα τῶν ἀνώτερων τάξεων στὶς ὁποῖες ἀναμφίβολα συγκαταλεγόταν καὶ ὁ ἴδιος καὶ ἀφετέρου νὰ ἀναζητήσῃ τὶς ἱστορικὲς εὐθύνες αὐτῶν τῶν τάξεων γιὰ τὶς ἀλλεπάλληλες ἀποτυχημένες ἀποπειρες νὰ «μπολιασθεῖ» ἡ γαλλικὴ κοινωνία μὲ πολιτικὲς ἐλευθερίες.

Γιὰ τὴν Ἐπανάστασι τοῦ 1789 ὁ Τοκβίλ ὑποδεικνύει ὡς ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀναμφίβολους ἐνόχους τὴν ἴδια τὴν τάξι ἀπὸ τὴν ὁποία προερχόταν, τὴν ἀριστοκρατία. Ἀγκιστρωνόμηνι στὰ προνόμια τῆς αὐτῆς ἡ τελευταία ἀρνεῖται ὁποιαδήποτε συνεννόησι μὲ τὴν ἀστικὴ τάξι ἡ ὁποία πλουτίζει, μορφώνεται καὶ κατορθώνει σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις νὰ τὴν ξεπεράσει. Τὸ ἱστορικὸ παράδοξο τὸ ὁποῖο ὑπογραμμίζει ὁ Τοκβίλ εἶναι ὅτι στὴ Γαλλία, ὅσο περισσότερο οἱ δύο αὐτὲς τάξεις μοιάζουν κοινωνικὰ καὶ σὲ ἕνα βαθμὸ πολιτισμικά, τόσο περισσότερο ἀπομακρύνονται πολιτικὰ ἢ μιά ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Τὰ ὅσα ὁ Τοκβίλ θέλει νὰ πεῖ γιὰ τὶς σχέσεις τῶν δύο αὐτῶν τάξεων στὴ Γαλλία τοῦ 18ου αἰῶνα τὰ φωτίζει ἀκόμη καλύτερα ἡ σύγκρισι πού ἐπιχειρεῖ μὲ τὴν Ἀγγλία. Σὲ ἀντίθεσι μὲ τὴ γαλλικὴ, ἡ ἀγγλικὴ ἀριστοκρατία διοικοῦσε τὴ χώρα σὲ συνεργασία μὲ τὴν ἀστικὴ τάξι, μέλη τῆς ὁποίας ἀποδεχόταν χωρὶς δυσκολία στοὺς κόλπους τῆς. Ἦταν μιά ἐλίτ ἀνοικτὴ σὲ ἀντίθεσι μὲ τὴ γαλλικὴ ἀριστοκρατία πού ἦταν μιά ἐλίτ κλειστὴ. Στὴν Ἀγγλία, ὅμως, εἶχαν διατηρηθεῖ ὅλες ἐκεῖνες οἱ ἐλευθερίες πού χαρακτήριζαν τὸν μεσαῖωνα καὶ ἡ ἀριστοκρατία συμμετεῖχε στὴ διαχείρισι τῶν δημοσίων ὑποθέσεων. Οἱ ἄγγλοι εὐγενεῖς, καὶ αὐτὸ συνιστοῦσε τὴ μεγάλη διαφορὰ μὲ τοὺς γάλλους ὁμόλογούς τους, δὲν διατηροῦσαν μόνον τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐξουσίας ἀλλὰ εἶχαν

στά χέρια τους πραγματική εξουσία: ήσαν, κατά συνέπεια, υποχρεωμένοι να βρουν τρόπους συμβιβασμού με τις άλλες τάξεις και ιδιαίτερα με την ανερχόμενη αστική τάξη για να διατηρηθούν στην εξουσία.

Ως μείζονα αίτια για την παραπάνω διαφορά ανάμεσα στις δύο χώρες ο Τοκβίλ υποδεικνύει τη στάση των αντίστοιχων μοναρχιών. Η γαλλική μοναρχία, ιδιαίτερα μετά τον 16ο αιώνα, είχε αποστερήσει την αριστοκρατία από τη δυνατότητα συμμετοχής της στην εξουσία κάτι το οποίο δεν συνέβη στην Αγγλία. Οι Γάλλοι ευγενείς συνεχίζουν να διατηρούν τα προνόμιά τους, μόνον πού τα προνόμια αυτά δεν αποτελούν πλέον προϊόν της πολιτικής εξουσίας πού κατέχουν αλλά εκχώρηση από την πλευρά του βασιλιά. Ό,τι παράγει η γαλλική κοινωνία μετά τον 16ο αιώνα, υλικό ή αΐλο, ξεφεύγει ολοένα και πιο πολύ από τον έλεγχο της αριστοκρατίας στο βαθμό πού αυτή η τελευταία χάνει την πολιτική εξουσία και μαζί με αυτήν οποιαδήποτε κοινωνική επιρροή. Αντίθετα, μεγαλύτερο ρόλο στην παραγωγή των αγαθών αυτών καλείται να παίξει η αστική τάξη και ιδιαίτερα τα ανώτερα στρώματά της. Στην τελευταία φάση του παλαιού καθεστώτος η γαλλική αριστοκρατία αποσπά το καλύτερο μερίδιο του πλούτου χωρίς να έχει την παραμικρή ευθύνη για την παραγωγή του, απολαμβάνει χωρίς να προσφέρει το ότιδήποτε. Ο Τοκβίλ την παρουσιάζει ως το κατεξοχήν παράδειγμα του παρασιτισμού.

Η γαλλική κοινωνία πριν ξεσπάσει η Έπανάσταση συντίθεται, λοιπόν, από τάξεις πού παρότι τείνουν να μοιάζουν κοινωνικά στον βαθμό πού η αριστοκρατία κατέχεται και η αστική τάξη ανέρχεται, δεν έχουν καμιά επαφή μεταξύ τους. Είναι δύο κόσμοι κλειστοί, απομονωμένοι και τελικά έχθρικοί ο ένας προς τον άλλο. Ύπευθυνος γι' αυτή την κατάσταση δεν είναι τόσο ο «έγωισμός» των δύο τάξεων και ιδιαίτερα της αριστοκρατίας, παρότι ο Τοκβίλ δείχνει αρκετές φορές προς αυτή την κατεύθυνση, αλλά η γαλλική μοναρχία. Αυτή είναι πού σφετερίζομενη ολοκληρωτή την πολιτική εξουσία, αποστερώντας την από τους ευγενείς, μὴν εκχωρώντας σχεδόν τίποτα στους αστούς και καταλύοντας οποιαδήποτε πολιτική ελευθερία δεν αφήνει να υπάρξει στοιχειωδῶς ἕνα πολιτικό πεδίο πάνω στο οποίο η συνεννόηση των δύο τάξεων θά ήταν δυνατή.

Η ανάλυση των αιτιών της γαλλικής Έπανάστασης πού κάνει ο Τοκβίλ είναι πολιτική. Παρότι σε προηγούμενα γραπτά του η αντίληψή του για τις επαναστάσεις ήταν περισσότερο κοινωνική παρά πολιτική, όταν σκύβει πάνω στη γαλλική Έπανάσταση μᾶς προσφέρει μιά πολιτική ἐξήγηση. Η ἀπουσία πολιτικής ελευθερίας, για την οποία ο γαλλικός θρόνος είναι σχεδόν αποκλειστικά υπεύθυνος, είναι αυτή πού δεν επέτρεψε στις τάξεις και ιδιαίτερα στις δύο ανώτερες να βρουν ἕνα πεδίο συνεννόησης, όπως συνέβη στην Αγγλία, με τελικό αποτέλεσμα να συ-

γκρουστούν μεταξύ τους.

Η γαλλική μοναρχία, είτε για να αποσπάσει χρήματα, είτε για να διαιρέσει τις τάξεις και κατά συνέπεια να ασκεί την εξουσία της με τα μικρότερα δυνατά ἐμπόδια, προέβη σε μιά σειρά ἐνεργειες. Πήρε από τα χέρια των ευγενών τις ευθύνες της διακυβέρνησης σε τοπικό ἐπίπεδο, κατέλυσε τους κοινοτικούς θεσμούς, κατέστρεψε κάθε εἶδους δημόσια ζωή στις πόλεις του μεσαιώνα, ἐκεῖ ὅπου σύμφωνα με τον Τοκβίλ ἀσκοῦνταν κατά κύριο λόγο οἱ πολιτικές ἐλευθερίες, ὑποκατέστησε τις ἐπαρχιακές συνελεύσεις κ.ἄ. Η μοναρχία με ἀργές και μεθοδικές κινήσεις το μόνο πού ἄφησε από τις παλιές πρακτικές ἀσκησης της πολιτικής εξουσίας των ευγενών ήταν το ἐξωτερικό περίβλημα, ἀδειάζοντάς το σιγά-σιγά από οποιοδήποτε οὐσιαστικό περιεχόμενο. Τὸν παλιό πολιτικό ρόλο των ευγενών από τότε κι ἔπειτα τὸν ἀσκοῦν οἱ κρατικοὶ ὑπάλληλοι. Μὲ αυτό τὸν τρόπο ὁ συγκεντρωτισμός πού δημιουργεῖ ἡ μοναρχία μέσα από διοικητικούς δρόμους ἰσοπεδώνει ὅ,τιδήποτε βρίσκεται ἀπὸ κάτω της. Γιὰ τὸν Τοκβίλ ἡ ἰσότητα πού οἱ περισσότεροι πιστεύουν ὅτι εἶναι ἔργο της Έπανάστασης, ἔχει ἤδη ἐπιτευχθεῖ στην ὕστερη φάση του παλαιού καθεστώτος.

Η τελευταία παρατήρηση του Τοκβίλ ὑπαγορεύει ρητά τὴν ἰδέα ὅτι ἡ γαλλική Έπανάσταση δὲν πραγματοποιεῖ αυτό πού ἰσχυρίζεται ὅτι πραγματοποιεῖ. Η ἰσότητα δὲν ἀποτελεῖ ἐπίτευγμά της, ἀλλὰ ἔργο της ἀπολυταρχικῆς εξουσίας. Τὸ συγκεντρωτικό κράτος πού κυριαρχεῖ πάνω σε μιά κοινωνία ἰσότητας δὲν παράγεται ἀπὸ τὴ θεμελιώδη ρήξη της γαλλικῆς Έπανάστασης, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ πρωταγωνιστές της και οἱ θιασῶτες της, ἀλλὰ εἶναι μιά ἀπλή συνέχεια μᾶς πολιτικῆς και κοινωνικῆς ἐξέλιξης πού εἶχε ἤδη ἀρχίσει στο Παλαιό Καθεστῶς.

Τὸ βιβλίο αυτό ἀξίζει νὰ διαβαστεῖ ὄχι μόνον για τὴν πολιτικὴ ἐρμηνεία της γαλλικῆς Έπανάστασης πού προτείνει ἀλλὰ κυρίως για τὴν ἐξαιρετικὰ καινοτόμα ἰδέα πού ὑποβάλλει ὁ Τοκβίλ: ὅτι, δηλαδή, ἡ πραγματικὴ ἰσότητα της Έπανάστασης δὲν βρίσκεται στα λόγια και στή συνείδηση των πρωταγωνιστῶν της ἀλλὰ σε μιά ἱστορία πού ἐρχόταν ἀπὸ παλιά. Ἀποτελεῖ πρόκληση για τὴν κριτικὴ σκέψη ἡ ἰδέα της Έπανάστασης ὡς μιά ἀπλή συνέχεια και ὄχι ὡς ρήξη, πρόκληση πού γίνεται ἀκόμη μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι αυτό τὸ ἐρμηνευτικὸ μοντέλο του Τοκβίλ υἱοθετήθηκε και ἄλλες φορές στή διάρκεια του 20οῦ αἰώνα για νὰ ἐρμηνευθοῦν ἄλλα μεγάλης ἐμβέλειας πολιτικά φαινόμενα.

Σταῦρος Κωνσταντακόπουλος

Ἡ φυγή ὡς ἐλευθερία

ΜΑΡΙΑ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ὁ βράχος στό σύννεφο

Διηγήματα (2 τετραλογίες και 1 τριλογία),
ἐκδόσεις Ἑστία, Ἀθήνα 2006, σελ. 243

Τά διηγήματα τοῦ πρόσφατου βιβλίου τῆς Μαρίας Στεφανοπούλου, *Ὁ βράχος στό σύννεφο*, γράφονται μεταξύ τῶν ἐτῶν 1999 μέ 2003. Δύο ἀπ' αὐτά ἔχουν δημοσιευτεῖ στό περιοδικό *Νέα Ἑστία*. Τό παρόν βιβλίο ἀποτελεῖται ἀπό δύο τετραλογίες μέ τούς τίτλους «Ἰσμαήλ» καί «Ἰβάν» ἀντίστοιχα καί ἀπό μία τριλογία πού φέρει τόν τίτλο «Ὁ λόφος τῶν Μουσῶν». Ἐνα ἀπό τά πραγματολογικά στοιχεῖα τοῦ παρόντος τόμου εἶναι ὅτι τό 1999 ἐγινε ὁ πόλεμος στή Γιουγκοσλαβία, κάτι πού δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε διαβάζοντάς το.

Μοῦ μοιάζει δύσκολο νά γράψεις γι' αὐτό τό βιβλίο πού καταπιάνεται μέ ὅλα τά ὑπαρξιακά ζητήματα τοῦ ἀνθρώπινου βίου μέσα ἀπό τίς συνεχεῖς σκέψεις τῶν ἡρώων του. Ἡρώες πού, ὅταν δέν δουλεύουν, σκέφτονται, περπατοῦν πολύ καί σκέφτονται. «Μόνο ὅταν περπατᾶς βρίσκεις τό δρόμο σου». Διαδρομές, διαφυγές.

Τό ἐνδιαφέρον τῆς κάθε βιβλιοπαρουσίασης ἐγκριταί, πιστεύω, στό πού θά ἐπικεντρωθεῖ ὁ ἀναγνώστης. Ὑπάρχουν πολλά ζητήματα πού ξεδιπλώνονται ἀπό τίς σελίδες αὐτές –ὅλα σημαντικά– ὅλα ἀξια κάποιος νά ἐστιᾶσει. Ὁ χῶρος εἶναι περιορισμένος ὁμως κι ἔτσι θά ἐπικεντρωθῶ σέ ὀρισμένα μόνον θέματα τά ὁποῖα κυριαρχοῦν.

Ὁ Ἰσμαήλ καί ὁ Ἰβάν

Οἱ δύο κεντρικοί ἥρωες τῶν διηγημάτων αὐτῶν: ὁ Ἰσμαήλ καί ὁ Ἰβάν. Ὁ Ἰσμαήλ, Ἕλληνας πού ζεῖ στή Γαλλία καί ὁ Ἰβάν, πολωνός μετανάστης, πού ζεῖ στήν Ἑλλάδα. Ἄλλοῦ εἶναι ἡ πατρίδα τους κι ἄλλοῦ ζοῦν, ἐργάζονται, ἐρωτεύονται, σκέφτονται. Δύο φιγοῦρες, δύο πρόσωπα τόσο διαφορετικά ἀλλά καί ἴδια μαζί, σάν δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου νομίσματος.

Πλάνητες, ζοῦν σέ ἄλλη χώρα ἀπ' αὐτή πού γεννήθηκαν, κάνουν προσπάθεια νά ὑπάρξουν καί σκέφτονται. Σκέφτονται συνεχῶς, εἴτε ἀκίνητοι, καθισμένοι σ' ἕνα παγκάκι δημόσιου κήπου εἴτε περπατώντας σέ δρόμους τούς ὁποῖους πλαισιώνουν –ὄχι τυχαῖα–

ἄλλοτε δεντροστοιχίες, ἄλλοτε μνημεῖα ἱστορικά. Σκέφτονται, στοχάζονται εἶναι ἡ καταλληλότερη λέξη. Στοχάζονται γιά τόν ἑαυτό τους, τή ζωή τους στήν ξένη πόλη, στοχάζονται γιά τά μεγάλα ἀνθρώπινα ζητήματα: θάνατος, ζωή, ἀπώλεια, ἐλευθερία, δουλειά, φιλία, πόλεμος. Συνομιλοῦν μέ τόν ἑαυτό τους, προσπαθώντας νά βροῦν τρόπο νά λύσουν τίς ἀνημπορίες τους καί νά αὐτο-ιαθοῦν, συζητοῦν μέ ἄλλους σάν νά θέλουν, μέσω τῆς ἐπαφῆς, νά λυτρωθοῦν.

Ἡρώες πού ἀντιστέκονται, πού μάχονται, πού ἀγωνίζονται νά ἔχουν μιὰ ἀξιοπρεπή καί ἰσορροπημένη ζωή, ἥρωες, ὁμως, τόσο, μά τόσο μοναχικοί... Ὅπως κάθε ἀνθρώπος πού ζεῖ μόνος καί ἰδιαίτερα ὅσοι ζοῦν σέ ξένη χώρα. Ἡ μοναξιά τοῦ ξένου, τοῦ μετανάστη, τοῦ ἀνθρώπου πού φεύγει, φεύγει πρὸς ἀναζήτηση νέων ἐμπειριῶν, καλύτερης ζωῆς, ἀξιοπρεπέστερης διαβίωσης. Πού φεύγει καί ξαναγυρίζει, ἀε-νάως θά ἔλεγε.

«Ἡ ἀπόδραση δέν εἶναι ἄρνηση τῆς δράσης, μήτε ἀναχωρητισμός σέ ἀσφαλέστερα, ἀκίνδυνα ἐδάφη. Εἶναι ἡ παρέκκλιση ἀπό τό ἤδη χαμένο. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ δράση: ἡ φυγή τοῦ δραπέτη ὅταν γλιστράει ἀνάμεσα ἀπ' τά σίδηρα τοῦ κελιοῦ του.

Νά φύγω! Νά φύγω! σκέφτεται ὁ Ἰσμαήλ, καί νιώθει τήν ἀκνησία τοῦ σώματός του, καρφωμένο στό παγκάκι, παρ' ὅλη τήν ἀναπαυτική στάση του, νά βαραίνει τό μυαλό του σάν νά σηκώνει ἐκεῖνη τή στιγμή τοῦς ἄμους του ὅλο τό βάρος τοῦ κόσμου [...]. Νά φύγω! Νά φύγω!, σκέφτεται ὁ Ἰσμαήλ, ἀκίνητος κι ἐκστατικός, καθισμένος ἀναπαυτικά στό παγκάκι».

Ἀπό τή μιὰ ὁ Ἰσμαήλ, λοιπόν. Ἰσμαήλ, ὁ Ἕλληνας, πού ζεῖ στό Παρίσι δουλεύοντας σέ βιβλιοπωλεῖο. Ἡ συγγραφέας ἐπιλέγει νά δώσει στόν ἥρωά της ὄνομα ἀραβικό, παρότι εἶναι Ἕλληνας. Ὁ Ἰσμαήλ ἔρχεται κατευθεῖαν ἀπό τήν παράδοση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἰσμαήλ ἦταν ὁ γιός τοῦ Ἀβραάμ καί τῆς δούλης του Ἄγαρ, θεωρεῖται δέ στήν κορανική παράδοση γενάρχη τῶν Ἀράβων. Ἀπό τήν ἄλλη ὁ Ἰβάν ἢ Ἰβανός, ὁ Πολωνός πού δουλεύει ὡς ἐργάτης στήν Ἀθήνα, παραπέμπει στόν «Ἰβανός», τό ἱστορικό μυθιστόρημα τοῦ Γ. Σκότ (1819). Ὁ Ἰβανός, ὁ ἄξιος καί γενναῖος πολεμιστής πού βοηθᾶ τόν Ριχάρδο τόν Λεοντόκαρδο στοῦς ἀγῶνες του. Θά ἀναρωτιέται κανεῖς γιατί δίνονται τέτοια ὀνόματα στοῦς ἥρωες. Πουθενά μέσα στό βιβλίο δέν ἀπαντᾶται τό ἐρώτημα αὐτό.

Οἱ ἥρωες ὁμως μετακινοῦνται, δέν ζοῦν σέ μιὰ χώρα, εἶναι θά λέγαμε πολίτες τοῦ κόσμου. Ὑπ' αὐτή τήν ἐννοια, δέν ἔχει σημασία νά ἀναδειχθεῖ τό ἐθνοκεντρικῆς προέλευσης βαφτιστικό ὄνομα, ἢ –μέσω τοῦ ὀνόματος– διαφοροποίηση. Τά σύνορα, τά ὄρια πού μποροῦν νά μποῦν ἀκόμα καί μέσω ἐνός ὀνόματος δέν ὑπάρχουν, καταρρίπτονται. Τή συγγραφέα δέν τήν ἀπασχολεῖ ἡ καταγωγή, ἡ ἐθνική προέλευση,

ή μητέρα-πατρίδα αλλά επικεντρώνεται στην αγωνία του ανθρώπου — απ' όπου κι αν κατάγεται— να ζήσει, να υπάρξει σε διαφορετικές χώρες και κοινωνίες, χωρίς να χάσει την αξιοπρέπειά του και την ανθρωπινή του προέλευση.

Εμμένοντας στους δύο ήρωες δέν ξεχνῶ τίς ἡρωίδες — τὴν Κλεψύδρα, τὸ κορίτσι πού δουλεύει σ' ἓνα τεῖοποτεῖο τῆς Πλάκας καὶ παράλληλα παρακολουθεῖ μαθήματα ζωγραφικῆς στὴ Σχολὴ Καλῶν Τεχνῶν, τὴ συνομιλήτρια τοῦ Ἰβάν, οὔτε τὴ Μαρί πού ἐργάζεται σ' ἓνα βιβλιοπωλεῖο τοῦ Παρισιοῦ, τὴ συνομιλήτρια τοῦ Ἰσμαήλ, οὔτε τὴν Κυρία τῶν Μουσῶν, τὴν ιδιοκτῆτρια τοῦ σπιτιοῦ πού νοικιάζει ὁ Ἰβάν στὴν ὁδὸ Μουσῶν στοῦ Φιλοπάππου, οὔτε τὴ Ζανὼ τὴν ιδιοκτῆτρια τοῦ βιβλιοπωλείου στό ὁποῖο δουλεύει ἡ Μαρί. Οἱ γυναικεῖες φιγοῦρες, ξέχωρες αὐτές, ἰσχυρές ἐπίσης, ὀλοκληρώνουν τὴν ὑπαρξὴ τῶν βασικῶν ἡρώων. Ἄν δέν ὑπῆρχε ἡ Κλεψύδρα (τό παρατσούκλι πού τῆς δίνει ὁ Ἰβάν ἀπὸ τὴν ὁδὸ Κλεψύδρας στὴν Πλάκα, τὸ ὁποῖο βεβαίως παραπέμπει στὸν χρόνο — χαμένο ἢ κερδισμένο, ἄλλο θέμα) ἢ ἡ Κυρία τῶν Μουσῶν, δέν θά μπορούσε ὁ Ἰβάν νά ζήσει στὴν ξένη πόλη. Ὁ Ἰβάν καὶ ὁ κάθε Ἰβάν δέν μποροῦν νά ζήσουν μόνοι τους. Ἔχουν ἀνάγκη τὸ συντρόφειμα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐκτός τῶν δέντρων, ἐκτός τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν σύννεφων, ἐκτός τῶν βράχων, ἐκτός τῶν τοίχων. Ἐξάλλου στὴ δεύτερη τριλογία δίνεται ὁ λόγος στίς ἡρωίδες— εἶναι ἐκεῖνες πού πρωταγωνιστοῦν γιὰ νά ὀλοκληρωθεῖ ἡ εἰκόνα.

Τὰ πρόσωπα, ἐπίσης, πού εἶναι ἀπόντα τροφοδοτοῦν τὴ σκέψη τῶν ἡρώων. Ἄν ὑπῆρχε ὁ πατέρας τοῦ Ἰσμαήλ δέν θά σκεφτόταν ὁ Σμαήλι γιὰ τὸ πένθος, τὴν ἀπώλεια, γιὰ τὸ θάνατο. Δέν θά τὸν ἀπασχολοῦσαν ὡς ζητήματα. Τὸν ἀπασχολοῦν γιατί ὁ πατέρας του δέν ὑπάρχει πιά. Ἄν ὁ Ἰβάν εἶχε τὸν φίλο του Βλάντεκ μαζί του δέν θά τὸν ἀπασχολοῦσε ἡ ἀναγκαιότητα τῆς φιλίας καὶ προπαντός ἡ ἔλλειψή της.

Θά μπορούσα νά παρομοιάσω τὰ διηγήματα αὐτὰ ὡς μιὰ ἐλεγεία, ἓναν θρηνητικὸ ὕμνο τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου πού ἔχασε καὶ περίπου ματαίως προσπαθεῖ νά ξαναβρεῖ τὸ δρόμο γιὰ τὴ χαρὰ, τὴν πληρότητα. Χαρὰ δίνεται, θρυμματισμένη ὅμως, μέσα ἀπὸ στιγμές: τῆς θέασης, ἄς ποῦμε, ἑνὸς βράχου πού πάνω ἐκεῖ φυλάσσεται μέ προσοχὴ ἢ ἱστορία 2.000 ἐτῶν, τῆς Ἀκρόπολης, ἢ τοῦ κοιτάγματος ἑνὸς τοίχου ἔτσι φωτισμένου ἢ ἔτσι ἐπενδεδυμένου ἀπὸ τὴ φαντασία πού μοιάζει νά εἶναι ἰκανὸς νά λύσει ἢ νά θρυμματίσει τὴν ἀπώλεια, τὴ νοσταλγία, τὴν ἀποξένωση, τὸ ἐρήμωμα.

Μέ στοχαστικὸ καί, ἄλλες στιγμές, ρεμβῶδες ὕφος παρακολουθοῦμε τὴ ζωὴ τῶν δύο ἡρώων πού μελαγχολοῦν ἀλλὰ δέν παραιτοῦνται. Πού ἔχουν ἀπόλυτη σχέση μέ τίς ὑλικότητες τοῦ καθημερινοῦ βίου ἀλλὰ ἀφήνουν χρόνο καὶ χῶρο νά φαντάζονται, νά συγκινοῦνται, νά δραπετεύουν — ἔστο καὶ στιγμαῖα. Ζοῦν, συμμετέχουν ἐνεργά στὰ δρώμενα, μιλοῦν γιὰ τὸν πόλεμο στὴ Γιουγκοσλαβία, γιὰ τὰ κύματα τῶν μετα-

ναστῶν σάν νά ταυτίζονται μαζί τους ζοῦν, στό μεταίχμιο ὁμως. Μέ τό ἕνα πόδι νά φύγουν καί μέ τό ἄλλο νά παραμείνουν. Ψάχνουν τοίχους ν' ἀκουμπήσουν καί βράχους νά ἐμπνευστοῦν ἀλλά ἀκροβατοῦν κοιτοῦν συχνά τόν οὐρανό καί τά σύννεφα.

Ἡ νοσταλγία

Οἱ δύο κεντρικοί χαρακτήρες τοῦ διβλίου, ὁ Ἰσμαήλ καί ὁ Ἰβάν, μεταναστεύουν. Ὁ Ἕλληνας πηγαίνει στή Γαλλία καί ὁ Πολωνός στήν Ἑλλάδα –γιά διαφορετικούς ὁ καθένας λόγους. Ὁ Ἰσμαήλ διακατέχεται ἀπό τήν ἔννοια τῆς νοσταλγίας, δέν εἶναι ὁμως ἡ νοσταλγία αὐτοῦ πού ξενιτεῦτηκε, πού ἀποξενώθηκε ἀπό τόν τόπο του· εἶναι ἡ νοσταλγία ἀξιών πού ὑπῆρχαν στό παρελθόν, εἶναι ἡ νοσταλγία ἐνός πολιτισμοῦ μέ ἄλλες ἀρχές, διαφορετικές ἀξίες, ἄλλους ρυθμούς. Παρ' ὅλα αὐτά εἶναι ἕνας ἄνθρωπος πού ἔχει φύγει ἀπό τήν πατρίδα του, ὅπως καί ὁ Ἰβάν.

Ἡ ἔννοια τῆς νοσταλγίας, ὅπως κι ἂν ὀρίζεται στά συγκεκριμένα διηγήματα, ὅπως καί τό ὕφος τοῦ διβλίου ἐν γένει, μοῦ θύμισαν πάντως τό τί ἔλεγε ὁ Ἀντρέι Ταρκόφσκι περιγράφοντας τήν ταινία του *Νοσταλγία*. «Ἦθελα νά δώσω τό πορτρέτο», ἔγραφε ὁ Ταρκόφσκι, «ἐνός ἀνθρώπου πού ἀποξενώνεται πλήρως ἀπό τόν κόσμο καί ἀπό τόν ἑαυτό του, καθώς εἶναι ἀνίκανος νά ἰσορροπήσει ἀνάμεσα στήν πραγματικότητα καί τήν ἀρμονία πού λαχταρᾷ ἐνός ἀνθρώπου βυθισμένου σέ νοσταλγία, πού τήν προκαλεῖ ὄχι μόνο ἡ ἀπόσταση ἀπό τόν τόπο του, ἀλλά καί ἡ ὀλοκληρωτική ἐπιθυμία του γιά τήν ἀκεραιότητα τῆς ὑπαρξῆς» (Α. Ταρκόφσκι, *Σμιλεῖοντας τό χρόνο*, σελ. 280).

Ὁ βράχος στό σύννεφο

Ἀκριβῶς αὐτό εἶναι πού συνενώνει ἀρμονικά καί ἀντικατοπτρίζει τό πνεῦμα τῆς συγγραφῆς. Θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι τό σχῆμα, ἂν καί μοιάζει ἰδεατό ἴσως, εἶναι, μέ ἄλλα λόγια, ἡ σταθερότητα στή φυγή. Ἡ διάρκεια καί σταθερότητα τοῦ βράχου καί ταυτόχρονα ἡ μετακίνηση καί ἡ ἐλευθερία πού μόνον ἕνα σύννεφο ἔχει. Χρειάζονται καί τά δύο γιά νά ζήσουμε, μοιάζει νά λέει ἡ συγγραφέας. Εἶναι ἀπόλυτη ἀνάγκη νά ὑπάρχει ὁ βράχος στό σύννεφο.

Βαθύτερη ἐπιθυμία ἡ σιγουριά τοῦ βράχου ἢ ἡ περιπλάνηση τοῦ σύννεφου; Ἡ χρυσή τομή εἶναι ἡ ἀρμονική συνένωση τῶν δύο. Ναί, στήν περιπλάνηση καί τή φυγή, φυγή νοούμενη ὡς ἐλευθερία καί ὄχι ὡς παραίτηση. Ἀλλά πρέπει νά βροῦμε κάπου ν' ἀκουμπήσουμε. «Ἕνας τοίχος εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἀνάγκη. Τέσσερις τοίχοι σέ καθιστοῦν ἤδη προνομιούχο [...]. Κάποτε θά μπορέσω ν' ἀκουμπήσω καί ἐγώ ἥσυχά τήν πλάτη μου σ' αὐτό τό κτίριο καί νά πῶ: εἶμαι στόν τόπο μου· ὅπου κι ἂν βρίσκομαι».

Μαρίνα Κόντη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

G. E. R. LLOYD

ΑΡΧΑΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Από τον Θαλή

ὡς τον Αριστοτέλη

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΔΗΣ Γ.

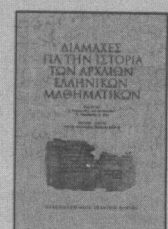
- ΔΙΑΛΕΤΗΣ Δ. (επιμ.)

ΔΙΑΜΑΧΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

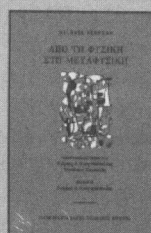
Το βιβλίο παρακολουθεῖ τήν πορεία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἐπιστήμης μέσα ἀπό τό ἐργο τῶν Πυθαγορείων, τῶν προσωκρατικῶν φυσικῶν φιλοσόφων, τῶν συγγραφέων τῆς Ἱπποκρατικῆς συλλογῆς, τοῦ Πλάτωνα, τῶν ἀστρονόμων τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. καί τοῦ Αριστοτέλη. Παράλληλα, ὁ συγγραφέας ἐξετάζει τή σχέση μεταξύ ἐπιστήμης καί φιλοσοφίας καί μεταξύ ἐπιστήμης καί ἱατρικῆς, περιγράφει τό κοινωνικό καί οικονομικό πλαίσιο τῆς πρώιμης ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἐπιστήμης καί ἀναλύει τὰ κίνητρα τῶν διαφόρων κατηγοριῶν συγγραφέων.

✦ ISBN 960-524-210-9 Τιμή: 17,00 €

Στήν ιστοριογραφία τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν Μαθηματικῶν ἔχουν διαμορφωθεῖ δύο κύριες μεθοδολογικές τάσεις. Στήν παρούσα συλλογή δημοσιεύονται τὰ κείμενα τῶν S. Unguru, B.L. van der Waerden, H. Freudenthal καί A. Weil –μέσω τῶν ὁποίων ἐκτιλήθηκε ἡ πρώτη μεγάλη διαμάχη ἀνάμεσα στα δύο ιστοριογραφικά ρεύματα, ἡ διαμάχη γιά τή λεγόμενη «γεωμετρική ἀλγεβρα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων»– καθώς καί ἕνα παράρτημα τῶν ἐπιμελητῶν, στο ὁποῖο ἐξιστορεῖται συνοπτικά ἡ ἐξέλιξη τῆς γεωμετρικῆς ἀλγεβρας ἀπό τήν Αρχειότητα ἕως τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνα.

✦ ISBN 960-524-219-2 Τιμή: 20,00 €

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

M. REDHEAD

ΑΠΟ ΤΗ ΦΥΣΙΚΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

Το βιβλίο ασχολεῖται μέ τήν ἐσχάτη φύση τῆς πραγματικότητας, καθώς καί μέ τόν τρόπο μέ τον ὁποῖο αὐτή ἀποκαλύπτεται μέσα ἀπό τίς σύγχρονες θεωρίες τῆς φυσικῆς, ὅπως ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας καί ἡ κβαντική μηχανική.

✦ ISBN 960-524-222-2 Τιμή: 12,00 €

www.cup.gr

«ΜΑ ΚΑΤΙ ΓΑΡΥΦΑΛΛΑ!»

Ὁ ποιητής Νίκος Ἐγγονόπουλος. Ἡμερολόγιο 2007,
ἐπιμέλεια Θανάσης Χατζόπουλος, καλλιτ. ἐπιμέλεια Γεωργία Νόνα,
ἐκδ. Ὑψιλον/βιβλία, Ἀθήνα 2006

Πάει καιρός πού, μέσα στό φιλολογικό καί ιστορικό συνάφι, συνηθίσαμε νά συζητάμε γιά τή λογοτεχνία ἐπετειακά, σύμφωνα μέ τά ἤθη καί τίς προδιαγραφές πού ἐπιβάλλει ἡ ἐκάστοτε θεσμική μνήμη τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ. Τό «ἔτος Καβάφη», τό «ἔτος Σεφέρη», τό «ἔτος Ἐμπειρίκου», τό «ἔτος Ροῖδη» κ.λπ. δημούργησαν ἤδη μιά μικρή ἀλλά ἀνθεκτική παράδοση, πλαισιωμένη ἀπό ἀντίστοιχες ἐκδοτικές πρωτοβουλίες, εἰκαστικές ἐκδηλώσεις καί ἐρευνητικές δραστηριότητες, πού προσανατόλισαν τίς ιστορικές καί λογοτεχνικές σπουδές στήν ἀπότιση «φόρου τιμῆς» σέ ἀναγνωρισμένους λογοτέχνες. Δέ χρειάζεται, νομίζω, νά ἐπιμείνω στίς προβληματικές ὀψεις αὐτῆς τῆς ἀντίληψης πού μετατρέπει τήν κριτική ἐπιστημονική συζήτηση σέ ἕνα προσωποκεντρικό λατρευτικό τελετουργικό μέ χαρακτηρισά ἐτεροχρονισμένου μνημοσύνου πρὸς τοὺς «μεγάλους μας συγγραφεῖς». Δέν χρειάζεται ἐπίσης νά ἀναφερθῶ στήν παραμορφωτική εἰκόνα πού καλλιεργεῖ ἡ ἐτήσια ὁμορονοτία γιά τόν ἕναν καί μοναδικό, κάθε φορά, συγγραφέα πού ἔχει «τὴν τιμητική του». Θά μείνω στά θετικά στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ ἐγχειρήματος, δηλαδή στήν καλή καί πλούσια σοδειά πού ἔχει προκύψει, τά τελευταῖα χρόνια ἀπό τίς ἀντίστοιχες ἐπιστημονικές καί καλλιτεχνικές ἐργασίες, στά «καλά ἐργαλεῖα» πού εἶδαν τό φῶς τῆς δημοσιότητας (μέ σταθμό τήν καθαφική βιβλιογραφία τοῦ Δημήτρη Δασκαλόπουλου), στήν ἐρευνητική ἀρθρογραφία, στά καλά βιβλία πού ξανάδωσαν μιά δεύτερη ζωὴ σέ κείμενα καί συγγραφεῖς μᾶς ἄλλης ἐποχῆς. Ἰσχύει κι ἐδῶ, λοιπόν, τό σεφερικό: «Ἀρχίζει κανεὶς ὅπως μπορεῖ...».

Τό ἔτος 2007 εἶναι ἀφιερωμένο στόν Νίκο Ἐγγονόπουλο. Συμπληρώνεται μιά ἐκατονταετία ἀπό τή γέννηση τοῦ ὑπερρεαλιστῆ ποιητῆ καί, ἤδη, τό πρῶτο βιβλίον πού συνοδεύει τόν ἑορτασμό κυκλοφορεῖ ἀπό τίς ἐκδόσεις Ὑψιλον. Πρόκειται γιά τήν ἐκδοση ἑνός ἐτήσιου ἡμερολογίου, φιλοτεχνημένου μέ πολλή γνώση καί μεράκι ἀπό τόν Θανάση Χατζόπουλο καί τή Γεωργία Νόνα, πού ὑπερβαίνει τή χρηστική του ἀξία γιά νά διεκδικήσει ἐπιστημονικά καί καλλιτεχνικά εὖσημα. Ὁ τόμος περιλαμβάνει μιά ἀνθολογία κειμένων, φωτογραφιῶν, σχεδίων καί πι-

νάκων πού φέρνουν ἀνάγλυφα στό προσκήνιο τό ποιητικό σύμπαν, τήν εἰκαστική θεματική ἀλλά καί τήν πρόσληψη τοῦ Ἐγγονόπουλου μέσα στόν 20ό αἰώνα. Ἐγκυροί κριτικοί, καταξιωμένοι ζωγράφοι καί μελετητές τοῦ ἔργου του, μέ παλιότερα ἀλλά καί καινούργια κείμενα, ξαναπιάνουν τό νῆμα τῆς γραφῆς καί τῆς ζωγραφικῆς του, γιά νά ἀναδείξουν τίς ὑπερρεαλιστικές καταβολές, τή σχέση του μέ τόν καιρό καί τήν ἐποχή του, τήν ιστορική του αἴσθηση, τα αἰσθητικά καί διανοητικά περιβάλλοντα μέσα στά ὁποῖα διαμορφώθηκε ἡ ποιητική του, τό ἀκαδημαϊκό του ἔργο στή Σχολή Καλῶν Τεχνῶν, τή δύσκολη καθημερινή βιοτή ἀλλά καί τό ἰδεολογικό του στίγμα ζυγισμένο καί μοιρασμένο ταυτόχρονα ἀνάμεσα σέ ἕναν ἥπιο συντηρητισμό καί σέ μιά σχεδόν ἰδιοσυγκρασιακή ἐξέγερση ἀπέναντι στή μικροαστική νοοτροπία τῆς κοινωνίας καί τῆς ἐποχῆς του.

Πολύπλοκος καί σύνθετος δημιουργός ὁ Ἐγγονόπουλος δέν προσφέρεται εὐκόλα σέ γραμμικές καί ἀπλουστευτικές ἀναγνώσεις. Ἡ σχεδόν φιλοσοφική μελαγχολία πού διατρέχει τήν ποίησή του, μαζί μέ τήν ὑπερρεαλιστική ἀνατροπὴ τῆς παρωδίας καί τήν εἰκονοκλαστική διάθεση τοῦ ζωγραφικοῦ του προγράμματος ἔρχεται στό προσκήνιο μέ τήν προσεγμένη καί προσεκτική ἀνθολόγησή τοῦ ὕλικου, ἀκυρώνοντας κάθε μονοδιάστατη ἐρμηνεία, πού θά ἤθελε νά «στριμώξει» τόν ποιητὴ σέ λογῆς-λογῆς «στενά παπούτσια», εἴτε αὐτά ἐκκινοῦν ἀπό τήν περιφρημὴ «ἐλληνικότητα» τῆς γενιᾶς τοῦ Τριάντα εἴτε ἐκκινοῦν ἀπό τήν ἀντιστασιακή μυθολογία τοῦ Μπολιβάρ εἴτε ἐκκινοῦν ἀπό τή νεο-ὀρθόδοξη ἐρμηνεία τῆς σχέσης του μέ τόν ἀγιογράφο Κόντογλου εἴτε ἐκκινοῦν ἀπό τή νεο-παγανιστική ἐρμηνεία τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας στή ζωγραφική του. Ἀρβανίτης καί Κωνσταντινοπολίτης μαζί, Ἕλληνας καί κοσμοπολίτης μαζί, λυρικός καί ἀφηγηματικός μαζί, καθαρευουσιάνος καί λαϊκός μαζί, νεωτερικός ὑπερρεαλιστῆς μέ γνώση τῆς ιστορίας καί τῶν πολιτισμικῶν καταβολῶν τοῦ μορφώματος τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, ὁ Ἐγγονόπουλος παραμένει ἕνα ἀπὸ τά πιό αἰνιγματικά, «ἐνοχλητικά» καί παραγωγικά ὑβρίδια πού γνώρισε ἡ νεοελληνική λογοτεχνία, ὑποχρεώνοντας τοὺς ἀναγνώστες καί τοὺς

κριτικούς σέ μιά διαρκή επιστροφή στό έργο του.

Λένε συχνά πώς ή πρόσληψη ενός ποιητή μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερο γιά τό πῶς εἶδαν οἱ ἀναγνώστες ἀλλά καί οἱ ἐποχές τό έργο του, παρά γιά τό έργο τό ἴδιο. Ἄν θέλαμε νά σκιαγραφήσουμε τήν πορεία αὐτή μέσα ἀπό τά κείμενα τοῦ τόμου, θά λέγαμε πῶς τό κύριο χαρακτηριστικό τῆς πρόσληψης τοῦ Ἐγγονόπουλου εἶναι ή σταδιακή μετάβαση ἀπό τόν ποιητή τοῦ «λογοτεχνικοῦ σκανδάλου» στόν ποιητή τοῦ «λογοτεχνικοῦ μέλλοντος». Ὁ ποιητής πού ξεκίνησε τήν ἐμπλοκή του στήν περιπέτεια τῆς γραφῆς γνωρίζοντας τή χλεύη, τήν ἄδικη κριτική, τή φτηνή σάτιρα (ἀκόμα καί οἱ ἐπιθεωρήσεις τῆς μεταξικῆς ἐποχῆς ἀνέβαζαν νούμερα μέ τούς «τρελοῦς» ποιητές «Μπιρμπιρίκο» καί «Δισεγγονόπουλο») καλλιέργησε στίς ἀναγνωστικές συνειδήσεις τῶν ἐπόμενων γενιῶν ἕνα γόνιμο ἔδαφος, πάνω στό ὁποῖο «δέν ἀνθησαν ματαίως» οἱ καρποί τῆς ποιήσῆς του. Μέ ἄλλα λόγια, φαίνεται πῶς ὁ Ἐγγονόπουλος ὄχι μόνο κέρδισε τό στοίχημα μέ τόν χρόνο, ἀλλά εἶναι σχεδόν βέβαιο πῶς σύντομα θά ἀναδειχθεῖ σέ μιά μείζονα καλλιτεχνική περίπτωση τῆς νεωτερικῆς γραμματολογικῆς καί αἰσθητικῆς μας συνείδησης. Τό ἡμερολόγιο τῶν ἐκδόσεων «Ύψιλον» εἶναι μιά καλή ἀφετηρία γιά νά σκεφτοῦμε ξανά τή δημιουργική διαλογικότητα καί πολυφωνία τοῦ έργου του, ἐκεῖ πού ή ποίηση καί ή ἱστορία διασταυρώνονται σέ μιά εὐφυή, στοχαστική καί πρωτοποριακή σύνθεση. Μαζί

μέ τίς εὐχές γιά νά εἶναι καλοτάξιδο ἐτοῦτο τό καλαίσθητο ἡμερολόγιο, παραθέτω, ἀντί ἐπιλόγου, ἕνα μικρό δείγμα ἐνός ποιητικοῦ λόγου, πού τόν προσπεράσαμε, πολλές φορές διαστικά, ἀδυνατώντας νά δοῦμε τά πραγματικά του χαρίσματα, θαμπωμένοι ἴσως ἀπό τόν ρητορικό οἶστρο τοῦ Ἀνδρέα Ἐμπειρίκου καί τή λυρική τόλμη τοῦ Ὀδυσσεά Ἐλύτη. Καλές γιορτές, λοιπόν, μέ τά «γαρύφαλλα» τοῦ Νίκου Ἐγγονόπουλου:

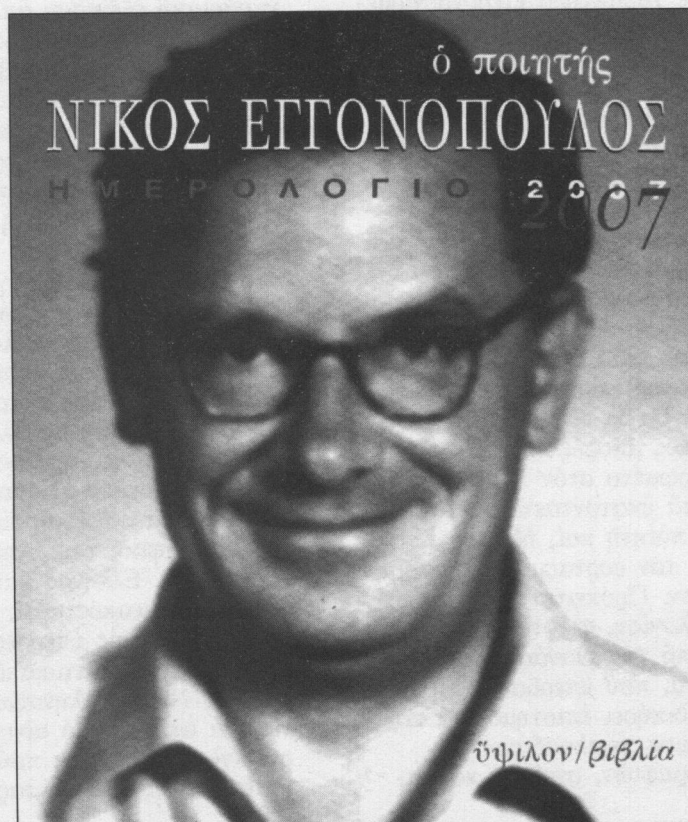
ΤΑ ΓΑΡΥΦΑΛΛΑ

φάγαμε τό μπαρουτί μέ τή χούφτα
στ' ἄγρια βουνά καί
τά λαγκάδια
τῆς Βόρειας Ἠπείρου
καί φάγαμε
τό ξερό ψωμάκι
αὐτό π' ἀρμόζει
στόν καλλιτέχνη
στόν ποιητή

μόνη παρηγοριά
τά λουλούδια:
εἶτανε τά γαρύφαλλα....

μά κάτι γαρύφαλλα!

Γιάννης Παπαθεοδώρου

Μέ τόν τρόπο τῶν ποιητῶν, τῶν παραμυθᾶδων, τῶν παλιῶν καλῶν πραγματευτᾶδων

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΡΙΑΝΤΗΣ

Οὔτε τύμπανα, οὔτε τρομπέτες

Ἐκδόσεις Ἰκαρος, 2005, σελ. 145

Πολλοί διαβάζουν τήν *ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΤΥΠΙΑ* καρκινικά, ἀπό τό τέλος, ἀπό τόν ἀπρόβλεπτο, πνευματώδη «καιρό» της, περνώντας μετά στό ἔσω χαμηλό βαρομετρικό της, στή στήλη τοῦ Γ. Τριάντη «*Ὁ Τύπος τῶν ἡλῶν*». Τίτλος Ἀναγνωστάκειας ὑποβολῆς, πού ὑλοποιεῖ σέ καθημερινή βάση τόν στίχο/ὑποθήκη τοῦ ποιητῆ: *Σάν πρόκες νά καρφώνονται οἱ λέξεις, νά μὴν τίς παίρνει ὁ ἄνεμος*. Στήλη καλειδοσκοπιο πού σκανάρει πολυφωνικά ὅ,τι καλόν ἀπό τήν ἐφημεριδογραφία τῆς προηγούμενης, ἐνῶ ὁ ἴδιος μέ τήν περσόνα τοῦ ὑποβολέα, σχολιάζει τηλεγραφικά τά συμφραζόμενα, τά δρώμενα. Σπαράγματα τῆς ἐν λόγω στήλης του ἀπετέλεσαν τόν βασικό ἄξονα πού στάγδην σπονδήλωσαν τό παρόν διβλίο, ἐμπλουτισμένο καί μέ ἐμβόλιμα κείμενα πού δημοσιεύθηκαν σέ περιοδικά καί κυρίως ἀκούστηκαν στά ἐρτζιανά.

Ὁ τίτλος «*Οὔτε Τύμπανα Οὔτε Τρομπέτες*» ὑποδηλώνει ἀποστασιοποίηση ἀπό ἡχηρά καί ἄλλα, ἀπό τύμπανα (πολέμου;), τρομπέτες (πανηγυρισμῶν;), χωρίς τυμπανοκρουσίες δηλονότι, γιά νά ἀκουστεῖ ὁ ἐνδορραγῆς λόγος, ὁ ψίθυρος τῆς ποίησης, τῶν πραγμάτων. Λόγος πού ἠλιοτροπιεῖ στήν δραματική πλευρά, στό σκοτεινό ἐνδοκάρπιο τῆς ὑπαρξῆς (ἔκδοτος στή μινυμαλιστική γοητεία, στή ρευστότητα τοῦ ὄνειρου) καί ὄχι στήν ἐπική (μέ σημαῖες καί ταμπούρα).

Τό α' μέρος «*ΙΣΤΟΡΙΕΣ*» περιέχει ἱστορίες ποιητικοῦ ρεαλισμοῦ μέ φανταστικό περιεχόμενο, μινιατούρες οἰονεῖ διηγημάτων πού μεταδόθηκαν ἀπό τό ραδιόφωνο. *Οἱ ἥρωες τῶν διβλίων* εἶναι μιά σπονδή καί ὠδή στήν φιλαναγνωσία, πού μεταγγίζει αἷμα στούς χάρτινους ἥρωες. Σπονδή στόν ἔρωτα συνιστᾷ τό εὐρηματικό μέ στοιχεῖα ρομαντισμοῦ *Τό λαγῆνι* πού κινεῖται στή μεθόριο παραμυθιοῦ καί παραλογῆς, ἐνῶ στό *Φιλαράκι* ὁ ἀλαφροῖσκιωτος ἥρωας, κατά πόλιν σαλός, γνέφει στά κρυμμένα ἄλογα τῶν αὐτοκινήτων. Ἱστορίες ἀτμοσφαιρικές, σέ κλίμα μαγικοῦ ρεαλισμοῦ, μέ οὐμανιστικό ὑπόστρωμα. Στό β' μέρος *ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ* ἔχουμε ἱστορίες μέ πραγματικό περιεχόμενο, φέτες ζωῆς, μέ τά ἀπαραίτητα στοιχεῖα μυθοπλασίας. Ἐκτυπες εἰκόνες, συμβάντα, διάσπαρτα σήματα αὐτοβιογραφικά, ἀπό ἐκεῖνα πού ἡ παιδική συνείδηση φυλακίζει ἔσσει μέ τά ἐκπληκτα μάτια της.

Στόν πάπυρο τῆς πεταλούδας, ἡ ἀπόσταξη τῶν τοπίων, γράφει ὁ Γ.Κ. Καραβασίλης. Ὁ Τριάντης μᾶς δίνει παραλλαγή πάνω στό ἴδιο θέμα μέ τό *Μιά φέτα πορτοκάλι στόν ἀέρα*. Στό *Ψεύτικο φιλί*, ὁ μικρός ξύνει μέ τά νύχια του τήν παριά του γιά νά βγάλει τό ψεύτικο φιλί της, ὅπως ἀνάλογα ὁ Καββαδίας μέ τό μαχαίρι σχίζει τή ζωγραφιά τατουάζ στό στήθος γιά νά ἐκδικηθεῖ τή γυναῖκα πού τόν πρόδωσε. Παγανισμός καί νεραϊδοφάνειες στή *Μεσημέρω* ἀπό τό κόρωμα τοῦ ἡλίου καί τή θητεία του στά καπνοχώραφα τοῦ Ἀγρινίου, ἡ *Καράσσω καί ἡ Κόκκινη*, τά ἄλογα τοῦ πατέρα πού καλπάζουν ἰδρωμένα στίς αὐλακίες τῆς μνήμης. Στιγμιότυπα ἀπό τήν ἐκδρομή μέ τό σχολεῖο στήν Ὀλυμπία πού ὁ ἄγουρος πόθος τοῦ ἥρωα σκαλώνει ὄχι στόν Ἑρμῆ ἀλλά στό θαῦμα τῆς μασχάλης τῆς ἐκπαγλης ξεναγοῦ «*ἓνα θῆτα μικρό, μαρμάρινο, χωρίς τή γραμμούλα στή μέση... καί τό κοιτοῦσα ὅπως κοιτᾶνε στίς ἐκκλησιές τά εἰκονίσματα*. Ἀργότερα, ὅταν ἄρχισα νά ψάχνω τό τέμπλο τῶν γυναικῶν, ξεκίναγα τίς προσευχές ἀπό τήν ἀλαβάστρινη κρύπτη τῆς μασχάλης». Συνειρμικά θυμᾶμαι τό στίχο τοῦ Καρούζου, ἀπό τό λαϊμό τῆς γυναίκας ἄρχισε ἡ προσευχή μου. Ἀπό αὐτό τό ἱερογλυφικό τοῦ θῆτα θά μνηθεῖ στήν ἀλάβητο τῆς ποίησης, ἐνῶ συνάμα ὑποδήλωνε τήν ὀξυμμένη συνείδηση γλώσσας πού ἀργότερα θά κρυσταλλωθεῖ σέ ἔρωτα γιά τή γλώσσα, ὑπερασπιζόμενος μέ Χριστιανοπουλικό ζῆλο, καί τό τελευταῖο της γῶτα «*Γκρέκορου Πεκ. Μέ ὕψιλον, παρακαλῶ, τό “ου”. Μέ ὕψιλον, παλιό καί οἰκεῖο σάν πέταλο σέ καουμπόνκη ταινία*». Οἱ πλανευτρες τοῦ *Γύφτους*, πού μέ τή λαγνεία τῶν χρωμάτων καί τά ἀποκαλυπτήρια τῆς τόλμης τους ξυπνοῦσαν πρόωρα τήν ἐφηβεία του, εἶναι ποίημα σέ πεζό πού μπορεῖ νά διαβαστεῖ ἀντικρουστά μέ τό *Στό φῶς τῆς πανηγυρικής αὐτῆς ἡμέρας τοῦ Ἐμπεριόκου*, ἢ τῆ *Μαγιοπούλα* τοῦ Παλαμά *Στό Ὅταν ἔβρεχε τίς Κυριακές*, μᾶς ταξιδεύει στά μαγικά ἀπογεύματα ἔξω ἀπό τό γήπεδο τοῦ Παναθηναϊκοῦ, μέ τό ματαιωμένο νυφοπάζαρο λόγω βροχῆς, στά βρόχια καί στό ἀνακλητικό τῆς μνήμης ἔσσει.

Στό γ' μέρος *ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ* στεγάζονται σύντομα κείμενα περιπλάνησης μέ τά λάφυρα πειρατείας (*Τά ταξίδια καί τά ὄνειρα στάθηκαν οἱ μεγαλύτεροι εὐεργέτες μου*, γράφει ὁ Καζατζάκης στό ξεκίνημα τοῦ

ομόλογου έργου του). Άγαπημένοι προορισμοί δίνονται ύπαινκτικά, ή Άνδαλουσία τοῦ Λόρκα, ή βεράνα τοῦ Ἀτλαντικοῦ καί τοῦ φαροφύλακα Πεσοά, τό παραβάν τῶν Πυρηναίων, τά φῶτα τῆς Ταγγέρης, διασταυρώνονται μέ τούς ἀπρόβλεπτους δρόμους τῆς ἐδραίας του πόλης, μέ τό διανυκτερεῖον ὀπωροπωλείου τοῦ Βύρωνα. Ἐνας ὕμνος γιά τήν ἀπεραντοσύνη τῶν δρόμων. Ὅλο τό βιβλίο εἶναι ἕνας ταξιδιωτικός σάκκος πού κρύβει τιμαλφή, εἰκόνες, πρόσωπα, θαύματα, ἐφόδια γιά ἀτέρμονες περιπλανήσεις καί παλινδρομήσεις. Ταξίδια πραγματικά ή ἀπό τό παράθυρο, ἄν ἔχει νόημα ή διάκριση, κυρίως μέσα στόν λαβύρινθο τῆς πόλης ὅπου ἕνα ρόπτρο λ.χ. σέ ἐγκαταλειμμένο (θυμηθεῖτε τά *Ἐπίθυρα χερᾶκια* τοῦ Μπάρα), δίνει χεῖρα βοήθειας, γιά νά γραφεῖ ή *Μπαλάντα γιά τούς σπασμένους καθρέφτες τῶν αὐτοκινήτων* πάνω ἀπό τήν πλατεία Μαβίλη. Στό δ' μέρος ΠΡΟΣΩΠΑ ἀποτίει φόρο τιμῆς στό δικό του εἰκονοστάσιο ἀνωνύμων καί ἐπωνύμων. Σκιτσάει τόν Γκόρπα μέ τό «ἀτύλωτο στόμα καί γλώσσα πού κεντοῦσε πέλαγα», τόν Ἰωακείμ, τόν Λάγιο, τόν Περικλή. Πλέκει ὠδή στόν αὐτοκαταστροφικό Τζώρτζ Μπέστ, πού δέν μπόρεσε νά ντριπλάρει καί τό θάνατο. Ἀφειδώλευτη ή ἀγάπη του γιά κάθε μετανάστη παντός καιροῦ «Καί τά πουλιά εἶναι πρόσφυγες, ἔγραφε σ' ἕνα σημειώμα τῆς γιά τό κνηγί ή ἐφημερίδα *Ἐποχή... Εἶναι πρόσφυγες λοιπόν, μήν τά πυροβολεῖτε. Γιατί αὐτά σημαίνουν ἀνοιξη.* Ὁ ΚΥΚΛΟΣ ἀπαρτίζεται ἀπό πεζόμορφα ποιήματα μέ κέντρο τήν Πανσέληνο καί δορυφοροῦν γύρω τῆς τά μνηολογία σέ ἕνα δοξαστικό στήν «ἅγια καθημερινότητα» καί κλείνει μέ τά FRAGMENTA, στίχους/μονόξυλα γιά τήν ἀναγνωστική μας εὐπλοία, μέ τελευταία σημάδουρα τό «Ὡδή στή ματαιότητα δέν εἶναι τό ὕπαρχειν;». Κάνοντας σινιάλο στόν ποιητή πού μίλησε γιά τήν ἀνθισμένη ματαιότητα τοῦ κόσμου.

Διάβασα ἀντιστικτικά τό βιβλίο σέ νοητό διάλογο μέ στιγμές ποιητῶν, γιατί κατ' οὐσίαν μιά τέτοια ἀνάγνωση ὑπαγόρευε διακριτικά τό ἴδιο τό κλίμα τῆς γραφῆς του, ή ποιητική διάσταση εἶναι ή κύρια συνιστώσα του. Στή θάλασσα τῆς δημοσιογραφικῆς εὐκολίας ὁ συγγραφέας ἀντιπροτείνει νησίδες ὁμορφιάς καί γλωσσικῆς ἀλκῆς, προσπαθώντας νά ἰσορροπήσει μέ λογισμό καί μ' ὄνειρο («Δέν μπορῶ καί δέν θέλω νά ξεμπερδέψω μέ τό συναίσθημα. Εἶναι τό καύσιμο τῆς λογικῆς μου», αὐτό εἶναι τό credo του). Σέ καιρούς ἀπαξίωσης τῶν ψυχικῶν ἀναγκῶν, λογοκρισίας αἰσθημάτων, λογιστικοποίησης τῆς ζωῆς, ἐξακολουθεῖ νά πιστώνει στό ὄνειρο, νά ἀπενοχοποιεῖ αἰσθήματα, νά ἐκπέμπει σέ κύματα ἐρτζιανά (γράφε καρδιανά) «στῆς ψυχῆς τά μέσα φυλλάματα», νά ἐλέγχει, νά καρφώνει (Σαχτουρικά) τήν πραγματικότητα – ὥστε λοιπόν εἶναι ποιητής. Ληξιλογραφεῖται δικαιωματικά στήν χορεία τους.

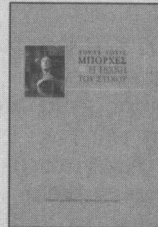
Γιάννης Κουβαράς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΝΕΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Χόρχε Λουίς Μπόρχες
Η ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΣΤΙΧΟΥ

Η τέχνη του στίχου είναι μια εισαγωγή στη λογοτεχνία, στο λογοτεχνικό γούστο και στον ίδιο τον Μπόρχες.

■ «Το κεντρικό γεγονός της ζωής μου αποτέλεσε η ύπαρξη των λέξεων και η δυνατότητα να υφαινό αυτές τις λέξεις σε ποίηση».

■ «Όταν καταστρώνω μια πλοκή, τη γράφω γιατί κατά κάποιον τρόπο πιστεύω σ' αυτήν – όχι όπως πιστεύει κάποιος στην ιστορία αλλά όπως πιστεύει σε ένα όνειρο ή σε μια ιδέα».

■ «Ο Whistler είπε: "Η Τέχνη συμβαίνει". Δηλαδή, υπάρχει κάτι το μυστηριώδες στην τέχνη. Θα ήθελα να διαβάσω τη φράση του με ένα νέο νόημα. Θα έλεγα: Η τέχνη συμβαίνει κάθε φορά που διαβάζουμε ένα ποίημα».

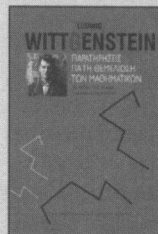
14 X 20 εκ. | σελ. 118 | Τιμή: 20,00 €

Maxime Rodinson
ΜΩΑΜΕΘ

Έρμαιο εσωτερικής διάσπασης και υπό την απειλή των ισχυρών γειτόνων της, η Αραβία βρίσκεται σε αναζήτηση. Το 571 γεννιέται ο άνδρας που θα ενσαρκώσει το μέλλον αυτού του κόσμου που εκκολάπτεται. Η Αραβία χρειαζόταν μια μονοθεϊστική θρησκεία που να μην είναι ούτε ο ιουδαϊσμός ούτε ο χριστιανισμός. Χρειαζόταν ένα Κράτος χτισμένο από μια ιδεολογία προσαρμοσμένη στις προσδοκίες των κατοίκων της. Από τον Μωάμεθ θα γεννηθεί το Ισλάμ, συνάμα κοινότητα των πιστών, θρησκεία και αυτοκρατορία με' εγκόσμιες διαστάσεις, όπου επρόκειτο να διαμορφωθεί ένας νέος πολιτισμός.

15 X 23,5 εκ. | σελ. 416 | Τιμή: 22,00 €

Ludwig Wittgenstein
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

Ο Wittgenstein είχε γράψει 1000 σελίδες περίπου αφιερωμένες στη λογική και τα μαθηματικά, οι περισσότερες από τις οποίες περιλαμβάνονται στις Φιλοσοφικές παρατηρήσεις και τη Φιλοσοφική γραμματική. Μολονότι τα δύο αυτά κείμενα περιέχουν εκτενείς αναφορές σε θέματα ανωτέρων μαθηματικών, οι ωριμότερες απόψεις, που περιέχονται στο ανά χειράς βιβλίο, κινούνται κυρίως στο στοιχειώδες επίπεδο. Εδώ ο Wittgenstein εκθέτει, τρόπον τινά, τα πορίσματα των ερευνών που διεξήγαγε στα μεταβατικά αυτά κείμενα.

17 X 24 εκ. | σελ. 480 | Τιμή: 25,00 €

www.cup.gr